

మల్లభూషణాలియము

నేతి శతకము

మహాపాథ్యాయ
ఎలకూచి బాలసరస్వతీకృతము

వేదములక్ష్మీనారాయణకాశ్రి
రచించినవ్యాఖ్యతో కూడినది.

చెన్నై:

వావిళ్ల రామస్వామికాస్త్రులుఅండ్ సన్స్ వారిచే

కలెక్టరు.

All Rights Reserved

అం యన్

Price Re. 1-0-0

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
at the 'Vavilla' Press
Madras.

అవతార్ శ్రీకృష్ణుని

“సిద్ధిః సాధ్యే సతామస్తు ప్రసాదాత్తస్య ధూర్జటే,
జాహ్నువీఫేనలేఖేన యస్తూర్ధ్ని శశిసః కళా.”

ఎలకూచి బాలనరస్వతికృత మగు మల్లభూపాలీయమునకు మూలము సంస్కృతభావయందలి “సుభాషిత త్రిశతి.” దానిని రచించిన

శ్రీభర్తృహరికవింగూర్చి ప్రశంసాలేఖము.

భర్తృహరి విఖ్యాతప్రాచీనకవులలో నొకఁడు. అతనిని అతని గ్రంథములనుగూర్చి విశ్వసనీయము లగు చరిత్రాంశములు కానరావు. అతని జీవితములోని కొన్నియంశములు మాత్రము కథారూపమున నమశ్రుతముగా సంప్రదాయబద్ధమై లోకమున వ్యాపించి యున్నను నవి యొండొంటికి పొసఁగి యొండకపోవుటచే నావివిధగాధలకు సామరస్య మేర్పఱుచుట దుస్సాధ్యమే యగును. భర్తృహరి ఉజ్జయినీరాజవంశ్యుఁడనియు, తనకు రాజ్యపరిపాలనార్హతయున్నను తనభార్య దుశ్శీలముచే సంసారబంధమునకు రోసి రాజ్యమును తమ్ముఁడగు విక్రమార్కున కప్పగించి తాను వాచప్రథుఁడయ్యె ననియు నొకప్రతీతి కలదు. ఈవిక్రమార్కుడే విక్రమశకాబ్దమునకు మూలపురుషుఁడు. అది యటుండనిండు. భర్తృహరిరచితము లగు శతకములనుండి యతనికి జీవితమున నాకాభంగము మిక్కిలిగ నేర్పడె ననియు, నర్థుఁడుబంబమునో ఇరుగుపొరుగులనో సూక్ష్మదృష్టితోఁ బరిశీలించుటవలన స్త్రీలకీలమున నతనికి సంశయము బలపడియె ననియు నున్నట్లు మగును. అతనినిగూర్చి గ్రంథములైన కొన్నివిషయముల నిట పేర్కొందము.

1. పూర్వోక్తసంఘటనను వివరించుచో నొకానొక గ్రంథమున భూరి భార్యపేరు అనంగవేన అని యున్నది. 2. ఇంకొక గ్రంథమున గౌ. 1-0-0

హరి తండ్రి వీరసేనుఁ డనుగంధర్వుఁ డనియు, నీతనికి భర్తృహరి విక్రమాదిత్యుఁడు, సుభటవీర్యుఁ డను ముగ్గురు కుమారులును మైనావలి యనుకుమార్తెయునుగా నలుగురు సంతాన మనియు తెలియవచ్చును. 3. భర్తృహరి తల్లి సుకీల; ఆమెమూలమున నితఁడు మాతామహునిరాజ్యమున కధికారియై, దానిని తనసోదరుఁడు విక్రమాదిత్యున కొనఁగె ననిమఱియొకగాధ. 4. భర్తృహరిభార్య పద్మాక్షి యని యింకొకకథ. 5. చంద్రగుప్తుఁ డనుబ్రాహ్మణునకు నాల్గువర్ణ ములనుండియు నల్లరుభార్య లనియు, వారికి యథాక్రమమున వరురుచి, విక్రమార్కుఁడు, భట్టి, భర్తృహరి యనుకుమారులు జనించి రని మఱియు నొకగాధ. ఇట్టిగాధలనుండి కవిచరిత్రమును సిద్ధించు బెంత కష్టమో చదువరు లూహింపవచ్చును. కాని వానిమూలమున మనకవి “రాజన్యుఁడు, ఇహమును రోసి విరాగియై సన్యసించి యడవులఁ బట్టినవాఁడు, గొప్ప విద్వాంసుఁడు, యోగి, కవి” యనునంశము లూహించుకొనవచ్చును.

శతకరచనము.

భర్తృహరిశతకత్రయమునకు కర్త యనుట సార్వజనీనక మగు నభిప్రాయము. ఆశతకత్రయమును లఘువుగా పఠించువారి కందలి శ్లోకములు పరస్పరాకాంక్షలేని కూర్పులుగఁ దోచును. ఈసందర్భమును పురస్కరించుకొనియు, నిందలిశ్లోకములు కొన్ని యితరకావ్యములఁ గనఁబడుటచేతను ఇవి స్వతంత్రరచనములు కాకజ్జీబహుకావ్యములనుండి సంగ్రహించిన శ్లోకముల కూర్పు అని యొకసిద్ధాంతము బయలుదేరినది. ఎవఁడో యొకకవి శతకములను రచించి భర్తృహరి కంటఁగట్టె ననియు నింకొకసిద్ధాంతము పుట్టినా, దానికి పండితాదరణము కలుగలేదు. మొదటి సిద్ధాంతమును విపులముగా పరిశీలించితిమేని కావ్యేతరములలోఁ గన్పట్టు నిందలిశ్లోకములసంఖ్య యత్యల్పము; ఆ కావ్యములు నైతము భర్తృహరి యనంతరము పుట్టినవియు, అట్లే ప్రశస్తములు కానివియు నగును. మనకవి వానిని స్వతంత్రముగా రచింపక యేర్పిహర్చియే యుండిన తనగ్రంథమునకు నామాంతర మొనఁగియే యుండును. శ్లోకములును

మన మనుకొనునంత విశిష్టములు కావు. వివిధవర్గములుగ విభజింపఁదగిన లక్షణములు నిండుగాఁ గలవు. సూక్ష్మదృష్టితో పఠించువారికి అతి యిహమును రోసిన హృదయమునుండి పొంగిపొరలు భావపరంపరలుగ, లోకవృత్తమును గని అతి చ్యాకులముపాలైన హృదయమందలి యావేగము నణఁపఁజాలక వెలువరించిన యావేదనముగ స్ఫురింపక తప్పదు. ఆయాసందర్భముల వేదనపాలైనపుడు తనహృదయభావమును వెలువరించి యుండుటచే అవిరతకథనమున గోచరించు పరస్పరాన్వయము ఆక్లోకముల కన్నట్టదు. దీనిని పురస్కరించుకొని అసీతివరులు స్వీయరచనములకు గౌరవ మాపాదించుకొనుతలంపుచే వానిని భర్తృహరికి అంటఁగట్టి ప్రక్షీప్తములను పెంచిరి. ఆ ప్రక్షీప్తముల నసలువాని నుండి బహిష్కరించుట కాలగతివలన నతిక్లిష్ట మైనది.

కాలము.

ఈకవి తన గ్రంథమునఁ దన్నుఁ దనకాలమునుగూర్చి లేకమాత్రమును బ్రస్తావించలేదు. కనుక పండిత ప్రతీతిని, గ్రంథస్థ ప్రమాణములను, ఇతరకవుల వ్రాతలను సాధనములుగాఁ గొని నిర్ధారించవలసి యున్నది.

భర్తృహరి శకపురుషుఁ డగు విక్రమార్కునిభ్రాత యని పండిత ప్రతీతి గదా! ప్రాచీనచరిత్రాన్వేషకు లీయంశము నాక్షేపించినట్లు కానరాదు. విక్రమశకము క్రీస్తుపూర్వము ౧౮-వ సం॥న నారంభ మనుట శిష్టుల యనుమతి నందిన విషయము.

ఇక గ్రంథస్థనిదర్శనము లంతగా కవికాలనిర్ణయమున కుపకరింపకపోవుటయేగాక సుదిగ్ధములుగ కూడ నున్నవి. ఆశకకములు వేదాంతపరిభాషాజటిలములు. అయినను వేదాంతసిద్ధాంతములు పందలకొలఁదినంపత్సరములుగా చర్చితములై పూర్వపక్షసిద్ధాంతికరణముల నిష్పత్తి నొందినవి గావున కేవలము వానియోధానమున కాలనిర్ణయము సాధ్యముగాదు. ఈసిద్ధాంతములను లోకసామాన్యమునకు ప్రప్రథమమున వెల్లడిచేసినవారు కుమారిలభట్టులు;

నీ చెనిమిదవశతాబ్దమువారు. తర్వాతివారు ఆదిశంకరులు; వీరు తొమ్మిదవశతాబ్దమువారు అని కొందఱును, కా రని కొందఱును వాదించురు. కావున వేదాంతము తొమ్మిదవశతాబ్దమాదిగా వ్యాప్యతినందినా దానియొద్భవ మంతకు బహుకాలము పూర్వమే యనుట సువిదితముగదా? కనుక వేదాంతపరిభాష నాశ్రయించి మనము కవికాలము నూహింప సెంచుట సమంజసము కాదు.

ఈశతకములలోఁ బురాణముల ప్రసక్తియుఁ గలదు. పాశ్చాత్య పండితులదృష్టిలో పురాణము లిటీపట వేయినంతవత్సరముల క్రిందటివేగాని అంతకు మునుపటివి కావు. వారిలోఁ గొందఱిమతమున నివి క్రీ. శ. పండ్రెండు వదుమూఁడు శతాబ్దముల నాఁటివి. కావున పాశ్చాత్యవిమర్శకుల యభిప్రాయము లీపట్టున మన కప్రయోజకములు. మఱియు పురాణములలోని ప్రక్షిప్తభాగముల విషయమున నేలాటి యభిప్రాయభేదములు ప్రబలి యున్నను ఆపురాణములమూలభాగములకుఁ గర్త వేదవ్యాసమహర్షియే యని భారతీయసంప్రదాయము; దీనిని తోసిరాజనుట అవివేకము. వ్యాసుఁడు త్రైవ్రవశకమునకు వేలకొలదియెండ్లు మునుఁజివించి డనుట నిశ్చయము. అందు వలన క్రీ.పూ. ప్రథమశతాబ్దమునాఁటికే పురాణములు ప్రాచీనతమము లనుట నిర్వివాదముగదా! కనుక కేవల పురాణప్రసక్తినిఁబట్టియు నొకగ్రంథము నర్వాచీన మనుట పొసఁగదు. ఇక బౌద్ధాప్రమాణములను పరిశీలింతము.

భర్తృహరిశతకములను వ్యాఖ్యానించినవారు మహాబలుఁడు, అవంతి రామచంద్రబుధేంద్రుఁడు, ధరసారుఁడు, రామర్షి, గుణవివర్యుఁడు, మిశ నాథుఁడు, ఇంద్రజితుఁడు అనువార లని సంస్కృతవాఙ్మయచరిత్రకారులు క్రియుత. కావ్యవినోదులు కృష్ణమాచార్యులవారు పేర్కొనియున్నారు. వారిలో నొకరైన నను కవికాలనిర్ణయకవిషయమై శ్రద్ధపూనినట్లు కానరాదు. కాని వారిలో రామచంద్రబుధేంద్రుఁడు రచించిన వ్యాఖ్య అంధదేశముననే గాదు; యావద్భారతమునను వ్యాప్తి నందియున్నది. ఆయన పీఠికలో “విప్రేజాభూతపూర్వం” అను శ్లోకమున “ఒకానొకప్పు డొకబ్రాహ్మణుఁడు

తనకు సూర్యప్రసాదముచే లభించినఫలమును తనప్రభు వగు భర్తృహరికి నొసంగగా దాని నతఁడు తనప్రియభార్య కిచ్చెను. ఆమె దానిని తాను భుజింపక తనజారునకును, అతఁడు తన ప్రియేతరకును అప్పించి రనియు, ఈ సంగతి ప్రత్యక్షమైనంతనే రాజు లోకవృత్తముపై నేవగొని విరాగియై కాననములఁ జేరెను.” అన్న జనప్రతీతి నిట తడవియున్నాఁడు గాని దాని సత్యాసత్యముల విమర్శించినట్లు స్ఫురింపదు. సాధారణముగా ప్రసిద్ధపురుషులనుగూర్చి అవినీతులు తమబుద్ధిబలముకొలది గాధల నెన్నిటినిో కల్పించుటయు, వాని నట్లే సత్యము లని పామరజనము విశ్వసించుటయు మనము నేటికిని చూచుచున్నాము. ఇది యొక గుడ్డిఛాందసవృత్తము. వ్యాఖ్యాత లెల్లరు “రత్నము రత్నమేకదా! అది యేనాటి దన్నప్రశ్న మన కేల?” అన్న నుడికి దాసానుదాసులై తలయొగ్గిరేకాని’ సత్యాన్వేషణయత్నము చేసిన వారే లేరు. ఇతరకవు లెవరుగాని తమ కవిస్తుత్యాధికములలో అతనికాలమును నిర్ణయించుటకు తగినంతవిశదముగా నతని ప్రశంసచేసినవారును కారు.

ఇట్లుండినను వేటొక ప్రబలాధారముచే దీనిని కొంతపఱకు నిశ్చయింపవచ్చును. పారసీకభాషలో ‘కలిల-ఉ-దిమ్నా’ అను గ్రంథము గలదు. ఇది క్రీ. శ. 531-579 ప్రాంతముల పారసీకమును పాలించిన యొకానొక ఘాదుషాస్త్రాహమున రచియింపఁబడిన గ్రంథము. దానికి మూలము మనసంస్కృతపంచతంత్ర మనుట సర్వాంగీకారముఁ బడసిన విషయము. కనుక పంచతంత్రము అధమపక్షము క్రీ. శ. ఆఱవశతాబ్దారంభకాలముననే ప్రాచుర్యమందియుండె ననుట కేలాటి సంశయమును గన్పట్టదు. పంచతంత్ర మాచూలాగ్రము స్వతంత్రరచన కాదు. నాటికి ప్రశస్తములైయుండిన గ్రంథములు పెక్కింటినుండి బహుళముగా నుదాహరణములఁ గైకొని యున్నది. దాని కాధారము లగు గ్రంథములలో నీ నీతిశతక మొకటి. అందుండి యొకశ్లోకము (“గజభుజిష్టవిపాక్తమభిన్నం, శశి దివాకరయోర్ధ్రానాపీడనమ్, మతిమతాంచల్ల లోక్య దరిద్రతాం, విధి రహోబలవానితి మే మతిః,” చూ.రి రీపద్యము-మవి

భూపా.) ఉదాహరణము. ఈ యుదాహరణమే పారసీగ్రంథమునందును గలదు. కనుక నీతిశతకకర్త శ్రీ. శ. 500-కు పూర్వమే యుండెననుట స్థిరము. అనగా కవికాలమును అయిదవశతాబ్ది కీవలికి లాగుటకు నీలులేదు.

మఱొకమకము భర్తృహరి శ్రీ. శ. 7-వ శతాబ్దమువాఁడనుట. దానికి భర్తృహరి కాళిదాసీయ మగు నొకశ్లోకమును (“ భవన్తి నమ్రాస్తరవః ఫలోద్గమైః...పరోపకారిణామ్.” కామం. 5 అం. చూ. 61 మల్లభూ.) స్వగ్రంథమున నుదాహరించుటయు కాళిదాసు 6-వ శతాబ్దము వాఁడనుమతమునే యాధారములు. దీని కాక్షేపణ మిది. కాళిదాసుకాలము బహువివాదగ్రస్తమై యుండినది, కాని చాలినన్ని ప్రమాణములను గొని అతఁడు శ్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దివాఁడని వండితులు నిశ్చయించి యున్నారు కావున నీవాదము నిలువఁజాలను. ఇంక నొకవిషయము. ఇల్సంగను చై నాయాత్రికుఁ డీదేశమునకు యాత్ర మెయి 7-వ శతాబ్దాంతమున వచ్చియుండి భర్తృహరి తానువచ్చుటకు పూర్వము నలుపదియేండ్లనాఁడు గలించినట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ భర్తృహరి వైయాకరణి. ఆధునికవిద్వాంసులమతమున శతకకవియు, వైయాకరణియు భిన్నులు. ఈమతమును నేటిదనుక నాక్షేపించినవా రొక్కరును కనఁబడరు. కనుక నేడవశతాబ్దిసిద్ధాంత మడుగంటుచున్నది. భర్తృహరి తన గ్రంథమున నెరటను సమకాలికకవులనో, సమకాలికసంభవములనో తడవి యుండనికారణముచేతను, ఇతరు లెవరు నాశనిపే రుదాహరింపనికారణము చేతను సాంప్రదాయికాభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగా నేలాటి ప్రబల ప్రమాణములు గన్పట్టమివలనను వండిత ప్రతీతి ననుసరింపవచ్చును.

వైవిధ్యముల పర్యాలోచనఫలితముగా భర్తృహరి విక్రమార్కుని కాలమున అనగా శ్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దిమధ్యమున వెలసె నని నిశ్చయింపవచ్చును.

భర్తృహరి ద్వితయము.

సుభాషితశ్రిశతికర్త భర్తృహరి యొక్కడును, వాక్యపదీయకర్త భర్తృహరి యొక్కడునుగా భర్తృహరు లిరువు రని కోల్పోతు మహాశయుడు పేర్కొనియున్నాడు. ఈయభిప్రాయమును ప్రకాశమొనర్చుచు భట్టి కావ్యప్రశంసయం దద్దానికర్త భర్తృహరి యనియు, ఆభర్తృహరిని విక్రముని సోదరునిగా శతకకర్తగా భ్రమింపరా దనియు హెచ్చరికయు కావించి యున్నాడు. ఈభర్తృహరు లిరువురు నొక్కరా? లేక భిన్నులా? ఈవిషయమై శ్రి 'పథక్' అను పండితుడు సప్రమాణముగ నిట్లు రూపించి యున్నాడు :—

“విడవశతాబ్దాంతమున భారతదేశమునకు వచ్చియుండిన చైనాయాత్రికుడు ఇల్లింగను నతఁడు తా నాదేశమునకువచ్చుటకు నలువదియేండ్లుపూర్వము వైయాకరణియు వాక్యపదీయకారుడు నగు భర్తృహరి మరణించియుండెనని వ్రాయుచు, “అతఁడు బౌద్ధుడు; రత్నత్రయమునందును, ద్వివిధహాస్యమందును దృఢభక్తివిశ్వాసములు కలవాడు” అని వ్రాసియున్నాడు. పదునొకండవశతాబ్దాంతమున నుండిన వాచస్పతిమిశ్రుడు వాక్యపదీయకర్త వేదబాహ్యుఁడని పలికియున్నాడు. ఆకాలమున బౌద్ధులను వేదబాహ్యులని మనవారు వ్యవహరించుచుండిరి. ఇల్లింగు పేర్కొన్న భర్తృహరివైయాకరణి బౌద్ధుఁడనుట కిది యుచలముగా నున్నది. కుమారిలభట్టు వాక్యపదీయకర్తను నిరసించినవిధము చూడ నతఁడు కేవల బౌద్ధుఁడై యుండె ననుట కే సంశయమును లేదు.

“సుభాషితశ్రిశతికర్త యన్ననో వేదాంతవిషయతత్పరుడైన శివభక్తుఁడగుట ఆగ్రంథమే యుద్ఘోషించుచున్నది. వేయేల? “దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్న” యను నీతిశతక ప్రథమశ్లోకము ఈకవి వేదాంతతత్పరతను రూఢి కెక్కించును. దీని సాధారణముగాఁ గొని భర్తృహరి క్రీ. పూ. ప్రథమ

శతాబ్దివాడు కాడన్న శ్రీ తెలంగుగారి వాదము ఇంతటితో గోడచాటగుచున్నది" అని.

భర్తృహరియు భట్టియు

భట్టికావ్యకర్త యగు భట్టియే భర్తృహరి యని యొక ప్రతీతి గలదు. ఈ భట్టి శతకకర్త యగు భర్తృహరియా, వాక్యపదీయకర్త భర్తృహరియా యని శంక పుట్టుచున్నది.

భట్టి విష్ణుభక్తుడు; వాక్యపదీయకర్త బౌద్ధుడు. కనుక భట్టి వైయాకరణిభర్తృహరి కాడు. ఇంక శతకకారుఁ డగుభర్తృహరి యగునేమో యాలోచింపవలసియున్నది. జనశ్రుతిని విడిచి యిరువురచరిత్రములను బరిశీలించిన నిర్దోష నొక్కరే యనుట పొసంగ కున్నది. భర్తృహరి త్తత్త్రియుఁడు, భట్టి బ్రాహ్మణుఁడు. భర్తృహరిది మధ్యభారతదేశము, భట్టిది యతని కావ్య ప్రమాణములనుబట్టియే వలభీరాజాస్థానము. వీరిరువురికైలులందును భేదము గల దని పండితులు ప్రమాణీకరించియున్నారు. భట్టిరచన పదప్రయోజన మెఱిగినదై వ్యాకరణ దోష లేకమునులేక ప్రాథమై యర్థనిబిడమై యుండును. భర్తృహరిరచనంగూర్చి యిట్లు రూఢిగాఁ బలుకఁజాలము. కొన్నియెడల అన్వయక్షిప్తత, అసంగతాన్వయము, దుష్టపదపేశలపదప్రయోగము నందు గోచరించును. మఱియు భట్టి విష్ణుభక్తుఁడు; శతకకర్త శివశేకపులయం దభేదప్రతిపత్తిగల యదైవలిగాఁ గన్నట్టిసను శివపక్షపాతమును తెలిపి యున్నాఁడు. పూర్వగ్రంథకర్త లీయిరువుర గ్రంథములనుండి యుదాహరించునపుడు వానిని భిన్నకవికృతములుగా వ్యవహరించిరిగాని యేకకవికృతములుగాఁ జూపరైరి. ఇంతకన్నను బలీయములగు ప్రమాణములుగాని వాదోపకర్తులుగాని లభించునంతవఱకు నీయిరువురును భిన్నవ్యక్తులని నిశ్చయించుటయే యుక్తము.

బౌద్ధమతసూచనలు.

శతకములందు బౌద్ధమతసిద్ధాంతసూచనలు కలవందురు. బౌద్ధధర్మములను సీతుల నుపదేశించు గ్రంథముల నుండదగువిశేషలక్షణము లిందేవియు కానరావు. బౌద్ధము లని యనుమానింపదగువట్టులు సైతము రూఢియైనవి కావు. బౌద్ధమతపరిభాష యత్యల్పముగఁ గన్పడును. బౌద్ధమతము దేశమంతట ప్రబలియుండినవిషయము నాలోచించిన దానిప్రభావము కొద్దిగానో గొప్పగానో సార్వత్రికమై యుండక తప్ప దనుట స్ఫురించును. కనుక వాని చిన్నె లటనట గనఁబడుట యొకవింత గాదు. మఱి వేదాంతదర్శనప్రదర్శకములకు శతకత్రయమున మితి లేదు. “త్రిభువన మపి బ్రహ్మమనులే,” ‘లీయే పరబ్రహ్మణి,’ ‘పాణిః పాత్రం,’ ‘ఏకాకి నిస్సృహః,’ ‘మాతర్దేవిని’ మున్నగు ఋక్ములు వేదాంతదర్శనప్రశంస యొనర్చును; ‘విపద్విఘ్నైర్య,’ ‘కరే శ్చాఘ్నస్త్యాగః,’ ‘శ్రోత్రం శ్రుతే నైవ,’ మున్నగునవి వేదాభ్యాసమునఁ గవికఁ గలగౌరవమును సూచించును. కవి పరామర్శించు యోగప్రక్రియయు, దశావతారములను, గంగానదియు, హిమాలయములను ఆశ్రయ బౌద్ధేతరుఁడనుటచే చాటును.

ఆంధ్రరచనము.

ఇట్టి యామహాసీయనిశితకత్రయమును పలుభాషలలోనికి ననువదించి యున్నారు. క్రీ. శ. 1651-వ సం॥ నాటికే ఆప్రహమ రోజున దీనిని డచ్చి (ఓలాండావారి) భాషలోనికి పరివర్తనము కావించెను. దీనికి ఆంగ్లీకర్తలు ఎలకూచి బాలసరస్వతి, వీనుగు లక్ష్మణకవి, పుష్పగిరి తిమ్మన అనువారు ముగ్గురు. ఈముగ్గురిలో నర్వాచీనుఁడు

పుష్పగిరితిమ్మన.

తిమ్మన ఉత్తరరామాయణకర్త యగు కంకంటిపాపరాజు మిత్రుఁడు. పాపరాజు క్రీ. శ. 1790 ప్రాంతములవాఁడని చరిత్రకారులు నిశ్చయించి

యుండుటచే నీతివృత్తవియు వదునెనిమిదవశతాబ్దాంతమువాఁ డనుటకు సంది యములేదు. లివృత్తవి హనుమంతుని జననాదికమేగాక యతనినిగూర్చి లోక మున చెల్లాచెదులై వ్యాపించియున్న గాథల నన్నిటిని సమహృద్ధి భారతవాసిష్ఠ రామాయణములందలి యితీవృత్తములతో మేళవించి సమీరకుమారవిజయమును నేడాశ్వాసములకావ్యమును రచించియున్నాఁడు. అందాదిని తన్నుఁగూర్చి,

“శ్రీహనూమత్పాదనేవాగతాథ్యాత్మ
తత్త్వకవిత్వమహత్త్వవిదుఁడ
నాశ్వలాయనసూత్రహారి విశ్వామిత్ర
గోత్రాభిచంద్రుఁడఁ గుశలమతిని
అలపుష్పగిరి యప్పనాద్యున కౌబళాం
బకును సుపుత్తుండ బ్రహ్మవేత్త
యైవవేంకటకృష్ణయాగ్రణికిని వేంక
టాఖ్యకసీంద్రున కవరజుండ
సరసగుణయుతుండ వరకవిఁ దిమ్మనా
హ్వాయుఁడ నేను జననమంది మనుట
కెల్లఫలము గల్గఁ గృతి యొక్కటి రచింప
నూహనేయుచున్న నొక్కనాఁడు.”

అని పలికియున్నాఁడు. ఇతఁడు భర్తృహరితకములలో నీతిశత కమునుమాత్రమే అంగ్రీకరించెను. కవి సంస్కృతాంధ్రముల సమాసపాండి త్యము కలవాఁడైనను పాపరాజుకంటె నితనికవిత్వమున రసోదయము తక్కువ; లక్షణకవి నీతిశతకపద్యములకన్నను కొంత లొచ్చుగనే యుండును. ఈకవి నివాసస్థలము నెల్లూరిమండల మని యామండలపరిత్రమునుబట్టి లేలు చున్నది.

వీనుఁగు లక్షణకవి.

తిమ్మనకు కొంత పూర్వండు వీనుఁగు లక్షణకవి. లక్షణకవి ఆఱువేల నియోగిశాఖకు జేందినవాఁడు. ఈయనవంశములోని పూర్వపురుషులలో నొకఁ డగు జలపాలమంత్రి పెద్దాపురసంస్థానాధీశ్వరులయొద్ద నేనుఁగును బహుమానముగా పడయుటచే వీరిపూర్వగృహనామము పైడిపాటివారననది వీనుఁగులవారుగా మారెను. ఆజలపాలమంత్రి మునిమనుమడు లక్షణమంత్రి. ఆయనమనుమడు మనకవి. ఈవంశము కవులవంశముగ నే గనఁబడుచున్నది.

లక్షణకవి రామేశ్వరమాహాత్మ్యము, విశ్వామిత్రచరిత్రము, సంస్కృత సూర్యశతకము, గంగామాహాత్మ్యము, సుభాషితరత్నావళి, రామవిలాసము మున్నగుగ్రంథముల నెన్నో వ్రాసియున్నాఁడు. ఈయన పదు నెనిమిదవశతాబ్దము తర్థాధమున కవిసార్వభౌముఁ డని ప్రసిద్ధిగాంచిన కూచిమంచి తిమ్మకవికి సమకాలికుఁ డగుటయు, శ్రీవత్సవాయతిమ్మజగవతివారి కౌశ్రితుఁ డగుటయు, ఆతిమ్మజగవతి 1797-లో పరమపదించుటయుఁ గన్న నీకవి పదు నెనిమిదవ శతాబ్దము తర్థాధమువాఁ డనియు, తిమ్మకవికి సమకాలికుఁ డనియు నిశ్చయింపవచ్చును.

లక్షణకవి సుభాషిత త్రిశతిని మనోహరముగ, యథామూలప్రౌఢముగ, సందర్భసముచితమై లిలో రచించె నని పెద్దలయభిప్రాయము. పద్యములు సరసముగ నుండు ననుట కతనిపద్యములను పండితులు పామరులుగూడ పఠించుచుండుటయే సాక్ష్యము.

లక్షణకవి భర్తృహరిని అతనిఁగ్రంథమునుగూర్చి తనకు సాంబశివుఁడు కలలో పలికినట్లుగా నిట్లు పలికియున్నాఁడు:

“భర్తృహరి యనఁడగిన భూభర్త నాదు
భక్తీచే యోగిజనసార్వభౌముఁ డగుచు
నీతి శృంగార వైరాగ్యరీతు లలర
వృత్తశతక త్రయము రచించె మున్ను.

వెలయు సుభాషితరత్నా
 వలి యన భర్తృహరియోగివరకృతి వివిధో
 జ్జ్వలగుణశోభితమయి సౌం
 పులుగుల్కు రసజ్ఞకంఠభూషణ మగుచున్.
 అమృహాకృతి నీవు రమ్యాంధ్రదేశ
 భాషచే సరసముగఁ గబ్బము రచించి
 మాకు సదుపాయనముగ సమర్పితంబు
 నేయుము నితాంతభక్తి విశేషయుక్తి.”

[సుభాషితరత్నావళి అవతారికాపద్యములనుండి.]

ఇక మన ప్రకృతగ్రంథమును రచించిన ఎలకూచి బాలసరస్వతింగూర్చి
 ముచ్చటించుము.

ఎలకూచి బాలసరస్వతి.

భర్తృహరిసుభాషితముల నాంధ్రీకరించినవారిలో నితఁడు మొదటి
 వాఁడు. ఇతఁడు శ్రీ. శ. పదునాఱవశతాబ్దాంతమందును పదునేడవశతాబ్ది
 పూర్వార్థమునను ఉండినట్లు పెద్దలు నిశ్చయించియున్నారు. ఇతనికి మహా
 పాఠ్యాయబిరుదము కలుగుట చూడ నితఁడు కవిగోకంటె పండితుఁడుగా
 ప్రసిద్ధికెక్కిననుట తెల్లము. ఇతనికి సంస్కృతాంధ్రములు చెంటను ఉద్దండ
 మగు పాండితీవిశేషము కల దనుట కీయన శతాగ్రంథకర్త యగుటయే
 తార్కాణము. ఈయన తాను రచించిన యాదవరాఘవపాండవీయ మను
 మూఁడధ్యములకావ్యమున తనవిషయము నిట్లు వర్ణించుకొనియున్నాఁడు.

“కవిసమీహితరంగకౌముదీనామనా

టకవిధానప్రతిష్ఠాఘనుండ

సారసారస్యసచ్చంద్రికాపరిణయ

ప్రముఖశతాగ్రప్రబంధకర్త

సంధ్రచింతామణివ్యాఖ్యానభాషావి
 వరణాదిబహుతంత్రకరణచణుండ
 వేదశాస్త్రపురాణవివిధసంగీతసా
 హిత్యాది విద్యోపబృంహణుండ
 ననఘ కౌండిన్యగోత్రుండ హరిపదాబ్జ
 భక్తిశీలుండ నెలకూచి భైరవార్చ్య
 కృష్ణదేవతనూజుండ నే విచిత్ర
 కావ్య మొక్కటి నిర్మింపఁగాఁ దొడంగి.

“మొం దైనట్టి విచిత్రవైఖరులచే మీఁదొ మహాకావ్యముల్
 దండిం దొల్లియె చేసి రాదిములు తత్కావ్యాధికల్లాఘ్యమై
 యుండక రాఘవకృష్ణపాండవకథాయుక్తప్రబంధంబు వా
 క్పండిత్యం బలరార శ్లేషరచనైకప్రాధి నేఁ జేసెదన్.”

అని వ్రాసికొనియున్నాడు. కాని యీమల్లభూపాలీయమున కవతారి
 కాపద్యములు దొరకమిచే నందేమి వ్రాసికొనియున్నాడో తెలియరాదు.

ఈయన కృష్ణామండలవాసి యైనట్లును, అచటికి నమీషముననే యుండు
 నిజామురాష్ట్రములోని సంస్థానాధిపతులకు తనగ్రంథముల సంకీర్త మొనర్చి
 నట్లును తెలియనగుచున్నది. ఈయన తన చంద్రి కావరిణయ మనుగ్రంథమును
 పర్తియాలాధీశునకును, మల్లభూపాలీయమును జటప్రోలు సంస్థానాధీశ్వరు
 లైనసురభిమల్లభూపాలునకును సంకీర్తములు కావించెను. మల్లభూపాలుఁ డీ
 కవికి రెండువేలదీనారముల నొసంగి బహూకరించెనట. కృతిపరిపంశజు లగు
 శ్రీ సురభి రాజావేంకటలక్ష్మారావు బహదూరువా రిదివరలో నీమల్లభూపాలీయ
 మును ప్రకటించియుండిరి. ఈకవి రచించిన యాదవరాఘవపాండవీయము
 తృప్తికావ్యములలో మొట్టమొదటిది. ఈయన రచించిన రంగకాముది అష్టా
 దశపాద వెలువడుచున్న యక్షగానములలో నొకటియై నాటకముల కుపలక్షణ

ముగా నున్నట్టు తోచును. ఈయన ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యనునన్నయ భట్టియమునకు తెనుఁగుటీక వ్రాసెను. కనుక నితనిని ప్రబంధ, ద్వ్యర్థి కావ్య, కావ్యాలంకారసంగ్రహములను రచించిన భట్టుమూర్తితో పోల్చు నగును.

కవిత్వము.

ఇతనికవిత్వమున జీవ ముట్టిపడుచుండును, శైలి మనోహరమై, దీర్ఘసమాసభూయిష్ఠముకాక, తెనుఁగుశబ్దములమీఁది మక్కువ నెక్కువగఁ జాటును. ఈ శకకత్రయమునకు మకుటముగా నా యా శతకవియముల కుచితమగునట్లుగా నిడిన “సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా, సురభిమల్లా వై డుషీభూషణా, ” అను సంబోధనములు మధురములై వీనులపించై యున్నను గ్రంథమాద్యంతము కాఁదూల మత్రేభవిక్రీడితవృత్తములు రెంటియందే రచింపవలసిననిర్బంధమును, తత్ఫలముగా మూలములోని కొన్నిభావములను త్యజించుటయు, కొన్నిటిని విప్లవీకరించుటయు సంభవించి యేనుఁగు లక్షణకవిగారిపద్యము లంత సరసముగా నున్నట్టు కన్పట్టవు. పద్యమకుటమునుబట్టి గ్రంథమునకు మల్లభూపాలీయ మను నామము సిద్ధించినది. ఇది మన తెనుఁగుశతకములకుఁగల సామాన్యలక్షణమే.

ప్రథమదశకములోని ‘శక్యోవారయితుం’ అను చివరిశ్లోకము త్యక్తము. 12, 18, 31, 48, 68, 74, 81-లలో కొన్ని మూలశబ్ద హిందీకరింపబడవు. “ప్రియసఖ, విపద్ధణ్ణాహ్వాక” యనుశ్లోకమునకు మాఱు వేటొక భావము 87-వ పద్యము ప్రకటించును; దీనికి¹ మూలశ్లోక మిప్పటిముద్రణములలో కానరాదు. ప్రతిశ్లోకములోను మూలకారుఁ డేవరునను భావప్రకటనయు గావించెనో యావరునకు భంగము రానీయని తెనిగింపు తక్కినవారిది; ఈయన తెనిగింపున నానిర్బంధము లేదు. చూ. ప. 4, 5, 45, 56, 60, 69, 93 మొ॥ మూలములోని సంకుచితభావమును విపులముగా తెలిపి యుండుటకు ప. 4, 56, 25, 61, 69, 93, 94 మొ॥ చూచునది. నగటున నిదలికవిత్వము మనోహరమై యుండును.

ఈయన లక్షణసేతూల్లంఘనము చేయఁడు. కాని 'కూశేశ్వరు, రోత్రై' అను నొకటిరెండుమాత్రము విచార్యములు. యతివిషయమున 16, 18, 19 45, 60, 63, 64, 71, 72, 74, 97-పద్యముల చివరిపాదములు పరిశీలించఁదగినవి. 87-వ పద్యమున నొకచోట ర-అ-లకు యతి కూర్పబడినది. మొఱకు, పెంపలు, ఈడేలు మున్నగుశబ్దములను రేఫయంతముగాఁ బ్రయోగించుట చూడ నివి ర-అ-సాంకర్యమందినశబ్దము లేమో యని తోచును.

శతకత్రయోపదేశము.

కావ్యమూలమున నీత్యుపదేశ మిభరతఖండమున ననాసిద్ధమైన యాచారము. మహాభారతరచనమునకు నైతము పూర్వ మిట్టివి కల దనుట కందలి సూత్రప్రాయము లగు నీతివాక్యములే ప్రమాణములు. ఇట్టి రచనలకల్గెను ఆకయము విపాకసౌఖ్యము లస్థిరము లనియు, నీతి, శాంతి, విరక్తులు అపేక్షణీయములనియు ప్రబోధించుటయే. ఆట్టిరచనములలో నీనుభాషితరత్నావళియొకటి. ఈరత్నావళి నీతిశృంగారవైరాగ్యములను మూఁడుశతకముల సంపుటము. దీనిని లఘువుగా నొకపరిపఠించువారి కిందు దైవాయత్తసూత్ర ముద్ఘోషితమని తోచును. అచాదిగా పునర్జన్మసిద్ధాంతము నాశ్రయించిన యీదేశమున నీతిబోధన మునందుఁగూడ భాగ్యాయత్తత చొరవచేసికొనుట యొక వింతకాదు. కనుక భర్తృహరిరచనలందును అసిద్ధాంతము తలయెత్తుకొని యున్నది. కాని సర్వమును దైవాధీన మని నమ్మి పురుషకారమును సజ్జచేయని కొందఱి మతము వంటిదికా దితనిమతము. ననుస్తమును దైవాధీనమయ్యెను నా దైవము నైతము కర్తానుగుణముగ ఫలమిచ్చును కావున పారుషమును సత్కర్తాచరణమును అత్యంతావశ్యకము లని కవి సారసారకు విస్తరింప వీలుకానిపద్ధతిని ఉద్ఘోషించియున్నాఁడు. మఱియు కార్యారంభ మొనర్చుచో కార్యసిద్ధి యగునందాఁక విరమింపరా దనుట యీతని నీరోపదేశము.

భర్తృహరి చాటిన సిద్ధాంతము లేవి ?

వేదములందును వేదాంతసిద్ధాంతములందును భర్తృపరులకు విశ్వాస మత్యవసరము. పరబ్రహ్మమందు లయించుటయే యానందమునకు పరమావధి. తత్పిన్ధికి ఆకాత్మాగమ, వైరాగ్యానుభవము, కర్మోన్మాలనమును సాధనములు. ఇవియ ముఖ్యవేదాంతసిద్ధాంతములు. కనుక భర్తృహరి వేదాంతమతావలంబకుఁ డనుట విస్పష్టము. అచ్చటచ్చట యోగమును, దశావతారములను, గంగను, హిమాలయములను ప్రశంసించియుండుటఁ జూడ మానవులు తమ దైనందిన చర్యలలో నెట్టిదృష్టితో వ్యవహరింపవలె నని కవి యుద్దేశించెనో తెలియును.

పురుషుఁ డీలోకమున వాంఛించఁదగినవానిలో నతిముఖ్యమైనది ఆత్మ గౌరవము. తన్నెన్ని సంకటములు వైకొన్నను ఆత్మగౌరవమునకును స్వాతంత్ర్యమునకును లోటుపాటు కలుగనీయరాదని యెంతో మృదులమగుభాషలో నెన్నోపట్టుల కవి వివరించెను. మానవదృష్టి లక్షింపఁదగిన రెండవగుణము పట్టుదల, దృఢప్రవృత్తి; ఆభినివేశమును వ్యవసాయమును కొఱుఁతపడిన నేకార్థమును సిద్ధింపదు; ధీరులు తాము పూనినకార్యమును సిద్ధి యగునంతవఱకు వదల రని రూఢిగాఁ పలికెను. కవి మన కుద్బోధింప నెంచిన మూఁడవనీతి ధర్మానుష్ఠానము సాంఘికసేవ. పరోపకారాదిమహిమముల పర్జించు పద్ధతము లతిసుందరములు, భావగంభీరములు నై యున్నవి. భర్తృహరిరచనలు చైర్యమునందు సర్వీలము నందు వాస్తవాభినివేశమును పురికొల్పును. సద్గుణము లన్నిటిలో సర్వీలమే ఉత్తమోత్తమస్థాన మధిష్ఠించు ననుట కవిమతము. తన్మూలమున సాధింపఁదగిన శ్రేయములను పలురీతుల వివరించియున్నాఁడు కవి.

శృంగారశతకమున సామాన్యప్రసక్తములు కామాదికములు. వెన్నెల, మందమారుతము, సౌభాగ్యసంపద మున్నగునవి తరుణవయస్కులమనముల నెట్టిభావముల నుద్దేశించఁజేయునో, అవి యెట్లు మనస్సును కలఁచివైచి కాంతిదూరముచేయునో, ఆభావముల పకీరణ మొనర్చుకొని జితేంద్రియు

లగుట కేదియుపాయమో కవి బహుహృద్యముగా మనసు నొప్పింపనితీరున వర్ణించెను.

వైరాగ్యశతకము వేదాంతసిద్ధాంతముల ప్రతిఫలింపఁజేయుచుండును. తృష్ణాచ్ఛేదన మావశ్యకము; ఐహికబంధనమునకు మూలము లోభము; వాని మూలమున ధనసంతులు మదాంధు లగుదురు; కావున వానివిషయమున జాగ్రత్తవహించుట శ్రేయము; ఇహలోకసౌఖ్యములందు తగుల్కొని కాశ్వత పరలోకమును విస్తరించి మనశ్శాంతిని కోల్కొనుటకన్న నదవులఁ జేరి కాంత మనస్కులగుటయే పరమోత్కృష్టకార్య మనుట కవి యాశయము. వైరాగ్య తత్పరుఁడై సర్వశక్తి యగుభగవంతునియందు మనస్సును లీనముగావింపఁ గల్గిన సన్యాసి దేశపాలనము చేయు నెవమున భోగలాలసుఁ డగురాజునకన్నను ఉత్తముఁడు; అత్తైక్యముచే సన్యాసి కాశ్వతానంద మనుభవించు ననుట యతని యుపదేశము.

శ్రీరమేశచంద్రదత్తుగారు తాము వ్రాసిన ప్రాచీనభారతేతిహాసము అను గ్రంథమున నిట్లు విధించియున్నారు.

“ప్రాప్తెనరు లానసుగారు భర్తృహరిశతకములంగూర్చి ప్రకటిం చిన యభిప్రాయముతో పాఠకు లెల్లరు నేకీభవించురు. “భర్తృహరి శ్లోక ములు సంక్షిప్తములు, సూత్రప్రాయములు; కనుకనే యవి సర్వజనాదరణీయ ములైనవి. అతనికృతులు భారతీయసారస్వతమున సుత్రమస్థాన ములంకరించు ననుట నిస్సంశయము” అని నుడివియున్నారు. కైలి సగటున సులభ మైనను కొన్నియెడల సంక్షిప్తప్రయత్నము విస్పష్టతను కొఱుకవఱుచును. చిన్నచిన్న శ్లోకములన్ననో భావగంభీరములును లలితకదయుక్తములునుగ చిత్రింపఁబడుటచే నొకపరి చదివినంతనే మనమున నాటుకొనఁదగియుండును. ఈశ్లోకములను వ్యవహరింపనివా రరుదు. పెద్దవృత్తములందు నైతము దీర్ఘ సమాసములు కానరావు. కొన్నికట్టులమాత్రము శ్లోకము తుదిపాద మొక్కటే దీర్ఘసమాసప్రాయమైనను, దానిమూలమున శ్లోకభావము కుంట్టు

వడక గాంభీర్యముక్త మగును; పేశలముగ ముగించుచో నంతహృద్యము కాకపోవచ్చును. దానివలన మాధుర్యమున కొక్కింతలోటు చేకూఱినను ఉద్దిష్టార్థము నిరాదంబరము సునిశితమునై మనోహర మగును. తైలి నీలిమత జోధనలకు సహజముగ నున్నది. శకకము లన్నిటియందును అలంకారములు సహజములు, అష్టిప్తములు, విషయస్ఫూర్తికి సహకారములు. భర్తృహరి భావములను సహృదయాహ్లాదకముగ దృష్టాంతముల నొసగుటలో మేలుచేయి; అతని వర్ణనలు చిత్రములు, చిత్రాకర్షకములు. అతడు ప్రకృతి పరిశీలనము సూక్ష్మశరద్బుష్టితో చేసినవాడనుట నిస్సంశయము. ఇయ్యది యతనికి నీతిగర్భిత రచనమునకు మిక్కిలి తోడ్పడెను. స్వాద్దిష్టకృతిని అనుపమానముగా రచించుటలో నతని దంఢవేసినచేయి. దీని కతనిగ్రంథము పరమజనాదరణీయ మగుటయే నిదర్శనము; అతనికి సంస్కృతసారస్వతమున నుత్తమస్థానము కలిగెను."

పాశ్చాత్యసంశీతుల యభిప్రాయములు కలిపయములతో నీయవతారిక పరిసమాప్తి నొందించెద.

"Scattered throughout the various departments of Sanskrit Literature, are innumerable apophthegms in which wise and noble, striking and original thoughts often appear in a highly finished and poetical garb. Owing to universality of this mode of expression in Sanskrit Literature, there are but few works consisting exclusively of poetical aphorisms. The most important are the two collections by the highly-gifted Bharttrihari entitled respectively, *Nitisataka* or century of conduct, and *Vairagyasataka* or century of renunciation." *Macdonnel*.

"Numbers of wise sayings have, from time immemorial, been constantly quoted in conversation. Many, thus

orally current, were of such antiquity that to settle their authorship was impossible. But occasional attempts were made to give permanence to the floating wisdom of the day, by stringing together in stanzas, the most celebrated maxims and sayings, like beads on a necklace, representing a separate topic, and the authorship of a whole series being naturally ascribed to men of known wisdom like Bhartrihari, Chanakya, much in the same way as the authorship of the Puranas and the Mahabharata was referred to the sage Vyasa." *Monier Williams*.

సుభాషిత త్రిశతియనువాదకుల శైలిలో గల తారతమ్యము తెలియుటకై మచ్చునకు ఒక్కొక్కపద్యముదాహరించెద.

తిమ్మన

ఆపదలందు ధైర్యము మహాభ్యుదయంబున నోర్పు బ్రాధవా
చాపటిమంబు రచ్చలను సంగరంగమున స్పృశాక్రమా .
టోపము కీర్తిచెప్పుము గడుక వ్యసనంబు శ్రుతిక దలిర్పబ్ర
జ్ఞాపరు లొప్పుచుండు రివిసాజములై తమయందుఁబొందగన్.

లక్ష్మణకవి

ఆపదలందు ధైర్యగుణ మంచితసంపదలందుఁ దాల్చియున్
భూసభాంత రాశమునఁ బుష్కలవాక్చతురత్వ మాజి బా
హుపటుశక్తియున్ యశమునం దనురక్తియువిద్యయందు వాం
ఛాపరిపూర్ణియున్ బ్రకృతిసిద్ధగుణంబులు సజ్జనాభికిన్.

బాలసరస్వతి

ఆసత్తి స్థితి సంపద న్నమ శ్రుతిన్వాన్యసక్తి సద్దోష్టివా
చాపాండిత్యముపోర విక్రమముభాస్వత్తిర్తిపై వాంఛయున్

రూపింప న్నహసీయులౌ జనులకెందు న్లక్షణంబు ల్బుమీ.
యాపూర్ణప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

అంద్రీకరణ త్రిశతిలో లక్షణకవిరచిత నీతిశతకభాగము పలుతావుల పాత్యభాగ మగుచుండుటచే దానికి సంపూర్ణముగ వ్యాఖ్యరచింప బహుకాల ముగఁ దలంపుఁగొనియుంటిని. అట్టితరుణమున నన్నీమల్లభూపాలీయ నీతిశతక భాగమునకు వ్యాఖ్యవ్రాయుటకు ప్రోత్సహించి ప్రచురించిన శ్రీయుతులు భాషాధారక వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలవారి కెంతయు కృతజ్ఞుఁడను.

దీనిని రచించుటలో వావిళ్లవారియొక్కయు, కీ. శే॥ పండిత శ్రీకాళే గారియొక్కయు, శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలవారియొక్కయు ముద్రణములు నాకెంతో సాయపడినవి. వారికి నేనెంతయు కృతజ్ఞుఁడను. సంస్కృతనీతిశతకమునకు వ్యాఖ్యలు విపులముగాఁ గలవు; అట్టిదే తెనుఁగుశతకమునకుం గూడ నొకవ్యాఖ్యయున్న విద్యార్థులకు కవియుద్దేశము మఱింత విస్పష్టము కాఁగల్గును, కావ్యపఠనమునకును సత్ఫలము సిద్ధించు నన్నభావమే నా యీ ప్రయత్నమునకు మూలము. యథాశక్తి సాంధ్రభాషకు నేఁ జేసిన యీసేవ యందు అజ్ఞతాప్రమాదాదిపశమున దొరలినదోషములను పరిశీలించి యెఱుక పఱుచుచో రెండవకూర్పున సరిపెద్దుకొని ధన్యుఁడ నయ్యెదను.

చెన్నపురి.
3.10.45. }

వేదము లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి.

పద్యనూచిక

పద్యము.	పద్యతి.	పుట.	పద్యము.	పద్యతి.	పుట.
ఆగుణంబేని	కర్	95	కాలాహిం	మూర్ఖ	4
ఆజు బ్రహ్మాండ	,,	92	క్షమతోనుండ	దుర్జ	48
ఆడంగు స్తోయము	సుజ	58	క్షీతి మృత్యుంజయ	దైవ	88
ఆనియందుకొ	కర్	99	గురు దాచార్పణుడు	,,	81
ఆమడుండై	పరో	69	గురుకాస్త్రార్థ	విద్య	13
ఆమలజ్ఞానుని	దైవ	89	ఘన మాశీలము	క్షైర్య	78
ఆలరుంగుత్తికి	కౌర్య	25	ఘనసారంబున	కర్	96
ఆశనాపేక్ష	దైవ	82	ఘన నత్యల్పనిగా	,,	93
ఆసువు లోపు	సుజ	56	చదువు లైప్పుడు	విద్య	11
ఆపత్తి స్థలి	,,	52	చదువే రూపము	,,	16
ఉరులేజోనిధి	దైవ	87	చెవికిం గుండల	పరో	62
ఉల్లం బక్కలహంస	విద్య	14	జనకు న్నోచిర	సుజ	59
ఏండకొనెత్తి	దైవ	84	జనుఁ డెవ్వఁడు	కౌర్య	24
వినాట స్థన దేరి	విద్య	12	జరనైనకొ	,,	21
విపుల్యాత్తు	క్షైర్య	75	జలజాతంబులు	పరో	63
ఏకచో వెన్నుండు	పరో	67	తనపై నయ్యరవింద	కౌర్య	29
ఏరులందు స్థల	,,	70	తనసద్ధర్మము	క్షైర్య	77
ఏనంగుగొత్తముగా	సుజ	57	తప మశ్రోధత	,,	80
కమనీయం బగు	విద్య	15	తమయర్థంబు	పరో	64
కరియూంబోలే	మూర్ఖ	8	తుల లే కెందు	విద్య	20
కరుణాలేశము	దుర్జ	41	తృణపుత్రిక	దుర్జ	50
కలయ ట్టివి	సుజ	54	తొలుతం జేరెడు	అర్థ	36

పద్యము.	పద్ధతి.	పుట.	పద్యము.	పద్ధతి.	పుట.
తొలుత స్థిరము	దుర్జ	45	భువి గోధేనువు	అర్థ	37
తొలుత స్థిరమున	మూర్ఖ	10	భువివై కాగిలి	కౌర్మ	23
త్యాగంబు స్థిరజ	అర్థ	39	మలిజాడ్యం	విద్య	19
దమనంపల్లి	సుజ	51	మహికి న్నూనణ	దైవ	86
దిరిసెంపున్నది చేత	మూర్ఖ	6	మహి సర్వంబు	పరో	68
దేవుం డిచ్చిన	అర్థ	40	ముని మూఢుం డను	దుర్జ	43
ధని యెవ్వఁ డగు	,,	32	మునుంగునాక	కర్మ	98
ధీమంతు ల్విధి	కైర్య	76	మును తన్మాడిన	పరో	66
నయకాస్త్రజ్ఞులు	,,	74	మును రత్నంబులు	కైర్య	71
నవనీలోత్పల	సుజ	55	మొరకై యెప్పు	దుర్జ	47
నానాశాల	కౌర్మ	28	యతి సంగంబు	అర్థ	33
నీజముం బొంతును	అర్థ	38	రతుల న్నాట	,,	35
నిలువన్నచు	మూర్ఖ	3	రవిశితాంశుల	కర్మ	85
నేల న్నంబుల	కైర్య	73	లేరా వెండియు	కౌర్మ	26
న్యాయం బొప్పు	పరో	61	పసుధం గుండెటి	మూర్ఖ	5
పడి యాశ్రియ	దైవ	83	విధిచేగాని	కర్మ	91
పని గానేర దబంచు	కైర్య	72	శుభకర్మంబు	,,	94
పయివై గొమ్మలు	,,	79	శ్రీమద్బాలసరస్వతీ	మూర్ఖ	1
పరకార్యంబు	సుజ	60	సతతంబు న్నది	,,	2
పసి మొక్కింత	కౌర్మ	22	సమయంచైన	పరో	65
పోవు న్జాతి	అర్థ	31	సముఖానక	దుర్జ	49
ప్రకటోద్వాంత	కౌర్మ	30	సరవిహ్వానము	అర్థ	34
ప్రభు వాచైవము	దైవ	90	సిరి లేకైన	సుజ	53
ప్రావీణ్యంబుల	కర్మ	97	సుకవిత్వంబె	విద్య	17
ప్రప్త్య ల్లాపము	మూర్ఖ	9	సుమనాత్త్వంబె	దుర్జ	44
బహువిద్యావిదు	దుర్జ	42	స్ఫురణ న్నాసిన	,,	46
భయదాఢ్యము	కర్మ	100	స్వామిత్వంబు	మూర్ఖ	7
భువనశ్రేణి	కౌర్మ	27	హితు మైత్రిక	విద్య	18

శ్రీ రస్తు

మహాపాథ్యాయ ఎలకూచి బాలసరస్వతికృత

మల్లభూపాలీయము

నీతిశతకము.

శ్రీమంగళాచరణము

అవతారిక: గ్రంథాన్ని మంగళాచరణమును జేయుట కవినంప్రదాయము. నీతిశతకమును రచించఁ బూని మొదట జ్ఞానానందమయ్యుడగు సర్వేశ్వరునకు సమస్కరించుచున్నాఁడు.—

శా. శ్రీయద్బాలసరస్వతీప్రకటలక్షీహేతువై శాంతమై
యామోదావహమై నిజానుభవవేద్యంబై యనేహాదిగా
ద్యామేయప్రవిబోధరూపమహితంబై యొప్పులేజంబు ప్రా
పై మీకు స్మిరు లీవుతక సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 1

నీతివాచస్పతీ = నీతికి బృహస్పతివంటివాఁడా, సురభిమల్లా = సురభి వంశమున జనించినమల్లభూపాలా [ఈమకుటము శతకమంతటికిని సమానము]

శ్రీమల్ = దిద్దిదమయన, బాలసరస్వతీ = బాలసరస్వతి (కవి)యొక్క-
ప్రకట = ప్రసిద్ధమైన-లక్షీ = సంపద(శోభ)కు-హేతువు = కారణము, ఐ = అయి,
శాంతము = ప్రసన్నము, ఐ, ఆమోద+అవహము = సంతోషము కూర్చునట్టిది,
ఐ, నిజ+అనుభవ+వేద్యంబు = తన్ననుభవించుటచేతనే తెలియఁదగినది, ఐ,
అనేహా = సమయము (కాలము)-దిక్ = దిక్కు-అది = మొదలగువానిచేత,
అమేయ = మిరియిడఁదగని (ఎల్లతావులందును ఎల్లకాలమందును ఉన్నట్టి
అనుట), ప్రవిబోధ=జ్ఞానమే, రూప=రూపముగాఁ గలిగి, మహితంబు=మిక్కిలి

గొప్పది, ఏ, ఒప్పు, లేజంబు=వెలుగు (జ్యోతిరూపము), మీకు, ప్రాపు= ఆశ్రయము, ఏ, సిరుక్=సంపదలను, ఈవుతక్=ఇచ్చునుగాక.

కవియగు బాలసరస్వతియొక్క శోభకు కారణమై, కాంతమై, సంతోషము కలిగించునదై, తన్నునుభవించువారికిమాత్రమే యెఱుంగదగినదై, సర్వప్రదేశములందు సర్వకాలములందును ఉన్నదై, కేవలము జ్ఞానస్వరూపము సందియున్నవరమాత్మ నీతివాచస్పతి యగు సురభినుల్లభూపాలునకు సకలైశ్వర్యముల నొసంగుగాక.

ఇది గ్రంథమునకు కృతిభర్త కాశీర్వాదరూపకమగు ప్రారంభము.

ఈవుతక్ - అధికృతప్రార్థనార్థకములందు ఎడను, తను-అనుప్రత్యయము లగును.

ఇచ్చు+తక్=తక్-వరమగునపుడు 'ఇచ్చు'-నకు 'ఈవు' అదేశమగును.

॥ మూర్ఖపద్ధతి. ॥

2. అవ. ప్రబంధములూ వివిధస్వరూపములను ఆయాపద్ధతుల నిరూపింప నెంచి మూర్ఖవిద్వత్పద్ధతులలో వ్యావర్తకభావవిశిష్టత్వముచేత ఉభయపద్ధతులను నిరూపింపవలసి తోలుదొల్ల ముఖ్యప్రసంగసంగతికి అన్యధారము లేనందున అశోకవనికాన్యాయమున మూర్ఖపద్ధతివర్తన మారంభించుచున్నాడు. అందు ఆదిని సహృదయులకు అభావ మగుటచే మంచిమాట చెప్పిన వినుచారు అరుదు అనుచున్నాడు.—

మ. సతతంబు న్నది మత్సరాధ్యులు పరిజ్ఞాత, ల్మహీనాథు లా తతసంపన్నదదుష్టచిత్తు, లితరు ల్మర్కింప నజ్ఞానదూషితభావు,ల్వీనువార లేరి? యొడలకొ జీర్ణంబు లొక గాక యార్యతతు ష్మేర్చినసూక్తము, ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి, 2
సురభి...స్పతి, పరిజ్ఞాతలు=తెలిసినవారు, సతతంబుకొ=ఎల్లప్పుడును,

మడికొ=మనస్సునందు, మత్స్యర+అశ్వలు=(ఏడుసు మహాపండితునివలె ప్రసిద్ధిని పొందుటనూ అను) అనూయచే కూడుకొన్నవారు; మహీనాథులు=రాజులు, అతత...చిత్తులు=అతత=ఎడతెగని, సంహృ=విశ్వవ్యమువలని, మద=గర్వముచేత, దుష్ట=చెడ్డదయిన, చిత్తులు = మనస్సుకలవారు, (వినయవంతులు కారని భావము); తర్కింపకొ=అలోచింపగా, ఇకరుల్ = ఇకగులు (పైన పేర్కొన్న యిరువురును గాక తక్కినవారు), అజ్ఞాన దూషిత భావుల్ = తెలియమిచేత దుష్టమైన మనస్సుకలవారు (కనుక చాలెకి నినుట కధికారము లేదు. ఇక), వినువారలు, ఏరి=ఎక్కడ నున్నారు? ఆర్యకరుల్ = పెద్దలు, నేర్పిన, సూక్తముల్=మంచిమాటలు, ఒడకొ=ఒడలియందే, జీర్ణంబులు బొంగాక = జ్ఞులమనుగాక.

నాహితవాక్యములను తెలిసినవారు “ఏడుసు మహాపండితునివలె భ్యాసిన పొందవచ్చునా” యన్న యనూయతో నున్నారు. రాజులు, “మాకు చెలియదా? మాకొకడు చెప్పవాడను పేము వినువారమునా?” అని గర్వాంధులై యున్నారు. సామాన్యులకా వినునంతటి తెలివి లేదు. కనుక నాహితవాక్యము నాయందే యణగిపోవుచున్నది.

ఏరి - ‘ఏడు’ ‘ఏరు’ అను సర్వనామములు ‘ఈ’ యను నన్వయము వ్రోగ కూడి క్రమముగా ‘ఎక్కడ నున్నాడు? ఎక్కడ నున్నాడు?’ అనెడి యర్థములందు స్థిరపడినవి. ఏరి-రూ. ఏరి.

3. అవ. తెలిసీ తెలియనివానిని రంజించజేయుట అశక్యము అనుట:-
మ. నిలువన్వచ్చుస్వభావమూర్ఖుడగువానింగొల్పి, యత్యంతము
న్నిలువ న్వచ్చు విశేష వేషి యగువానింగొల్పి, యెందేని జ్ఞాన
లవాహంకృతిదుష్టుడైనమనుజు ప్రంబింప శక్యంబు గా
దలభాషాపతి కేనియు; స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 3

సురభి...స్పతీ, స్వభావమూర్ఖుడు=పుట్టుకవల్ల నే మొండి, అగువాని

=అయినట్టివానిని, కొల్పి=సేవించి, నిలుపకొవచ్చుకొ=(మంచిమార్గమున) నిలఁబెట్టవచ్చును; విశేషవేది అగువానికొ=విశేషముగా ఎఱిగియున్నవానిని, కొల్పి, అత్యంతముకొ = (మిక్కిలి) అనాయాసముగా, నిలుపకొవచ్చుకొ; జ్ఞానలవఁ+ అహంకృతి దుష్టుఁడు=తెలివియొక్క లేశముచేత కలిగిన గర్వముచే చెడ్డవాఁడు, ఐన, మనుజుకొ=మానవుని, ఎఁగేసికొ=ఎచ్చటనైనను ఏకాలమందైనను, అలభాషాపతికేనియుకొ=అబ్రహ్మచేవునకైనను, రంజింపకొ=దిప్పించుట, శక్యంబు కాదు=అలవి కాదు.

తెలియనివానికి సులభముగఁ దెలుపవచ్చును. చక్కగఁ దెలిసినవానికి సమాధానముచెప్పట మఱింత సులభము. స్వల్పజ్ఞానము కలిగి సర్వజ్ఞుఁడనని గర్వపడువానిని సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మచేవుఁడు నైతము రంజింపఁజేయఁజాలఁడు.

అల - ప్రసిద్ధిని తెలుపు విశేషణము. రూ. అల్ల.

రంజనవిషయమున నైతము అసంబంధమును దెల్పుటచే అసంబంధాతిశయోక్తి అలంకారము.

4. అవ. మూర్ఖునిచిత్తము సంతోషపఱువ నశక్యమైన దని చెందు పద్యములచే సూచితము:—

శా.కాలాహిం దలఁ దాల్చ వచ్చు, విరిపాంకానం దరంగవ్రజో
త్తాలం బై నపయోధిఁ జేతులనె యీడ న్వచ్చు, నక్రోగ్రదం
ష్ట్రాలగ్నం బగుమానికంబు హరియింప న్వచ్చు, నెట్లేని మూ
ఘాళిం దెల్పఁగ రాదు, క్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 4

క్రీసురభిమల్లా, నీతివాచస్పతీ, విరిపాంకానకొ=పూలదండవలె, కాల+ అహికొ = నల్లనిత్రాచుఁబామును, తలకొ = తలయందు, తాల్చుకొవచ్చుకొ = ధరింపవచ్చును; తరంగ వ్రజ+ఉత్తాలంబు + ఐన = అలలసమూహముచేత మిక్కిలి చెలరేగియున్న, పయోధికొ=సముద్రమును, చేతులకొ+ఎ = చేతుల

తోనే (ఇతరసాధనములసాయములేకయే), ఈడక్ వచ్చును; నక్రక్ర + దంష్ట్ర
లగ్నంబు = మొసలినోటిలోనివాడితోఁజలయందు తగులు కొన్నట్టిది, అగు,
మానికంబు = మాణిక్యమును (మత్స్యము ననుట), హరియంపక్ వచ్చుకొంటు
వంతముగా తీసికొనవచ్చును; (కాని) ఎట్లేనివియుపాయముచేతను, మూర్ఖ,
అలిక్ = మొండిపట్టువట్టిన మూఢమానవులవరుసను, తెల్వంగ్ రాదు =
ఁజిప్పించుట సాధ్యముకాదు.

“కాల + అహి” -- నల్లత్రాచును జెప్పట సులభముగా కోపమునకు పశ
మై బునకొట్టుటచేతనే విషమును నాలుకమూలముగా వెదఁజల్లున దని భావము.
విరిపాంకానక్ - అనుట ఆపాయములేకయేగాక అలంకారముగాకూడ ననియు
భావము. “తరంగ.....లంబు” ఈతయం దెంతటి నమర్దునైనను మ్మంచి
పేయు ననియు, “హరియంపక్” మిక్కిలి నొప్పించి యనియు, “క్రక్ర...
లగ్నంబు” అనుటచే ఆకార్య మతిప్రాణాపాయకర మనియు అభిప్రాయములు.
సముద్ర మువై కాల్యమునకును, భయంకరములగు జలజంతువులకొఱకును, నక్ర
కాలాహులు క్రూర్యమునకును ఘాతుకత్వమునకును చెప్పఁబడినవి.

త్రాచుఁబామును పూలదండవలె శిరమునఁదాల్చవచ్చును; అలలచే అల్ల
కల్లాలమగు సముద్రమును ఈది దాటవచ్చును; మొసలినోటిలోని కోఁజల
కోడుచునుండు మత్స్యమును బలాత్కారముగా తీసికొనవచ్చును; కాని, మొండి
పట్టువట్టిన మూర్ఖునిమనమును సమాధానపెట్టుటకు మాత్రము సాధ్యముకాదు.
మొదటచెప్పినవి మూఁడును అశక్యములు, ఈనాల్గవది అశక్యతరము అని
భావము.

పాంకానక్ - పాంకము + నక్ : లు, ల, న-లుపరంబులగునపు డొకా
నొకచో మువర్ణకంబునకు లోపంబును, తత్సూర్యస్వరంబునకు దీర్ఘంబును
విభాష నగు. చూ. 49 ప. పయోధి: ఉపపదసమాసము.

3. పై విషయమునే ప్రకారాంతరముగ వివరించుచున్నాఁడు:—
దు. వసుధంగుం దెఱిగొమ్ము తెచ్చుకొనఁగావచ్చుం బ్రయత్నంబున,

నైపునఁ ద్రాగ న్జలమెండమావులనెయ్యేనిగాంచవచ్చు, నిజం
బిసుకన్నూనియఁబిండవచ్చు, బ్రతిభాహీనాత్మఁడొఁమాఱుఁడొ
ల్ప సమర్థత్వము లే దిల, స్వరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 5

వసుధక్ = భూమియందు, ప్రయత్నంబునక్ = మిక్కిలియత్నించుటచేత,
కుండటికొమ్మ = కుండేటికొమ్మను (లోకములో లేనిదానిని), తెచ్చుకొనఁగాక్
పచ్చుక్ = సంపాదించవచ్చును. ఎండమావులనెయ్యేక్ = మిట్టమధ్యాహ్నవేళ
బయళ్లయందు నీటివలె దోచెడి సూర్యకిరణముల (మరీచికల) యందేయైనను,
వెనక్ = శీఘ్రముగా, త్రావక్ = త్రాగుటకు, జలము = నీటిని, కాంచక్ = పచ్చుక్ =
పొందవచ్చును. నిజంబు = నిశ్చయముగా, ఇసుకక్ = ఇసుకలోనుండి, నూనియక్
= నూనెను, పిండక్ = పచ్చుక్ = దింపవచ్చును. ప్రతిభాహీనాత్మఁడు = బుద్ధిలేని
వాఁడు, ఆగు, మూర్ఖుక్ = మూర్ఖుని, తెల్పక్ = బోధించుటకు, ఇలక్ = భూమి
యందు, సమర్థత్వము = తగిన నేర్పు, లేదు.

దుర్లభమయినవస్తువును, దుష్కరమయినకార్యమును సాధింప నుపాయ
ములు కలవు కాని మూర్ఖుచిత్తము రంజింపఁజేయుసాధనము మాత్రము లేదు.
ఎట్లనః లోకములో లేని కుండేటికొమ్మనైనను సంపాదించవచ్చును; జలము కల
దన్న భ్రమను పుట్టించు ఎండమావులలో నీళ్లయినను త్రాగవచ్చును; కాల
త్రయమందును లేకమైన నూనె లేని యిసుకను అతిప్రయత్నముచే పిండి.
నూనెయేనియు దింపవచ్చును; గాని మూర్ఖులనుమాత్రము సమాధానపెట్టుట
సాధ్యము గాదు.

వైరెండవద్యములలోను కాలాహిని తలఁదాల్చుట మున్నగువానిలో
సంబంధములేకన్నను సంబంధమున్నట్లు వర్ణించుటచే అతితయోక్త్యులంకారము.
కుండలు - రూ. కుండేలు.

కుండేలు + కొమ్మ - కుండేలు ఔషధిభక్తికము గాన 'టి' ష్టాదేశమై
“కుండేటికొమ్మ” అయినది. వనిక్ - వనియక్ = వని + డక్ - సముచ్చయ
ఉకారలోపముచ “వనిక్” అని శేషించును.

నూనియ : రూ. నూనె.

6. అవ: మూర్ఖుని సమాధానపఱుప నెంచుటయే యవివేక మనుట:
మ. దిరిసెంపున్నిరి చేత వజ్రమణి భేదింపం దలంచు, న్నద
ద్విరదేంద్రంబుమృణాళతంతువునబంధింపంగనూహించు, మా
ధురి నింపం జనుఁ దేనెచే లవణపాథోరాశికి, స్తూర్భుఁ దె
ల్పు ఋజూక్తం బిడువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

శ్రీసురభి.....వాచస్పతీ; మూర్ఖుఁ=మూర్ఖుని, తెల్పుఁ = తెలుపు
టకు, ఋజూ+ఉక్తంబు=మంచిమాటలను, ఇడువాఁడు=చెప్పయత్నించువాఁడు,
దిరిసెంపున్నిరిచేతఁ = (అతికోమలమయిన) దిరిసెనపువ్వుచేత, వజ్రమణిఁ=
రవను, భేదింపఁ=వగుల్పుటకు, తలంచుఁ=ఎంచును; మృణాళతంతువునఁ=(పి
ఱించెము ఆడ్డుతగిలినను తెగిపోవునట్టి) తామరతూటిలోనిదారములతో, మద
ద్విరదేంద్రంబుఁ=మదపుటేనుఁగును, బంధింపంగఁ=కట్టివేయుటకు, నూహిం
చుఁ=తలంచును. లేనెచేఁ=లేనెతో, లవణపాథోరాశికిఁ = ఉప్పునముద్ర
మునకు, మాధురి=తీపును, నింపఁచనుఁ=నిండించుటకు యత్నించును.

దిరిసెనపువ్వుచేత వజ్రమును కోయఁజూచువాఁడును, తామరతూటి
దారములతో మదపుటేనుఁగును బంధింపనెంచువాఁడును, లేనెచుక్కచేత
ఉప్పునముద్రమండలి నీటిని తియ్యగాఁజేయుటకు యత్నించువాఁడును, మంచి
మాటలతో మూర్ఖులను సమాధానపెట్టఁదలంచువాఁడును సమానులు. పూర్వో
క్తములగు మూఁడు కార్యములను దుష్కరములు; నాల్గవదగు మూర్ఖప్రసా
దనము ఆత్యంతదుష్కరము అనిభావము.

నిదర్శనాలంకారము.

దిరిసెంపున్నిరి—‘దిరిసెనము’-నకు రూపాంతరము దిరిసెము.

దిరిసెము+విరి=దిరిసెంపు+విరి=దిరిసెంపు+ను+విరి

=దిరిసెంపున్నిరి.

కర్తృధారయమునందు మువర్ణకమునకు పుంపులు బహుళముగా నగును.

పు, ంపు-లకు పరుషసరళములు పరములగునపుడు నుగాగమము బహుళముగా నగును. బహుళ మనుటచే స్థిరము పరమగునపుడును ఈయాగమ మొక్కచో నగును.

7. అవ. “మూర్ఖులకు మానమే భూషణము” అనుట:—

శా.స్వామ్య త్తంబుకడున్వి తంబు నయిమాధ్యంబప్ర కాశంబుగాఁ జేయక బ్రహ్మ సృజించినట్టివిబుధశ్రేణీసమాజంబులకొ [ణం డాయన్నిక్కిలియుంబ్రియావహముమానంబొక్కటేభూషణై యజ్ఞావళి కొప్పెడు న్సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 7

సుర...స్పతీ, అజ్ఞావళికొ=మూర్ఖులసమాహమునకు, బ్రహ్మ, సృజించినట్టి, విబుధశ్రేణీ సమాజంబులకొ=పండితబృందముకూడిన సభలను, డాయకొ= సమీపించుటకును, స్వామ్య త్తంబు-స్వ = తమకు (అపండితులకు)-ఆయ త్తంబు= వశమైనదియు, కడుకొ = మిక్కిలి, హితంబును = అనుకూలమును, అయి, మాధ్యంబు = తమ అజ్ఞానమును, అప్ర కాశంబుగాకొ చేయకొ = ప్రకాశింపకుండునట్లు మఱుగుపఱుచుటకును, మిక్కిలియొకొ = అధికముగా, ప్రియ+అవహము = ప్రియముకలిగించునట్టిది, మానంబు = పలుకకయొండుట, ఒక్కటే= ఒకటిమాత్రమే, భూషణంబు=అలంకారము, వి, ఒప్పెడుకొ=పిచ్చుచుండును.

బ్రహ్మ మూర్ఖులపై కరుణించి వారికొఱకు మానమును సృజించినాడు. అది యెప్పుడును వారివశమున నుండును; వారికి తప్పక మేలు చేయును; వారి యజ్ఞానమును తెలియరానీయక దాచును; గొప్పపండితుల సభలలో అలంకారముగా నొప్పును. దానిని విడిచినప్పుడు వారు హాస్యాస్పదు లగుదురు.

8. అవ. ఒకానొకపండితుఁడు స్వామభవముచే నెఱింగిన “తెలివి లేనప్పుడు గర్వమును, తెలివి కలిగినప్పుడు వినయమును” ఉండుననువిషయమును ప్రకటించుచున్నాఁడు.

మ. కరియుఁబో లేదుదాంధుఁడౌచునొరులం గైకొకతొల్టొత్తము

మూర్ఖుడొక్కొక్కడుతానునుండ నను, బ్రజ్ఞావంతులొధీరశే
ఖరులం జూడఁగఁ జూడఁగా వరుసఁ దద్గర్వంబు రోగంబున
ట్లరుగ న్నీచుడఁ దా నను, న్నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 8

నురభిమల్లా, నీతివాచస్పతీ, ముమూర్ఖుడు = మొండిపట్టుపట్టువాడు,
ఒక్కొక్కరుడు = ప్రతివాడును, తొట్టొత్త = మొట్టమొదట నేమియు
తెలియనికాలమున, కరియుంబోలెన్ = విరుగువలెనే, మద+అస్థఁడు = గర్వము
చేత గ్రుడ్డివాడు, ఔచున్ = అగుచు, ఒరులన్ = ఇతరులను (ప్రజ్ఞావంతు
లను), కైకోక = లక్ష్యపెట్టక, (అల్పవిద్యోమహాగర్వీ అచన్యాయమున),
తాన్ = తాను, ఘనుండను = గొప్పవాడను, అనున్ = అని పలుకుచుండును.
ప్రజ్ఞావంతులు = పండితులు, ఔ = అగు, ధీరేఖరులన్ = కాస్త్రబోధితమగు
ఆచారాధికమును ధైర్యముగా నవలంబించు శిష్టులను, చూడఁగన్ చూడఁ
గాన్ = పలుమాఱుచూచుచుండుటచేత, తల్ గర్వంబు = ఆమదము, వరుసన్ =
క్రమముగా, రోగంబు+అట్లు = వికారము పుట్టించు జ్వరమువలె, ఆరుగన్ =
పోగా, (అణగఁగా), తాను, నీచుడన్ = అంతఃకన్నను తక్కువవాడను
(ఏమియు తెలియని వాడను), అనున్ = అని చెప్పను.

మూర్ఖుడు కొంచెముగ తెలిసికొనియుండుకాలమున విరుగువలె
నుదించి వివేకములేనివాడై తనకు సర్వమును తెలియును, తనకెదురు ఎవరును
లేరు అని అల్పవిద్య మహాగర్వమునకు మూల ముచన్యాయమును సార్థకము
చేయును. కాస్త్రాచారసంపన్నులగు శిష్టులను చూడఁగా చూడఁగా కొంచె
కొంచెము తెలివి కలిగి, జ్వరముపోయి సుఖపడినట్లు, ఆగర్వము నశించి సుఖ
పడును.

ఎవడు అల్పజ్ఞుఁ డయినను తాను సర్వజ్ఞుఁ డనుకొనునో వాడే
మూర్ఖుఁడు; ఎవడు సర్వజ్ఞుఁడైనను మూర్ఖుఁ డనుకొనునో వాడే విద్వాం
సుఁడు. మదము గర్వహేతువు, శిష్టసాంగత్యము వినయ హేతువు అనిభావము.

తైకోక-కొనునకు కల, పడు, ని, మి, ను, క-అను ప్రత్యయములు పరమలగు నపుడు 'కో' బహుళముగా నగును.

తాకో ఘనుండను అనుకో-తానుశబ్దము ఒకానొకచో "నేను" అను నర్థ మిచ్చునది కూడ నగును. 'ఘనుండను'—నీవు, మీరు, నేను, మేము విశేషము లగునపుడు విశేషణములకు బహుళముగా వు, రు, ను, ము-లు పరునగా నాగమము లగును, అగుచో పూర్వ 'ఉ'కారము అకార మగును. చూడఁగఁ జూడఁగా-ఇట్ల ద్వితీయ వీహ్వర్థము- ఎడతెంపులేక అని యర్థ మిచ్చును.

చూడకో-చూచునకు 'చూడు' ఆదేశము.

రోగంబు+అట్లు=రోగంబు+ను+అట్లు=రోగంబునట్లు. వస్త్రీసమాన.

9. అవ. నీచుడు నీచవిషయములందే సిగ్గయినను లేక ప్రవర్తించును అని దృష్టాంతపూర్వకముగఁ జెప్పచున్నాడు:—

శా. పువ్వుల్లారుచు, నీచకంపుతఱచున్ రోతై, తఱిం బాసి వె
న్దువ్వ న్బుంగినగర్దభాస్థిఁ దినుచున్, సుప్రీతమై, జాగిలం
బవ్వేల్పుందొరఁ జూచికొంకదు; గృహీతార్థావమానంబొరు
ల్నవ్వ న్నిచుడు లోగునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 9

సురభి...వాచస్పతీ, జాగిలంబు=వేటకుక్క, పువ్వున్ = పురుగులు, కారుచున్=రాలుచు, నీచకంపు=గబ్బు, తఱిచున్=అధికముగా, రోత వి=ఘన కలిగించునదై, వెన్దువ్వన్ = మిక్కిలి దుష్టునందు, బుంగిన=మఱిగియున్న, గర్దభ+అస్థిన్ = గాడిదయెముకను, తఱిన్ పాసి=సమీపస్థలమును పదలి (దూరముగా), తినుచున్, సుప్రీతము వి=సాటిలేని ప్రీతిని పొంది, అవేల్పుందొరన్=ప్రసిద్ధుడగు దేవతలకు ప్రభువగు ఇంద్రునైనప్పటికిని, చూచి, కొంకదు=సిగ్గుపడదు. నీచుడు, ఒరుల్=ఇతరులు, గృహీత+అర్థ+అవమానంబు=(తాను) తైకోనిన వస్తువుయొక్క తుచ్ఛత్వమును, నవ్వన్=పరిహాసము చేయుచుండినను, లోగునే=లోంగునా?

జాగిలంబు - పంది లోనగు నడవిజంతువులఁబట్టెడు వేటుకుక్క-ఇటు దీనిని జెప్పుట ఉత్తమాహారమును తెచ్చుకోఁగల్గియుండియు నీచపస్తుత్రీతి పొంది ట్టుద్రగుణమునే ప్రకటించుటం దెల్పుటకు. కుక్క తనకు దొరకైనది గాడిదయెముకయే యైనను, అదియు దుమ్మున మునిగి, పురుగులు రాలుచుండఁ గా దుర్గంధముతో నిండి రోత పట్టించుచుండినను, దానిని అతిప్రీతితో కొఱుకుచు, తనప్రక్క దేవేంద్రుడే వచ్చినిలిచియుండినా అతనిం గని సిగ్గు పడదు. ఇట్లే లోకములో నీచుఁడూ తానుగ్రహించినపస్తువు ఎంతకుచ్చమైనను, లోకు లెంత నవ్వించుండినను, అవస్తువును వదలక వారిని లక్ష్యము చేయక యుండును.

ఇందు మొదటి మూఁడుపాదములలో అప్రస్తుతమగు కుక్కనడవడిని ప్రస్తుతమగు మూర్ఖజనవర్తనమునకు ప్రతిగాచెప్పటచే నిది అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము. నాల్గవపాదమున సామాన్యార్థముచే విశేషార్థము సమర్థించుట చేత ఆర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

పువ్వు-రూ. పురువు-పురుగు.

రోత+వి=రోతై - సంధి సరిగాదు.

వేల్పుందొర - వేల్పు+దొర - సమానములందు ఉదంత్రీ సమములకు (ప్రథమావిధక్షిలో ఁడు, వు-ప్రత్యయములు రాసికల్పములకు స్త్రీ సమములనిపేరు.) పదపర్యయములును, స్థిరములును పరములగునపుడు కొన్నిటను మిగా గమ మగును. లోఁగును+వి-ఈ 'వి' క్రియయొక్క సహజార్థమును వ్యతిరేకముగా మార్చినది.

10. అప. అవివేకమువలనఁ గలుగు అనర్థాపేక్షముం దెల్పుచు వివేకముయొక్క అవశ్యకతను ప్రదర్శించుచున్నాఁడు:—

మ. తొలుత న్నిన్ను ననుండి శంభుజడలందు న్నావ్రిలె, నాపిమ్మట కొమలరామేటిపయింబడె, న్నహి మర్రిజాతెం, బొరిమ్మలుభం

గులఁబాఢోసిధిఁజొచ్చెగంగ;యవివేకుల్యేయునుద్యోగము
ల్పలుఁ బాట్లం జనుఁ జూ కడు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

సురభి...వాచస్పతీ, గంగ = గంగానది, తొలుత = మొదట, మిన్నననుండి
= ఆకాశములోనుండి, శంభుజడలందు = శివునిజడలలోనికి, వ్రాలె = విగ్రహము.
ఆసింపుట = అటుపిదప, మలరామేటిపయి = కొండలరాజగు హిమాద్రిమీద,
వడె = వడెను, మఱి = మఱియును, మహి = భూమిమీదికి, జాతె = జా
తెను. పారి = మరల, (ఆభూమినుండి), నూలుభంగుల = నూలుచీలికలుగా,
పాఢోసిధి = సముద్రమును, చొచ్చె = ప్రవేశించెను. అవివేకుల్ =
వివేకములేనివారు, చేయు + కిద్యోగముల్ = చేయుప్రయత్నములు, కడు =
మిక్కిలి, పలుకొ పాట్లొ చను చూ = అనేకములయిన శ్రమములను
జూచును గదా!

గంగానది ప్రథమమున ఆకాశముననుండి శివునితలమీదను, అచ్చటి
నుండి హిమవత్పర్వతముమీదను, అపర్వతమునుండి భూమిమీదను, భూమి
నుండి సముద్రమునకును పడుచునే యుండెను. అనఁగా ఆకాశమును వదలినది
మొదలు గంగ ఒకచోటనేనియు స్థిరముగా నిలువ లేదు. అట్లే తెలివి పో
గొట్టుకొన్నవాఁడును శ్రమముగా పలువిధములగుపాట్లను అనుభవించును.

సూర్యవంశీయుఁడు భగీరథుఁడు కపిలునిచే భస్మీభూతులైన తన అఱు
వదివేల సితరులకును మోక్షము సంపాదించ నెంచి, దీర్ఘతప మొనర్చి గంగను
భూలోకమున కవతరింపజేడెను. అదేవియు దిగునప్పటి తనయురవడిని భరింపఁ
జాలువానిని వీర్పఱుపు మనఁగా నతఁడు గంగను శిరమున భరింపు మని చరమ
శివుని ప్రార్థించెను. అయిన యట్లే చేసెను. భాగీరథియు శివునిశిరమున వ్రాలి,
తర్వాత హిమాలయముమీదుగా భూమి కవతరించెను. అటుఁప్పుట పాతాళ
మును ప్రవేశించి సగరపుత్రులకు ముక్తి యొనఁగె నని రామాయణము.

గంగ కి యట్టిగతి కలుగఁగా ఇతరులనంగతి చెప్పవలయునా అనిభావము.

అవివేకుల్...గముల్ — శివునినైతము పాతాళమునకు అణచివేయు

శక్తి తనకుఁ గల దని గంగ కహంభావము. అందుల కాదేవుఁ డామెను తన జడలందు బంధించి యటునిటు కదలనీయక గర్వభంగము కావించెను.

పలఁ పాటుల్ — నది విషయమున అనేకకాఖలుగా ననియు, మూర్ఖుల విషయమున అనేకసంకటముల ననియు నర్థము.

ఇందు ఒకటివెంబడి నొకటిగా అనేకాధారములు చెప్పియుండుటచేత మొదటి మూడుపాదములలో పర్యాయాలంకారము; చివరిపాదమున సామాన్యార్థసమర్థనముచే అర్థాంతరన్యాసము.

చూ-చూడుము, చూడుడు అనునర్థమున వచ్చు అవ్యయము.

మిన్ను: ఇది ఔపవిభక్తికము, అనౌపవిభక్తికముకూడ నగు శబ్దము.

పాటు+లు=పాటులు, పాట్లు. టు-లోని ఉకారమునకు లోపము.

వి ద్వ త్ప ధ తి.

11. అవ. మూర్ఖవద్దలికి విలక్షణముగా విద్వత్పద్ధతి వర్ణింపఁబడుచున్నది. లేదా, వివేకము అత్యంతావశ్యకము గావునను, అదికాస్త్రపరిజ్ఞానముచే సాధింపఁదగినది గనుకను, అదియు విద్వాంసుల కధీనమైనది కాఁబట్టియు నాపద్ధతి యారంభింపఁబడుచున్నది.

మ. చదువు లెప్పుచుశిష్యులఁ మనుచుప్రజ్ఞావంతు లెందేనిఁబెంపొదవ న్నొల్లని కన్తుఁజూపుమణుల ట్లున్నం, ధరాభర్త కేకొద గా; కర్థము లేకయుండియు నుదగ్రుల్పండితగ్రామణుల్ మది నూహింప నలంతులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 11

నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా, చదువుల్ = వేదాదివిద్యలను, చెప్పుచుఁ = బోధించుచు, శిష్యులను, మనుచు=పాఠించునట్టి, ప్రజ్ఞావంతులు = పండితులు, ఎందేనిఁ = విదేశమునందు, పెంపు ఒదవఁ = అతిశయమగునట్లుగా, గొల్లనికిఁ = (రత్నములవలె నిశ్చయించు) తెలివితేనివానికి, అన్తుఁ = విక్రయించుటకు,

చూపు=చూపించునట్టి, మణులు+అట్లు=రత్నములవలె, ఉన్నా = ఉందురో, (అది), ధరాభర్తకే = ఆదేశమునటు రాజునకే, కొద = కొఱత; కాక= కాకపోయిన, అర్థము లేక ఉండియుం = ధనము లేకున్నప్పటికికూడ, ఉదగ్రుత్ = మిక్కిలిశ్రేష్ఠులయిన, పండితగ్రామణుల్ = పండితోత్తములు, సుని = మనస్సునందు, ఉపహితం = చక్కగా నాలోచించిన, అలంతులు+వి=అల్లులగుదురా? (కాశాలరు.)

రత్నలక్షణమెఱిగి దానికి మదింపువేయఁదగిన సామర్థ్యములేనివానికి రత్నములను చూపుట యెటువంటిదో, శాస్త్రపరిజ్ఞానము నూహించనశక్తుడగు ప్రభువురాజ్యమున గొప్పపండితు లందుటయు నటువంటిదే. తెలివిలేనివాడు మణులకు తక్కువవలకట్టిన అది వాని అవివేకమును ప్రకటించును గాని మణి వెల యేమాత్రమును రగ్గదు. అట్లే పండితులదారిద్ర్యమును ప్రభువుసాగొట్టకున్న అరణ్య బుద్ధిహీనుఁ డనిపించుకొనును గాని, పండితోత్తముల సామర్థ్యమునకు ధనహీనతచే నెట్టిలోపమును కలుగఁజాలదు. అనఁగా శ్రేయమును గోరుప్రభువు విద్యార్థులనునోరఫములను పూరింపవలయు నని భావము.

గ్రామణి-గ్రామాధిపతి, శ్రేష్ఠుఁడు.

విని-అవ్య. కళ. విని+ఉం = వినియుం - యువర్థము లొసెంపఁగా వినిం అగును. ఎందరి - ఇందలి 'విని' వాక్యాలంకారనిబద్ధము.

అలంతులు+వి—'వి' వ్యతిరేకార్థబోధకము.

విరోధాధాసాలంకారము; దృష్టాంతమును.

12. ఆప. ధనవంతులకన్నను బుడిసులే రాజులచే నాదరింపఁదగినవారనుట.

శాపనాట న్జన చేరి కిచ్చిన; సుఖోద్వృద్ధంబు యై యుండు, నిత్యానందంబొనరించు, మ్రుచ్చుల కశకశ్యంబొహరింప, స్ప్రియంబూనన్విద్య మెపామహాధనము, మాన్యుండైననిద్యాధ్యులై

వి ద్వ త్ప థ తి

డా నొంప న్దగు నల్క చే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ ?

(విది), వీరికి ఇచ్చినకొ = ఎవరి కిచ్చినను, వినాఁటకొ = ఏక మందును, చనదు = పోవదో, సుఖ+ఉద్ వృద్ధము+అ = సుఖమును పెం నట్టిదే, వి, ఉండుకొ=ఉండునో, నిత్యానందంబు= ఎశతెగని సంతోషము; ఓసరించుకొ=ఇచ్చునో, ముచ్చలకుకొ=దొంగలనును, హరింపకొ = దొం చించుటకు, అశక్యంబు ఔకొ = సాధ్యముకాదో, ప్రియంబు ఊనకొ సంతనము కలుగునట్లుగా, (అట్టి), విద్యయై=విద్యయొక్కటే, మహాధనము నొ=నిశ్చయముగా గొప్పధన మగును. మాన్యుండు దిన=పూజించఁదగిన, విద యుకొ=విద్యాపంతుని, అల్క చేకొ=కోపముచేత, తోడు+అ=రాజా, నొంపకొ తనను = నొవ్వఁజేయవచ్చును. (రాజు నొప్పించవచ్చునా అని ప్రశ్న.)

విద్యలందు ధనమునకుఁ గల దోషము లేవియులేవు. దానికి లేని గుణము లనేకములు విద్యకుఁ గలవు. విద్యాధనమును కోరినవారి కెల్లప్పు డిచ్చుచుండిన రయిగక మఱితప్పద్ధి యగుచునే యుండును; ఎల్లప్పుడు సుఖమునే కలుగ జేయును; ఎడతెగని సంతోషము నిచ్చును; దొంగ తన్నఁటికిని అపహరింప కాలరు. కట్టి విద్యాధనముగలవారియెడ సామాన్యధనము గలరాజులు దుర గ్రహముచే అనాదరణము చూపి వారిని నొప్పించరాదు; తప్పక గౌరవింపఁ తరింపవలయును.

ఉపమానమగు ప్రసిద్ధధనముకంటెను ఉపమేయమగువిద్యాధనమునఁ అధిక్యము చెప్పుటచే వ్యతిరేకాలంకారము.

పో—పొమ్మనకు రూపాంతరము: శబ్దములకడఁ జేరినపుడు నిశ్చయమును బోధించును.

— 13. అవ. పండితులు సంపదకు కట్టువడరు అనుట.—

మ. గురుశాస్త్రార్థగరిష్ఠు లై నబుధుల స్తోపింపఁగా రాదు; రా జ్యరమల్ వారికి దొడ్డు గావు; తృణ మెట్లు; ట్లుద్యదశాంతబః

ధురదానాద్వైకపాల యైనకరికి న్నొడ్డా మృణాళంబు, గా
వ్యరసాస్వాదనభోజ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ?

కావ్యరసాస్వాదనభోజ-కావ్యరస = కావ్యములసారమును, ఆస్వాదన
అనుభవించెడు, భోజ=భోజనితో సమానమైనవాడా, నీతివాచస్పతీ, శ్రీసుర
మల్లా, గురు.....మృలు-గురు = గొప్పవగు - కాస్త్ర = కాస్త్రములయొక్క
అర్థ = శబ్దార్థములచేత- గరిష్ఠులు = మిక్కిలిగొప్పదనముపొందినవారు, ఐన
(అనఁగా తత్త్వమును చక్కగా నెఱింగినయనుట), బుధులకొ=విద్వాంసులన
కొనింపఁగాక రాదు - శ్రోధముచే తిరస్కరింపరాదు. (విలయన), వారికికొ
ఁపండితులకు, రాజ్యరమత్=రాజ్యసంబంధమైన సంగపదలు, దొడ్డు = గొడ
కావు. తృణము=గడ్డిపరక, ఎట్టు = ఎట్టో, అట్టు = అవిధము -(వారి కాసి
లన్నియు గడ్డిపరకతో సమానము.) ఉద్య.....కపోల-ఉద్యత్=వైకుంఠుచ
ఆక్రాంత=ఎడతెగక-బంధుర = ఒప్పదమైన- దాన = మదజలముచేత- అర్ధ
తడిసియున్న-కపోల = చెక్కిలికలది, ఐన, కరికికొ = వినుఁగునకు, మృ
ళంబు = తామరతూఁడు, దొడ్డు+అ=గొప్పదా?

రాజులు తత్త్వవిదులైన పండితులయెడ శ్రోధము చూపరాదు. ఏ
మదపుటేనుఁగులు తామరతూఁటిని చులకన చేయునట్లే వారును రాజులనుఁ
దను గడ్డిపోచతో సమానముగా భావించురు.

గురువు (విణ.) (నిజస్థితి) గరియసము (తరస్థితి) గరిష్ఠము (తమస్థితి)

సామాన్యధర్మము బింబప్రతిబింబభావమున వాక్యద్వయమున చెప్ప
బడుటచే దృష్టాంతాలంకారము. ఉపమతో సంకీర్ణము. చూ. 47. ప.

14. అవ. రాజు ఒకవేళఁ గోపించునని పండితులను తనసభనుం
భ్రాష్టనఁగలఁడే కాని వారి పాండిత్యమును కీర్తిని పోఁగొట్ట లేఁ డనుట.

శా.ఉల్లం బక్కలహంసపైఁ గుపిత మై యున్న న్విరోధింపఁగా
నిల్లె దానిసరోజినీవనమె మాయంప న్నమర్థండు; తా

సీళ్లు న్బాలును నేర్పరింపఁ గలపాండిత్యంబు మాన్పంగ లేఁ
డల్లో కేశ్వరుఁ డేమెయి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 14

నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా, అల్లా కేశ్వరుఁడు = అలా కేశ్వరుఁడు = ఆ బ్రహ్మ,
ఉల్లంబు = (తన) మనస్సు, అక్కలహంసవైక్ = (తనవాహనమైన) ఆరాజహంస
మీఁద, కుశితము = కోపము పొందినట్టిది, వి, ఉన్నట్ = ఉండినయెడల, వినోదింపఁ
గాక్ = క్రీడించుటకు, ఇల్లు = స్థానము, ఔ = అగు, దాని సరోజినివనమె =
దాని తామర కొలనినిమాత్రమే, మాయంపక్ = పోగొట్టుటకు, సమర్థుండు =
శక్తిగలవాఁడు, (అగును.) (కాని), తా = ఆ బ్రహ్మ, ఏమెయిక్ = ఏవిధము
చేతనైనను, సీళ్లుక్ = సీళ్లు, పాలునక్ = పాలను, ఏర్పరింపక్ కల = వేఱు
సేయఁగలిగిన, పాండిత్యంబుక్ = నేర్పును, మాన్పంగక్ లేఁడు = పోగొట్టు
జాలఁడు. హంస సీరక్షీరమిశ్రమునుండి క్షీరమునుమాత్రము గ్రహించి నీటిని
వదలు నని ప్రసిద్ధి.

బ్రహ్మ కోపముచే తనవాహనమయిన హంసను తామరకొలనిలో విహ
రింపకుండునటుల చేయఁగలఁడేగాని, పాలను నీటిని వేఱువఱుచుటయందుఁ
గలనేర్పును తీసివేయఁ జాలఁడు. అట్లే రాజు కోపమువచ్చిన పండితుని తన
సభకుండి పొద్దునఁగలఁడేగాని అతనిపాండిత్యమును మాన్పఁజాలఁడు.

అప్రస్తుతమగు బ్రహ్మవృత్తాంతము చెప్పటచేత ప్రస్తుత రాజవిద్యజ్ఞు
వృత్తములను వివరించుచుగనుక అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము.

అవ. విద్వాంసులకు విద్యయే భూషణ మనటను రెండుపద్యము
లచే నిరూపించుచున్నాఁడు.

మ. కమనీయం బగువిద్యభంగిఁ దనుశృంగారంబు గల్పింప లే
వమలేందుద్యుతు లైనహారములు, కేశాలంక్రియ, ల్లజ్జనం
బు, మనోజ్ఞాంగదచందనాదు; లఖిలంబు న్బోవుఁబోదెందు వా
క్యమయం బొతోడ వేరికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 15

నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా, ఏరికిఁ=ఎట్టివారికిని, ఆమలేందుద్యుతులు-
 ఆమల = స్వచ్ఛమయిన, ఇందు = చంద్రునియొక్క, ద్యుతులు = కాంతులు
 కలవి, ఐన, హరములు=మూత్యాలదండలు, కేశ+అలంక్రియత్ = తలవెండ్రు
 కలకు (జడవేసికొనుట, పుష్పములు ధరించుట మొదలగు) అలంకారములు,
 మజ్జనంబు = స్నానము, చుర్రోళ్లొగదచందనాదులు- మనోళ్ల = సుందర
 మయిన-అంగద = సందిటవేసికొను కడియములు (బాహుపురులు) - చందన
 ఆదులు = గంధము మొదలయినవి, కమనీయంబు అగు = మనోహరమగు,
 విద్యభంగిఁ = విద్యవలె, తనుశృంగారంబు = శరీరమునకు అందము, కల్పిం
 చ్చఁ, లేవు. అఖలంబుఁ = (అవి) అన్నియును, పోవుఁ = నశించును,
 వాక్యమయంబు + టౌ తొడవు=వాక్కు (విద్యా) రూపమునందిన భూషణము,
 ఎందుకొ=ఎచ్చటను, పోదు = నశింపదు.

పురుషునకు వెన్నెలవెడఁజల్లు మూత్యాలదండలు, కురులుగువ్వుకొనుట,
 స్నానము, చందనము పూసినట్లు, సందికడియములు ధరించుట మొదలగు
 వానిలో నేదిగాని అలంకారము నీయఁజాలదు. పరిశుద్ధ మగు వాగ్రూపమైన
 భూషణము అలంకారము కలుగఁజేయును. తక్కినభూషణములన్నియును
 నశించును గాని వాగ్రూపణమొక్కటే నశించని భూషణము.

వృత్తిరేకాలంకారము. చూ. 12 ష.

హరము - నూటయెనిమిది పేటలుగల మూత్యాలపేరు.

అవ. ఇదియు విద్యాప్రభావమునే తెలుపును.

మ. చదువే రూపము, గుప్త మౌఢనము, పూజ్యశ్రేణీపూజ్యంబు స
 వ్యదము నీక్తిర్తియు భోగమిచ్చు, నృపసంతానంబు గల్పించు, నె
 ల్లదెస వ్రోడ్పడు, వైవతుల్యము; సీరుల్లా మిట్టివే! యాపసులో
 చదువు లేరనివారె సూ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 16

నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా, చదువు+వి=(వేదములు శాస్త్రములు ము
 న్నగునవికూడిన) విద్యయొక్కటే, రూపము=సౌందర్యము; గుప్తము టౌ=దాచి

పెట్టబడిన, ధనము; పూజ్యశ్రేణి = పూజించదగినవారికిని, పూజ్యంబు = గౌరవించదగినట్టిది (గురువులకునుగురువైనది.); సమృద్ధము = సంతోషమును, కీర్తియు = కీర్తిని, భోగము = సౌఖ్యమును, ఇచ్ఛు = నృపసంతానంబు = రాజులచేత గౌరవము, కల్పించు = కలుగునట్లు చేయును; ఎల్లదెస = అన్నిదిక్కులలోను, (అన్నిచోటలలోను), తోడ్పడు = సహాయపడును; దైవతుల్యము = దైవముతో సమానము; సిరులతాము = ఆనందము, ఇట్టిని + ఏ = ఇట్టిగుణములు కలవగునా? ఆపసు = పశువు లని ప్రసిద్ధము గాంచినట్టిది, చదువుతో నేరనివారె చూ = విద్య నేర్వనివారే సుమా !

రూపము—కుండలములు, హారములు, నూపురములు, అంగదములు మొదలయిన చతుర్విధసూర్యములు లేకున్నచు, అవి యున్నట్లుగానే భాసిల్లు ఆకారవిశేషము రూప మనబడును.

దానాధికమువలన గల్గుఖ్యాతికి కీర్తిమనీయు, ప్రతాపమువలన గల్గుదానికి యశస్వినీయుఁ జేస్తు.

పురుషునకు విద్య యొక్కటియే సౌందర్యమునకన్న మేలయినది. గుర్తముచేసి యుంచిన ధనము కాళాంతరమున నెట్లువకరించునో అట్లే విద్యయు నువకరించునుగాని ధనమువలె మోంగలపాలు గాదు. గురువులకు తెలియనివిషయములను కూడ విద్య ఎఱుకపఱుచును. సంతోషమును, భోగమును, కీర్తిని ఇచ్ఛు; రాజులు విద్వాంసుని పూజింతురుగాని ధనవంతుని పూజింపరు. చేశాంతరములలో నైతము విద్య విశేషావచారమును సమకూర్చును; దైవమువలె విహికాముష్టి కనుభముల నొసంగును. ధనమువలన సిట్టినునుకూలము లేవియు కలుగవు. కనుక అట్టివిద్య లేనివాడు అధముఁడై పశువుతో సమాన మగును; అనగా కర్తవ్యకర్తవ్యవివేకము లేనివాఁడగును. బహుశా కారక మగుటచే విద్యయే శ్రేష్ఠమైనది.

పసి = గోగణము. ఏకప. పసులు = గోవులు. బహువ.

తోడు + నడు = తోడ్పడు.

రూపము, ధనము మొదలగు ఆకారములచే బహువిధములుగా విద్యు
వర్ణింపఁబడుటచే మాలారూపకాలంకారము.

‘సిరుత్ తాము’ - ఇట తాశబ్దము పాదపూరకార్థము. ‘నేరని’ - నేరు
చునకు లిట్లాట్టులు ముత్తుపరంబులగునపుడు ‘రు, చు’లకు లోపంబు బహుళంబు
గా నగు. బా. క్రి, 97.

అవ. లోకహితాపితవర్ణన ప్రసంగముచేయుచు విద్యయే ఉత్త
మైశ్వర్య మని యనుచున్నాఁడు.

మ. సుకవిత్వంబెప్రభుత్వమిరసమె ద్వేషులొండెకాఁడేమహా
హి, కరం బోర్చియెబోడు, విద్యయేధనంబిష్టుండెదివ్యాపధం,
బకృతజ్ఞుం డగుజ్ఞాతియే యనల, మింపాసిగ్గె నద్యాపణం
బకరాశ ప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 17

ఆకరాశ ప్రతిభానిధి = ఒడుదొడుకులు (వైషమ్యము)కాని ప్రతిభకల
వాఁడా, నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా, సుకవిత్వంబై = మంచికవిత్వమే, ప్రభు
త్వము = దొరతనము, ఈరసమె = కోపమే, ద్వేషుల్ = శత్రువులు, కొండె
కాఁడే = చాడిచెప్పెడువాఁడే, మహా+అహి = గొప్పపాము, కరంబు =
మిక్కిలి, ఓర్చియే = ఓరిమియే = ఓరేప్పి, బోడు = కవచము; విద్యయే,
ధనంబు; ఇష్టుండె = మిత్రుండే, దివ్య+బౌషధంబు = సిద్ధావధము. ఆకృత
జ్ఞుండు = చేసినమేలు మఱచువాఁడు, అగు, జ్ఞాతియే = దాయాదియే, అన
లము = అన్ని. ఇంపు+బౌ = ఇష్ట మగు, సిగ్గె=లజ్జయే (తప్పచేయ సంకో
చించుటయే), సద్యాపణంబు = మంచియోభరణము.

సుకవిత్వము - రసవంత మగు శబ్దార్థసంఘటనచేత సకలలోకమును వశ
పఱచుకొనును.

ఈరసము = అంతశ్శత్రువు, ఉపద్రవహేతువు.

మహాహి - స్వవిషముచే ప్రాణముల నపహరించును. ఓర్చి - పరిభవా

మలవలన కలుగుతోధమును అడ్డగించినట్టిది. జోడు - మర్తమును తాఁకుడి కవకాశ మియనిది. విద్య-వేదవేదాంగాది రూపకము, అఖిలభోగసాధకము. వివ్యోషధము - ఆరోగ్యకారకము. మిత్రుఁడు - మానసికరోగమును బాపును. జ్ఞాతియు అగ్నియు సర్వార్థనిర్మూలమునకు అధికారములు. సిగ్గు - చేయరానిపనులకుఁ జొచ్చుచో మనస్సున సంకోచ ముదయింపఁజేయునది.

మానవునకు నుకవిత్యము రాజ్యముతో సమానము. ప్రభువునకు రాజ్యమున వియోకార్యములు జరుగునో కవికిని అట్లే జరుగును. కోపము ఈపద్రవము కలుగఁజేయును; కొండెకాఁడు సర్వనాశముచేయును; ఓర్పు కాపాడును; విద్య సర్వధనముల నిచ్చును; మిత్రుఁడు ప్రాణములను గాపాడును; జ్ఞాతి సర్వనాశముచేయును; పాపభీతి పుట్టించు సిగ్గు చక్కఁగా అలంకరించును. కావున విద్య యుండిన సర్వము నుండినట్లే.

ఈరసమె ద్వేషుల్ - వికపచన జ. వ-ల కలయిక దుష్టము.

అప. విద్వాంసులపల్లనే లోకము చక్కఁగా నిలిచి యున్న దనుట.

సఃహితమైత్రి, నైదుధూర్తత, స్థురుఁడమ, స్ఫుటత్యుద్దయ, నైవారిశూరత, దక్షిణ్ బుజుత, న్నృపాలు నయచర్య, స్థుష్టు నప్రీతి, నార్యతతి స్ప్రీతి, యథార్హత నైలపునయ్యలున్లు లోకస్థితుల్ జత గావించుమహామహు లున్సరభిమల్లా నీలివాచస్పతి! 13

హితుక్ = మేలుకోరువానిని, మైత్రిక్ = స్నేహముచేతను, చెడుక్ = చెడుగును = (దుర్జనుని), ధూర్తకక్ = పంచనచే అప్రియముచేయుటచేతను, గురుక్ = తండ్రిమొసలగు పెద్దలను, ఊచుక్ = ఓర్పుచేతను, భృత్యుక్ = సేవకుని, దయక్ = కనికరముచేతను వైరిక్ = శత్రువును, శూరతక్ = పరాక్రమముచేతను, తజ్ఞాక్ = పండితుని, బుజుతక్ = తిన్నదనముచేతను, నృపాలుక్ = రాజును, నయచర్యక్ = నీతితో అనువర్తించుటచేతను,

దుష్టన్ = దుర్మార్గుని, అప్రీతిన్ = అప్రియము చేయుట చేతను, ఆర్యతతిన్ = సాధువులను, ప్రీతిన్ = ప్రియము చేతను, (ఇట్లు) యథార్థశక్తిన్ = (ఎవరెవరికి) తగినట్లు, (వారిని), మెలపు+అయ్యలు = మెలంగజేయు పెద్దలు, లోకస్థితున్ = లోకమర్యాదను, జత కావించు = సంధింపజేయునట్టి, మహామహుల్ చుమ్ము = గొప్ప నేర్పురులునుమా.

హితులయెడ నేహము, దుర్జనులయెడ వంచన, పెద్దలయెడ ఓర్పు; నేపకులయెడ దయ, శత్రువులయెడ శౌర్యము, విద్వాంసులయెడ నిష్కలట ప్రవర్తనము, రాజులయెడ నీతితోఁ గూడిన యనుసరణము, దుష్టులయెడ అప్రీతి, సాధువులయెడ ప్రీతి, అను నీయంపాయములను చక్కగా నేర్చినచారే లోకవ్యవస్థను సంస్థాపించువారుగాని ఇట చెప్పినగుణరహితులు కారు.

మెలపు+అయ్యల్ = మెలపు+ను+, అయ్యల్ : ఉదంతతత్త్వార్థకవిశేషమునకచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమమగును. చుమ్ము - చుము - చూడుమునకు రూపాంతరములు.

అవ. సత్సంగత్యము శ్రేయస్కర మనుట.

మ. మతిజాడ్యం బడఁచున్, నిజంబు గఱపు, న్నానోన్నతిన్నించు,
దుష్కృతముల్ ద్రుంచు, మనఃప్రసాద మిడు, గీర్తిసూఫ్తి
గావించు నీ, క్షీతి నార్జ్యండు; తదీయసంగతిమెయి నిద్ధించు
సర్వార్థముల్, ప్రతిభానూన్న ఫణిశ్వరా సురభి... 19

ప్రతిభానూన్న ఫణిశ్వరా = బుద్ధివికాసమునందు క్రొత్త అనిశేషుఁడా. నీతివాచస్పతీ, సురభివల్లా. ఈక్షీతిన్ = ఈభూమియందు, ఆర్జ్యండు = పూజ్యుఁడు, మతికాడ్యంబున్ = బుద్ధిహంద్యమును, అడఁచున్ = పోగొట్టును; నిజంబున్ = సత్యవచనమును, కఱపున్ = నేర్పును, మాన+క్షీన్నతిన్ = గౌరవముయొక్క అతిశయమును, సింఛున్ = సిండించును, దుష్కృతముల్ = పాపములను, క్రుండున్ = నాశముచేయును, మనఃప్రసాదము = చిత్తము

నకు నిర్మలతను, (జ్ఞానోపదేశాదికము చేత అనిభావము.) ఇడుక్ = ఇచ్చును, కీర్తిస్ఫుర్తిక్ = కీర్తియుక్కుప్రకాశనమును, కావించుక్ = చేయును. తదియసంగతిమెయిక్ = ఆతనియుక్కుసహవాసముచేత, సర్వార్థముల్ = సమస్తవస్తువులును (ప్రయోజనములును), సిద్ధించుక్ = సమకూడును.

సజ్జనులతోడి సహవాసమువలన పురుషులకు సకలశ్రేయస్సులును కలుగును. అది బుద్ధిహంద్యమును పోంగొట్టును; సత్కమునే పలుకునట్లు చేయును; మంచిగౌరవము నిచ్చును; ధర్మోపదేశముచేత పాపములను నాశముచేయును; జ్ఞానోపదేశముచేత దుఃఖాదిదోషములనుపోగొట్టి మనస్సును నిర్మలపఱుచును; కీర్తిని విస్తరిల్లఁజేయును. వేయేల? అది చేయఁజాలని మంచి యేదియు లోకమున లేదు. కనుక సత్సాంగత్యమే ఆభిలషింపఁదగిన దని భావము.

ఫణీశ్వరుఁడు - అదిశేషుఁడు సర్వరాజు. సమస్తవిద్యల సెఱిగినవాఁడని ప్రసిద్ధి.

మెయి = తృప్తీయావిభక్తియందు వచ్చెడు ప్రత్యయము.

‘అద్యుండు’ అనుశబ్దము ఒకచోటనుండి సకలవాక్యములకు నుపచరించుచున్నది గనుక దీపకాలంకారము. దీనికి సముచ్చయ మనియుఁ జేరు. చూ. 46. ప.

అవ. విద్వాంసులలోతోత్తరమహిమఃతీతయము.

మ. తుల లే కెందుఁ బ్రసిద్ధు లాచు రససిద్ధు లోద్వలె విద్యతల్ వీం, ద్రులు భాసిల్లుదు; రమ్యహాత్ములయశస్తోమంబు లన్నిగ్రహంబుల కెక్కొలమున స్వరామరణసంభూతవ్యథల్ లేవు, శీలసత్పుణ్యగుణాశ్రయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 20

శీల లనల్ పుణ్య గుణ ఆశ్రయా = శీలముచేత ప్రకాశించుచున్న మంచిగుణములకు ఆశ్రయమైనవాఁడా, నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా,

ఎందుక్ = ఎచ్చటను, తులలేక = తమకు సాటిలేనివారై, ప్రసిద్దులు

బౌచుక్ = ఖ్యాతిగలవా రగుచు, రససిద్ధుల్ పోలెక్ = సిద్ధించినపాదరస ఘటికలుకలవారివలె, లేదా, బ్రహ్మజ్ఞానులవలె (సిద్ధించినశృంగారాదిరసములు కలవాడై), విద్యుత్ కపింద్రులు = విద్వాంసులైన కవిశ్రేష్ఠులు, భాసిల్లుదురు = ప్రకాశింతురు. అమృతహంబులకుక్ = అమృతహంబుల = అసిద్ధులయొక్క యశస్వీమంబులు = కీర్తిరసమూహములు, అక్ = అనెడి, విగ్రహంబులకుక్ = శరీరములకు, ఎక్కాలమునక్ = వికాలమునందును, జరామరణసంభూతవృథల్ = ముదిమివలనను, చావువలనను పుట్టుదుకిములు లేవు.

ఆయారసానుగుణముగ వర్ణించు నైపుణ్యముకలిగి గ్రంథములు రచించుటచేత ధన్యాత్ములగు విద్వాంసులు, కవీశ్వరులు, జరామరణములు లేని తమ కీర్తిశరీరములచేత సిద్ధావధానీవచే ముదిమిని చావును అతిక్రమించినయోగుల వలె సర్వదా ప్రకాశించుచుందురు. యశశరీరము కల్పాంతస్థాయి యైనది.

రససిద్ధుల్ - శ్లేష్.

రస = (1) పాదరసము, (2) శృంగార వీర కరుణాదుృత హాస్య భయానక బీభత్స రౌద్ర కాంతములు.

బ్రహ్మవర్షస్సు రససిద్ధపదార్థమునకు విశేషణగతిచేత వ్యథాభావపదార్థము హేతు పగుటవలన కావ్యలింగాలంకారము.

అక్ విగ్రహంబు - 'అను', 'కొను' లోనగుధాతుజ విశేషణముల యంత్యోఽకారమునకు హల్లు పరమగునపుడు లోపము వైకల్పికము.

శౌర్య పద్ధతి.

ఆవ. విద్యుత్పద్ధతి నిరూపించిన పిదప విద్వాంసులకు నైతము మాన శౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన, నీమానశౌర్యపద్ధతి నారంభించుచున్నాడు. ముజుర నైన స్తుధనైన నొప్పి నయిన నైథిల్యసంప్రాప్తి నైన రుజాదుర్దశలందు నైనఁ దుది నైన న్నత్తవేదండకం

భరనై కాశన కాంక్షి యైనమృగభూపాలుండు పుల్తేయునే
యరయ న్నానధనుండు, శ్రీసురభిరుల్లా నీతివాచస్పతీ! 21

కులక్రమాగత మగు ఉత్తమశీలపరిపాలనము మాన మనఁబడును; పర
సహాయ మెదురుచూడక శత్రుసంహరణము చేయఁగల సామర్థ్యము కౌర్య
మనఁబడును.

శ్రీసురభి.....స్పతీ, మత్తవేదండ్.....కాంక్షి - మత్త = మదిం
చిన - వేదండ్ = గజముయొక్క-కుంభ = కుంభస్థలమందలి - రస = మెదటి
మాంసమును - ఏక = ముఖ్యముగా - ఆశన = తినుటలో - కాంక్షి = కోరిక
గలదియు (ఇందువలన కౌర్యాలిశయము సూచింపఁబడినది), మానధనుండు
= మానమునే ధనముగాఁ గలదియు, విస, మృగభూపాలుండు=మృగరాజయిన
సింహము, జరణ్ విసణ్ = ముదిమిదల్చినను, తుదన్ విసణ్ = ఆఁకటిచేత
నైనను, నొప్పిన్ విసణ్ = ఆపదపొందినను, తైథిల్యసంప్రాప్తిన్ విసణ్ =
క్షీణనడలి బలహీనముకలిగినను, రుజా దుర్దశలందున్ విసణ్ = రోగమునుగాని
కాంతిహీనతనుగాని పొందినను, తుదిన్ విసణ్ = ప్రాణముపోవుచున్నచు,
ఆరయన్ = అలోచింపఁగా, పుల్ మేయునే = కనవు తినునా? (ఇందు
మానాలిశయము సూచింపఁబడినది).

/ సింహము ముదిమిచేఁ జిక్కినను, ఆఁకటిచేఁ డస్సినను, ఆపద పొందినను,
క్షీణనడలి బలహీనముకలిగియున్నను, రోగమువలన అరుచి యేర్పడినను, కాంతి
హీనమయినను, తుదకు ప్రాణములే పోవుచున్నను, ఏనుఁగుకుంభస్థలమును తానే
చీల్చి యందలి మాంసవిశేషమును భుజింపఁ దలంచునేకాని కనవు మేయుదు.
అట్లే మానకౌర్యవంతులు తా మెన్నికష్టములపా లయినను శమసహజవృత్తిని
మాని నీచవృత్తి నవలంబింపరు. మానరక్షణ ప్రాణిక్ ముఖ్యము విభావకౌర్య
శంకనునకే యశస్కానుము కలుగును.

అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము.

పులు - పుట్టునకు రూపాంతరము.

అన. అందఱును తమతమశక్తికి దగినఫలమునే కోరుచుందు రను.
 పసి మొక్కింత గలాదో లేదో, తుధ దీర్పనైల కెప్పటి.
 వసరంపెమ్మ లభించి కుక్క చెలగు; స్పజ్జ నైకా లెన్నియే
 వసియింపం గన, దేనుగుం దిన జను స్వార్థక్ష; మా నే
 జనులో, స్వసమర్థస్పృహలు లోదు రౌ సురభిమల్లా నీతి...

పూర్వపద్యార్థమునే ప్రకారాంతరమున జెప్పుచున్నాడు.

సురభి...స్పతీ, కుక్క, కసిమి=(క్రొవ్వవలన) వచ్చుదనము, ఒక
 త = కొంచెమైనను, కలాదో = ఉన్నదో, లేదో, తుధ = అకలి, తీ
 జాలక = నివారించలేక, ఎప్పటిదో = ఏనొకచోదో, వసరంపెమ్మ = పసి
 యొక్కయెఱుక, లభించి = దొరకఁగా, చెలగు = సంతోషముపొంద
 వార్థక్షము = సింహము, స్పజ్జ = సమీపమున, మెకాలు = జింకలు, యె
 యె = ఎన్నియైనను, వసియింపక = ఉన్నప్పటికిని (లేకలేకయున్న)
 కనదు = (వానిని) చూడదు; (కాని), వినుగు, తినక చను =
 బోవును. బొక బొక = ఇది నిశ్చయము. జనులో = జనులు, స్వస
 స్పృహలు = తమతమకు యోగ్యమైనకోరికలుకలవారు, బొదురు బొక
 అగుదు రనుట నిశ్చయము.

కుక్కకు వశువుయొక్కయెఱుక, క్రొవ్వవలన కొంచెపాటితడియై
 ఉన్నదోలేదో యన్నసందేహము పుట్టించుకట్టి, దొరకెంతమాత్రాననే,
 కది సంతోషించునుగాని, దానివలన దానియొకలి కొంచెమైనను తీ
 సింహము తనచెంత నెన్నిజింక లున్నను, వానినెల్ల మాని, వినుగునే పె
 కొనుచుబోవును. ఎల్లవారును తమకష్టకాలమందైనను తమశక్తికిదగిన
 మునే కోరుదురుగాని యెక్కువయో తక్కువయో కోర్దురు. కుక్కవలె
 వస్తువులను కోరక సింహమువలె ఉత్తమవస్తువులనే కోరవలయును అనిభాష.

అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

‘ఒక్కొక్క’ - ఒక్కొక్క యిచట ఆహ్వానార్థకము, ఇంత-పరిమాణార్థకము.
‘కలాదో’ - ‘కలదు’ మున్నగురూపములమధ్య స్వరము దీర్ఘమగుటయొక్క
గలదు. పసరము + ఎమ్మ - కర్తృధారయనమానము. మువ్వమ్మనకు ఎప్పువర్ణాదేశము.
జనరంపు + ఎమ్మ - ‘జనరంపుటెమ్మ’ కావలసియొండంగా, టుగాగములేమీ చింత
నీయము.

పసిమి + పిక్కింత - విహ్యాదియంకారసంధి.

అవ. నీచులనడవడికిని ఉత్తములనడవడికిని గలతారతమ్యము:

మృదువుపైఁ బాగిలి తోఁక యూఁచు, వదనంబునొప్పియు న్నారెఁ
జూపు వెన న్నట్టెడనుద్దకై శునక; మెప్పున్నద్ర వేదండ మా
కవణం బల్లనఁ గైకొను న్నహునుతు ల్లావింప దా నెంతో
సొం, నపు లేజూపులఁ జూచుచు న్నురభిమల్లా నీతివాచపృతి.

సురభి.....స్పతీ, శునకము = కుక్క, పట్టెడుముద్దకై = చేరెడంత
(అన్నపు) ముద్దకై (పిడికెడన్నమునకై), వెనక = శీఘ్రముగా, భువిపైకై =
శేలమీద, చాగిలి = దండంగా వడి, తోఁక = తోఁకను, ఊఁచుకై = ఆడిం
చును, వదనంబుకై = నోటిని, బొట్టయుకై = బొట్టను, సారకై = మాటి
మాటికిని, చూపుకై, భద్రవేదండము = ఉత్తమమయిన యెనుగన్ననో,
(అహార మిడువాడు) ఎప్పుకై = వినమయమందైనను, బహునుతుల్ కావం
వకై = పెక్కువిధముల ప్రియవచనములు వలంబుచుండగా, తాను (అయె
నుఁగు), ఎంతో = మిక్కిలి, సొంపు ఆపు = గంభీరమగు, లేజూపులకై =
లిన్ననిద్రపైతో, చూచుచు, ఆకవణంబు = ఆనూహారమును, అల్లనకై =
మెల్లగా, కైకొనుకై = తీసికొనును.

కుక్క తనకుపిడికెడన్నము పెట్టువానియెడట శేలమీద వెలకిల చాగిల
వడి, నోటిని కడుపును చూపుచు; తోఁకయాడించును. వినుఁగురాజ మన్ననో.

బెట్టుగా చూచుచు, మావటివాఁడు మాటిమాటికి ప్రియవచనములచే బుజ్జగించుచుండ నాతఁ డిచ్చునాహారమును మెల్లగా గ్రహించును. ఇట్లే నీచుల నడవడియు, ఉత్తములనడవడియు నుండును.

భద్రము, మందము, వృగము అనియేనుఁగుజాతులు మూఁడు; వానిలో భద్రము శ్రేష్ఠమైనది.

కవణము—గుఱ్ఱము మొదలగువానియొక్క ఊలవలు మొదలుగాఁగల భక్ష్యము. రూ. కవళము.

పట్టెఁడు - పట్టిలి+ఎఁడు-‘ఎఁడు’ పరమగునపుడు దోసిలి మొదలగు వాని తుడివర్ణమునకు లోపము నిత్యము.

లేఁజూపులు - లేత+చూపులు - సమానమందు ప్రాంతాదుల తొలి యచ్చుమీఁదివర్ణములకెల్ల లోపము బహుళము; లోపింపఁగా మిగిలినదానికి పరుషవర్ణములు పరమగునపుడు నుగాగమము బహుళము.

లేత+చూపులు=లే+చూపులు = లే+సు+చూపులు = లేఁజూపులు.

చూపు- చూచుధాతువు కృదంతము.

ఆప్రస్తుత ప్రశంసార్థము: ఆనోక్తి.

ఆవ. మానకౌర్వములు గలిగి చంశోద్ధారకుఁ డగువాఁడే సఫలజీవి తుండు ఆనుట.

మృ జనుఁ డెవ్వఁడు జనింపఁ? డెల్లజనులు న్సంసారచక్రంబునఁ జననం బెత్తిడువారె కారె? విను, జన్మం బెవ్వఁడే నెత్తినఁ దనవంశంబు ప్రకాశ మా సతఁడు జన్మం బెత్తినాతండు, పాలనసంతోషితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 24

పాలనసంతోషితభూజనా = రాజ్యపరిపాలనముచేత సంతసమునందిన భూమియు జనులును కలవాఁడా, నీతి.....ఫుల్లా, జనుఁడు = పురుషుఁడు, ఎవ్వఁడు = ఎవఁడు, జనింపఁడు=పుట్టుకున్నాఁడు? సంసారచక్రంబునఁ =

చక్రమువలె సుడియుచుండు జననమరణపరంపరయందు, ఎల్లజనులు = జనులందఱును, జననంబు ఎత్తెడువారె = ధర్మాధర్మపకమున మరలమరల పుట్టువారే, కారె=కారా? విను = వినుము, ఎవ్వఁడే = ఏయొకఁడు, జన్మంబు ఎత్తిన = పుట్టినయెడల, తనవంశంబు = తనకులము, ప్రకాశము ఔ = ప్రసిద్ధి కెక్కునో, ఆతఁడు, జన్మంబు+ఎత్తిన+ఆతండు = సఫలమగు జన్మమెత్తినవాడు.

చాపుపుట్టుక లెప్పుడును పరంపరగాఁగల యీసంసారచక్రమునఁ జచ్చిన వారందఱును పుట్టినవారే, అట్లుపుట్టినవారిలో నశింపనివారెవరు? ఎవఁడు పుట్టి తనవంశమునకు కీర్తితెచ్చునో వానిపుట్టువే గణనీయము, అనఁగా మానకౌర్యవంతుఁడే మిక్కిలి గణనీయుండు. తక్కినవారు మేఁకమెడచన్నవంటివారు. దోమలవలె నవ్వమగువారు.

కారు+ఎ = ఈ 'ఎ' కారము క్రియయొక్క సహజార్థమును వ్యతిరేకముగాను, వ్యతిరేకార్థమును సహజముగాను మార్చును. జనుండు - (ఏ. వ.) జనులు (అ. వ.) విను+జన్మంబు - వినుము+జన్మంబు - మధ్యమపురుష ముపర్యక్తమునకు హలవసానములు పరము లగునపుడు లోపము విభాషనగు. ఇచట చాల్చు పరమైనది.

అవ. మానవంతుని వర్తనము.

మ. అలరుంగు త్రికిఁ బుణ్యశీలునకు యోగ్యస్థానముల్ రెండెను మ్మలరించు; న్నరి రెండు నెచ్చి యనిన న్బొంచన్తహారణ్యమండలి యొండె, సరణీజనప్రవరచూడానీమ యొండెం జుమీ, లలనానూతనమన్తథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 25

లలనా నూతన మన్తథా = అంగనలకు కొత్తమన్తధుండైనవాడా. సురభి.....స్పతీ, అలరుంగు త్రికి = పూలగు త్రికిని, పుణ్యశీలునకు = మంచిశీలముగలవానికిని, యోగ్యస్థానముల్ = ఉండఁదగినస్థానములు, రెండె =

రెండుమాత్ర మే, అలరించుకొనుము = సంతోషింపఁజేయును చుమా, మరి,
రెండుకొ = ఆరెండుస్థానములును ఎన్ని = ఏని, అనీనకొ = అనియడిగిన,
ప్రాంచస్థ హరిణ్యమండలి ఒండెకొ - ప్రాంచత్ = మిక్కిలిపిష్టచున్న మహా
అరణ్యమండలి = గొప్ప అడవిప్రదేశము - ఒండెకొ = కాని, భరణీజన
ప్రవరచూడా సీమ ఒండెకొ - భరణీజనప్రవర = భూమండలమందలి జరుల
వర్గములయొక్క, చూడాసీమ = శిరోప్రదేశము, (సిగయం దని అలరువరము,
అందఱకన్న వైవాఁ డని మనస్వివరము), ఒండెకొ = కాని, (అగుచు), చుమి.

పూవుగుత్తికి రెండేవుత్తులు. అది యెల్లవారితలలయందైనను ప్రకాశిం
చును. లేదా, అడవిలోనే వాడిపోవును. అట్లే మానవంతులను వృత్తులు
రెండే. అతఁడు కార్యముచేత అందఱకంటెను వైచదవియం దుండును; లేదా,
మానమందలి గౌరవముచే అడవిలో తపస్సుచేయుచు జీవితమును మ్రగ్గించు
కొనును. ఉపమాలంకారము.

అలరుంగుత్తి = అలరు + గుత్తి సమాసమునందు ఉకారాంతములైన
స్త్రీసమములకు పరుమనరశములు పరములగునపుడు నకారాగమము బహుళ
ముగా నగును. తర్వాత ద్రుతకార్యము.

అవ. మానకార్యవంతుఁడు శక్తి యుడిగినా, గొప్ప కార్యములనే
చేయఁబూనుకొను సమట.

శ్వాలేరా వెండియు నేగు రాల్గురుఘును ల్కింట గ్గురుం డాదిగా
నాది స్త్రస్తకశేషుఁ డయ్యుఁ జెనక న్వాంఛింపఁ డత్యంతతే
బోరాము ల్నిచంద్రము ల్తగుదు రంచు న్రాహు న్నా
హించి పృథ్వారంభంబుల మార్కొను స్పృభిమల్లా... 26

సురభి.....స్పతీ, వెండియుకొ = సూర్యచంద్రులకుఁబిడప (ఇత
రులు), గురుండు ఆదిగాకొ = గురువుమొదలైనవారు, (గురువు, బుధుఁడు,
శుక్రుఁడు, శని, అంగారకుఁడు), ఏగురు ఆర్ద్రులు = అయిదాఱుగురు, ఘురుకొ =

గొప్పవారు, మింటక్ = ఆకాశమునందు, లేరా = ఉండలేదా? మత్తక
 శేషుడు = తలమాత్రము మిగతగాఁగలవాఁడు, అయ్యుక్ = అయినప్పటికిని,
 రాహువు, వారిక్ = వారిని, చెనకక్ = ఎదిరించుటకు, వాంఛింపఁడు =
 ఇచ్చుగింపఁడు. (కాని, ఆతఁడు,) పర్వారంభంబులక్ = అమావాస్యపూర్ణిమ
 లారంభించుకాలములందు, అత్యంతలేడోరాముల్ = మితిలేని ప్రకాశముచే
 నొప్పుచున్నవారగు, రవిచంద్రముల్ = సూర్యుఁడును చంద్రుఁడును, తగు
 దురు అంచుక్ = (తనపరాక్రమమునకు) తగినవారిని, ఊహించి=ఆలోచించి,
 (వారిని), ఎమర్క్తునక్ = ఎదిరింపను.

రాహువునకు తలతప్ప కడమదేహము లేదు. అట్లుండినా విశేషపరా
 క్రమము చూపఁ గోరెను. అందులకు గురువు మొదలగు గ్రహములై దార్పర్యంబి
 నను అలక్ష్యముచేత వారితెరువునఁ బోక అతిలేజన్వంతులగు సూర్యచంద్ర
 లనుమాత్రమే పర్వకాలములగు అమావాస్యపూర్ణిమలయందు మ్రోగ
 యల్పించుచుండును. ఇక పూర్ణదేహమే యుండినచో నేమి చేయునో?
 అట్లే మానకొర్యకాలియు నిజాంగవైకల్యమును పరిగణింపక మహత్కార్య
 ములు చేయుటయందే ప్రియముగలవాఁడైయుండు నని భావము.

అమావాస్యనాఁడు సూర్యగ్రహణమును, పూర్ణిమనాఁడు చంద్ర
 గ్రహణమును కలుగుట ప్రసిద్ధము. పూర్వము దేవతలును రాక్షసులును సము
 ద్రమును చిలికినప్పు డమృతము పుట్టెను. దానిని విష్ణువు మోహినిరూపమున
 దేవతలకు మాత్రము పంచియిచ్చుచుండఁగా, రాక్షసుఁడగు రాహువు దేవ
 వేషమున దేవతలనడుమ చేరి యమృతము త్రాగుచుండెను. దానినిచూచి సూర్య
 చంద్రు లాకపటమును కనునన్నచే విష్ణువునకు పాచ్చరిక సేయఁగా, ఆయన
 తనచక్రముతో వానికంతమును అమృత మందులొనికి దిగుటకు పూర్వమే
 ఖండించెను. దేహము తెగిపడినను తలమాత్రము అమృతప్రభావముచే ప్రాణ
 ముతో నిలిచియుండె నన్న పురాణగాథ నిట ననువదించుకొనలేదు.

అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము.

విగురార్దురు - బహుప్రీహిసమాసము.

అవ. మహాత్ములమహిమ యనంతము.

మ. భువనశ్రేణి ధరించు శేషుండు ఫణాభోగంబుపై; శేషుం
ర్నవరేణ్యుండు భరించు వెన్నుపయి; గూర్తంబు నం
హంబు దాల్చు; వరాహంబు నయత్న తన్వలధి దాల్చు;
చిత్రంబు లీ, యవనిం బెద్దలవర్తన! ల్పరభిమల్లా నీతి..

సురభి.....స్వతీ. శేషుండు = అనంతండు, ఫణాభోగంబుపైక
వికాలమైన తనవేయిపడగలమీదను, భువనశ్రేణి = పాతాళాది పదున
లోకముల దొంతరను, ధరించుకొ = మోచుచున్నాడు. శేషుకొ = ఆశే
కూర్తవరేణ్యుండు = అదికూర్తము, వెన్నుపయి = నీపుమీద, భరించు
మోయుచున్నాడు. గూర్తంబుకొ = ఆ అదికూర్తమును, వరాహంబు
అదివరాహము, తాల్చుకొ = ధరించును. వరాహంబుకొ = అదివరాహము
అయత్నకొ = ఆనాయానముగా, జలధి = సముద్రము, తాల్చు
(ప్రళయకాలమున పాతాళగత మయిన భూమండలమును అదివరాహంబు
మన విష్ణుదేవుడు తనకోరలపై నుద్ధరించి తెచ్చెను.) ఈ ఆవనికొ = ఈభు
యండు, పెద్దలవర్తన = మానకౌర్మకాటర నడవడికలు, చిత్రచిత్రంబులు
అత్యాశ్చర్యకరములు.

శేషుండు పదునాల్గులోకముల దొంతరను వికాలమైన తనవేయి
గలమీదను ఉంచుకొని మోచుచున్నాడు. అట్టిశేషుని తననీపుమి
నుంచుకొని అదికూర్తము మోచుచున్నది. అట్టియాకూర్తమును అదివ
రాహము మోచుచున్నది. అదివరాహమును నైతము సముద్రుండు అవలీ
ధరించియున్నాడు. మహానుభావుల నుపామలు అత్యాశ్చర్యమును పుట్టించు

మొదటి మూడుపాదములలోను పూర్వపూర్వములకంటెను ఉత్త
రములు గుహాత్కర్ష కలవి అని వర్ణించుటచే మాలాదీపకాలంకారము. :

పాదమున మహాత్ములవర్తనమును సముద్రవర్తనమును విశేషోక్తిచే సమర్థించుట చేత అర్థాంతరన్యాసము.

అవ. ప్రాణమునకన్న మానమే రక్షణీయము.

శా. నానాజ్వాలవిలోలవహ్నిరుచిసాంద్రం బైవదంభోలిచేదా సత్యంతము తండ్రి శీతగిరి సంత్రస్తాత్మఁడై యుండఁగా మైనాకాద్రికి జెల్లునే యకట యాత్మప్రాణసంరక్ష! యేలా నక్కెల్లరాశిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 23

సురభి.....స్పతీ, మైనాక అద్రికి = మైనాకమచవర్షతమనకు, నానా.....ద్రంబు - నానా = అనేకములయిన - జ్వాల = మంటలచేత - విలోల = మిక్కిలికదలుచున్న - వహ్ని = నిప్పుయొక్క - రుచి = కాంతిచేత - సాంద్రంబు = పట్టమైనది, (నిప్పులుకక్కుచున్నట్టిది), అగు, దంభోళిచేత = వజ్రాయుధముచేత, తండ్రి = తనతండ్రియైన, శీతగిరి = హిమవంతుఁడు, తాను, అత్యంతముకొన్ని, సంత్రస్తాత్మఁడు = వజ్రాయుధపుదెబ్బకు దుఃఖించిత్తుఁడు, ఏ, ఉండఁగా = ఉన్నసమయమునందు, అత్తప్రాణసంరక్ష = తనప్రాణమును మాత్రమే కాపాడుకొనుట, చెల్లునే = తగునా! అకట = అయ్యో, జలరాశిలో = సముద్రమునందు, (అమైనాకుఁడు), ఏలా = వివిధమున, నక్కెల్ల = దాఁగెను!

హిమవంతుని దేవేంద్రుఁడు తనబలిమిఁగొని వజ్రాయుధముతో ప్రేసెను. అదియు నిప్పులు గ్రక్కుచు మీఁదఁ బడఁగా హిమవంతుఁడు దుస్సహభాధపాలై వశము తప్పి ప్రాణాపాయమందున్న సమయమున, నతనికుమారుఁడు మైనాకుఁడు తండ్రిని విడిచిపెట్టి తనప్రాణములనుమాత్రము కాపాడుకొనఁబెంచి సముద్రమునుచొచ్చి యందు దాఁగియుండుట మంచిదికానేకాదు. మానశౌర్యవంతునకు స్వప్రాణమాత్రమురక్షించుకొనుటకైనను దాఁగియుండుట అపకీర్తికి కారణ మనినచో, ఇత తండ్రియాపదలో మునిగియున్నపు డట్లు

చేసిన అపకీర్తి తప్పదని వేటేకేభువలయునా? ప్రాణహిత్యైగ మొనర్చియైనను మానకౌర్యములను నిలఁచెట్టునొనవలయును.

పూర్వమొకప్పుడు పర్వతములు భూమండలమున కుపద్రవకారకములై యుండఁగా, ఇంద్రుఁడు కోపవశమున తనవజ్రాయుధముచే వానిపక్షములను ఛేదించసాగెను. అందువలన భయవిహ్వలఁ డై మైనాకుఁడు సముద్రమధ్యమున మునిగి దాఁగి యుండె నని పురాణకథ.

మైనాకుఁడు—మేనకకుమారుఁడు; మేనక హిమవంతునిభార్య.

అన. మానవంతులు పరులతిరస్కారమును సహించ రని సవృష్టాంతముగఁ బల్కుచున్నాఁడు.

మ. తనపై నయ్యరవిందబాంధవుఁడు పాదం బూనినట్లే, యచే తన మయున్ న్నడిఁ జూపు మంట లిన కాంతం; బొర లేజస్సు లా । జను లేరీతి సహింతు రన్యుఁడు తిరస్కారం బొనర్ప న్నిశా । లనయశ్రీజితభార్గవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 29

వికాలనయశ్రీజితభార్గవా = విస్తారముగ నీతినంచదచేత జయింపబడిన శుక్రుఁడు గలవాఁడా, అనఁగా, నీతికాస్త్రమున శుక్రుని మించినవాఁడా, సురభి.....స్పతీ, అచేతనము అయ్యున్ = తెలివిలేనిదైనను, ఇకకాంతము = సూర్యకాంతము (సూర్యరశ్మితగులుటచే నిప్పుకలిగెడు ఒకదినసుతాయి), అ+కరవిందబాంధవుఁడు = సూర్యుఁడు (కమలములనుచుట్టము), తనపైన్ = తనమీఁద, పాదంబు = కిరణము (కాలు అనియు), ఊనిన+అపై = పెట్టి పుచ్చడే. పడిన్ = వేగముగా, మంటలు = శ్వాలలు (కోపములు), చూపున్, బొర = ఆశ్చర్యము. లేజస్సులు = లేజస్సుగలవారు, బొ = అగు, జనులు = పురుషులు (మానకౌర్యసంపన్నులు), అన్యుఁడు = ఇతరుఁడు, తిరస్కారంబు = అనాదరము (సహితాపకారము), ఒనర్పన్ = చేయఁగా, విరీతిన్ = ఎట్లు, సహింతురు=పీర్తురు (పీర్వకాల రనుట).

అచేతనమైన సూర్యకాంతమణియే సూర్యునిపాదము సోఁకినంతమాత్రా నకే మండిపడుచున్నది. అట్లుండఁగా, మానవంతులను శూరులను అగుపురుషులు పరులుచేయు పరాభవమును కించిత్తేవీయు సహించి యూరకుండరు.

దృష్టాంతాలంకారము.

ఆప. తేజశ్శాలుర పరాక్రమమునకు పయస్సు శారణము గాదనుట. మప్రకటోద్వాంతమదాద్వా మైసకరిణీఫాలంబుపై సింహ మర్భక మయ్యుం దుముకు; స్వభావ మిది శూరశ్రేణికి; స్వత్వ లక్ష్మికిః బ్రాయంబులు గావు హేతువులు చర్చింప న్నదా రాతిజ్ఞ, లకణీమూతసమీరణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి?

మదా.....రణా—మద=మదించిన - ఆరాతి = శత్రువులయొక్క-
జాలక=సమాహమ నెడు-ణీమూత = మబ్బులసమాహమనకు - సమీరణా =
వాయువై నవాడా, (గాలి మబ్బులనెగురగొట్టుకట్లుగా శత్రువులను ఖండించిన
వాడా), శురభి...స్పతీ, సింహము, అర్భకము ఆయుక్ = పిల్ల అయినప్పు
టికిని, ప్రకటో... ఫాలంబుపై - ప్రకట=ప్రసిద్ధమయి - ఉద్వాంత=వైకు
మకుచున్న - మద = మదజలము చేత - అర్ధము+విన = తడిసిన - కరిణీ =
వీనుఁగుయొక్క - ఫాలంబుపై = నెత్తిమీద, దుముకును, ఇవి = ఇట్లు
పరాక్రమించుట, శూరశ్రేణికి = బలవంతులసమాహమనకు, స్వభావము=
స్వభర్తము. చర్చింప = ఆలోచింపఁగా, సత్వలక్ష్మికి = బలసంపదకు,
ప్రాయంబులు = పయస్సులు, హేతువులు = కారణములు, కావు.

సింహము పిల్లతనమందుండినను అతిబలిష్ఠములు, భయంకరములు, మద
భారలు స్రవించునది అగు మదపుటేనుఁగులమీదికే, వానికుంభస్థలముల చీల్చు
సిమిక్తము దుముకును. ఇట్లు పరాక్రమము నెఱిపుట బలవంతులకు స్వభావమే
గాని పయస్సువచ్చుటచే గాదు.

అర్థపద్ధతి.

అవ. మానకౌర్యములు వైతము అర్థములములు గావున తన్నిరూప
జానంతరము అర్థపద్ధతిని ఆరంభించుచు ప్రథమమున అర్థకతత్పరులచరిత్రమును
చెప్పచున్నాడు.

శా. పోవు న్జాతి యధోగతం బయి, కడు నోబ్బవు న్నదాచారస
ద్భావం, బన్వయశుద్ధి నిష్ఫల మగు, న్బాహోబలశ్రీ, వృథా
భావం బొందు, గుణానుభావము తృణప్రాయం బగున్, నిర్ధనుం
డౌవాఁ డెన్నిట ముఖ్యుఁడా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ! 31

సురభి.....స్పతీ, (ధనముకోరువానికి), జాతి = బ్రాహ్మణత్వము మొద
లైనజాతి, కడున్ = మిక్కిలి, అధోగతంబు అయి = తక్కువస్థితిపొందినట్టిదై,
పోవును = నశించును; సదాచారసద్భావంబు = మంచినడతయందలికోరికయు,
పోవున్ = నశించును; అన్వయశుద్ధి = వంశముయొక్క శుచిత్వము, నిష్ఫ
లము అగున్ = ప్రయోజనములేనిది అగును, బాహోబలశ్రీ = భుజబలసంపద
(వరాక్రమము), వృథాభావంబు ఒందున్ = వ్యర్థమగును; గుణ + అనుభావము =
వైర్యము, ఔదార్యము, గాంభీర్యము మొదలగు గుణములయొక్క శక్తి, తృణ
ప్రాయంబు అగున్ = గడ్డిపోచతో సమాన మగును. నిర్ధనుండు = ధనములేని
వాఁడు, ఔ వాఁడు = అగుపురుషుఁడు, ఎన్నిటన్ = దేనియందైనను, ముఖ్యుఁడా
= ముఖ్యుఁడగునా? (కాఁజాలఁడు అనిభావము.)

నిర్ధనునకు జాతిగుణశీలకౌర్యపంశము లన్నను నిష్ప్రయోజనములు. ధన
మున్ననే అవిప్రకాశించును. కనుక ధనమే ప్రధానముగా నెంచువారు బ్రాహ్మ
ణాదికులలో చితాభిమానము గణించరు; సత్స్వభావమును మన్నింపరు; కౌర్య
సాశనమునకు పగవరు. ఇవి యెల్లను లోలగి ధన మొక్కటి నిలుచుటయే
వారు కోరునట్టిది.

భద్రైకతత్పరులకు “నిర్ధనుండోవాఁ డెన్నిట ముఖ్యుఁడా” అనునది భనా
పేక్షకు హేతువుగాన కావ్యలింగాలంకారము.

అవ. గుణము లన్నియు భనమునే ఆశ్రయించును:

మ. భని యెవ్వఁడగు వాఁడె సత్కులుఁడు, మేధాశాలి, సర్వార్థ
దార్శనుఁ, డత్తుజ్జ్వలమూర్తి, అప్రతిమవాఙ్మాలుండు, సర్వ
జ్ఞుఁడౌ, | ననఁగా శోభిలు; నెల్లసద్గుణము లత్తైకాశ్రయంబు
ల్నుమి!యనిశశ్రీజితవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ: 32

అనిశ...వాసవా-అనిశ=సంతతమైన-శ్రీ = సంపదచేత-జిత = జయించు
చు-వాసవా = ఇంద్రుఁడు కలవాఁడా (ఎడతెగని విశ్వరూపుచేత నింద్రుని
మించినవాఁడా), సురభి.....స్పతీ, ఎవ్వఁడు = ఎవఁడు. భని = భనము
కలవాఁడు, అగున్ = అగునో, వాఁడె = అతఁడె, సత్కులుఁడు = గొప్ప
కులమునఁబుట్టినవాఁడు, (అగును), మేధాశాలి = విద్వాంసుఁడు (ధారణా
శక్తిగల గొప్పబుద్ధిగలవాఁడు), సర్వార్థదర్శనుఁడు = సమస్తధర్మాధర్మముల
ఁదికిగలవాఁడు (శాస్త్రజ్ఞుఁడు), అతి+ఉజ్జ్వలమూర్తి = మిక్కిలి ప్రకా
శించురూపముగలవాఁడు (అందఁగాఁడు), అప్రతిమ+వాఙ్మాలుండు=సాటిలేని
వాగ్ధోరణి కలవాఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు బౌన్ = (గుణావగుణముల) సమస్తము
ఁజెఱిగినవాఁడౌను, అనఁగాన్ = అని చెప్పునట్లుగా, శోభిల్ = ప్రకాశిం
చును. ఎల్లసద్గుణములు = మంచిగుణములు అన్నియు, ఆర్థ+విక+ఆశ్రయం
బున్ = భనమునే ముఖ్యముగా ఆశ్రయించినట్టివి, చుమి.

భనముగలవానిని కులీనుఁ డనియు, విద్వాంసుఁ డనియు, ధర్మాధర్మ వివేకి
యనియు, సౌందర్యవంతుఁ డనియు, వాగ్ధోరణికలవాఁడు గుణావగుణముల
ఁజెఱిగినవాఁ డనియు, లోకులు చెప్పుచుందురు. భన మొక్కటి యుండునేని
తక్కినగుణములు లేకున్నను ఉన్నట్టే వ్యవహరింతు రని భావము.

ధనమునకు ప్రైగుణసంపాదనమునకు నేనంబంధములేకున్నను తత్సంబంధముచెప్పటచేత అతిశయోక్త్యలంకారము.

“ఎల్లసద్గుణములకైకాశ్రయముల్” అన్నవాక్యము ధనపంతుని “కులీనాది” గుణప్రధానుఁ డగుటకు కారణముగా పలికినందున కావ్యలింగాలంకారము. చూ. 3 ప.

దర్శనము = కాస్త్రము, ధర్మము. అర్థము = విషయము, ధనము, భావము.

అవ. ధననాశనమునకు కారణములను చెందుపద్యములచే పేర్కొనుచున్నాఁడు.

యతి సంగంబు, కుపుత్రుఁ డిల్లు, గృహి నవ్యాలోక, మస్తీతిమిత్రత, లజ్జ నుస్సర, పుత్రుఁగూర్చి, పతి దొర్తంత్రింబు, విశ్లేషమిష్టత, దుస్సేన బుధుఁ, గునీతి సిరి, వెచ్చం బర్థము, నేదబాహ్యత విప్రు, నైఱుచు న్నదా నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీః 313

నురభి ... వాచస్పతీ, సంగంబు = కామక్రోధములచేరిక, యతిఁ = యోగిని, చెఱుచుఁ = చెడఁగొట్టను, కుపుత్రుఁడు = దుష్టఁడగుపుత్రుఁడు. ఇల్లు = పంశమును, అవ్యాలోకము = వైవిచారణలేమి, కృషిఁ = నేద్యమును, అస్తీతి = విశ్వాసములేమి, మిత్రతఁ = చెలిమిని, నుర = సారాయి, లజ్జఁ = సిగ్గును, కూర్చి = బాలన, పుత్రుఁ = కొడుకును, దొర్తంత్రింబు = దుష్టులైనమంత్రిలు, పతిఁ = రాజును, విశ్లేషత = ఎడఁబాటు, ఇష్టతఁ = స్నేహమును, దుస్సేన = దుష్టులయొక్కకొలుపు, బుధుఁ = మండితుని, గునీతి = నీతిలేమి, సిరిఁ = సంపదను, వెచ్చంబు = వ్యయము, అర్థముఁ = ధనమును, నేదబాహ్యత = నేదములకు వెలిగా నుండుట (నేదములుచమవమి), విప్రుఁ = బ్రాహ్మణుని, చెఱుచుఁకదా = నాశమొందించునుగదా.

సంగముచేత యోగియు, దుష్టఁడగుపుత్రునిచే కులమును, ప్రైపరామర్శచేయకపోవుటచే వైరును, అనురాగములేమిచేత మైత్రియు, సారాయిచేత

సిగ్గును, లాలనము చేత పుత్రుఁడును, దుర్మంత్రులచేరాజును, దేశసంచారము వలనఁ గల్గునెడఁబాటుచే స్నేహమును, దుర్మార్గులసేవచే మంచినడవడిగల వాడును, నీతిలేమిచే సంపదయు, దుర్వ్యయము (అపాకృతానము)చేత ధనమును, వేదాధ్యయనము లేకపోవుటచే బ్రాహ్మణుఁడును చెడును.

సంగము - విహికాంధః; దీనివలన కామము, దానివలన క్రోధము, ఆక్రోధముచే సంమోహము, దానిచే స్మృతినిభ్రమము క్రమముగా కలుగును అని గీత.

కుపుత్రుఁడు - చెట్టుతోఱుకలోనిసివ్వు ఆచెట్టు నొక్కదానినే కాల్చును; కుపుత్రుఁడు కులమంతటిని నాశముచేయును. ఇట్లు - కులము - ఇంటిపేరు.

అప్రీతి - దుర్జనుల స్నేహము మృద్ధుటమువలె సుఖముగా భేదింపఁ దగినది, కూర్పుటకు వీలుకానిది. సుజనస్నేహము బంగారుకుండవలె సుఖముగా భేదించుటకు వీలుకానిది, శీఘ్రముగా అతుకుకొనునట్టిది.

లజ్జ=అకార్యములుచేయుటకు వెనుదీయునట్టిది. సుర - అయుక్త భాషణములాడించును, శరీరమును దినమొలగావించును, క్రూర్యము పుట్టించును, వివేకమును నశింపఁజేయును.

కూర్మి - లాలన బహుదోషములకు మూలము. ఛార్మంత్ర్యంబు - అదంధ్యుల దండింపఁజేయుట మొదలగు నుపదేశములచేత లక్షి నశించు నని భావము. పరులకు రాజ్యాపహరణమున కవకాశ మేర్పడును.

సన్తంత్రులవల్ల రాజులకు రాజ్యము, ధర్మము, విశ్వర్యము, కీర్తిమొదలగునవి పృథ్వి యగును; దుర్మంత్రులవల్ల నవియెల్ల నాశ మగును.

విశ్లేషత - చిరప్రవాసము - దీర్ఘకాల మెడఁబాసి యుండుట.

కథువునపుట్టినబిడ్డలకు, సోపరులకు, రాజులకు, సేవకులకు కలిగెడు ప్రేమ స్వదేశము వదలిపోవుటచేత తగ్గసాగును. అచే దీర్ఘమైనచో సంపూర్ణముగా ఆప్రేమ తొలగును.

బుధుడు - సత్స్వభావము కలవానికి దుష్టసమాగమము ఆత్మంతా నర్థమాలకము. దుష్టసేవ ఆత్మభావమును కప్పివేయును, బుద్ధిహింసయు కలుగఁజేయును; దోషములయందే బుద్ధిని ప్రవేశపెట్టును.

సిరిక్ - సమృద్ధియగు సంపత్తి. $ఘ + సీతి = సీతిలేమి$.

ధనమద మనునది స్వమతాభినివేశమును, అధికారాభిలాషను, స్వజన మందనాదరణమును, తమభావముల కంగీకారము చూపనివారియందు విరోధ మును, వరులక్షేమమునకు విముఖతను అభివృద్ధిచేసి, వినయమును పాజుద్రోలి, క్రౌర్యమునకు వాడిమి పుట్టించును. వారిబుద్ధి పెడదారులనే సంచరించు చుండును.

ఎవనికి దుష్టులగుచుండు కలరో అట్టివానియొక్క భావము- దార్పణ త్ర్యము.

వేదబాహ్యము-వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞుఁ డగు విప్రునకు సర్వత్ర పూజ్యత గలదు. వేదబాహ్యుఁ డన్ననో సభలయందు శోభింపఁజాలఁడు.

'చెడుక్' అనుధర్మ మిట పేర్కొన్నవారికెల్ల సామాన్యముగావున తుల్యయోగితాలంకారము.

ఆవ. ధనము మూఁడువిధముల నాశము చెందును.

మీ. సరవి ద్వాసము, భోగముక్, మరి వినాశం, బర్మయిమ్మాఁడు ఖయల న్నర్త్యులు సంతరించుధనసంఘాతం బవేతం బగుక్; ధరలో నాద్యము లైనరెండువిధము ల్దప్ప, స్త్రీతీయంబె యె ల్లయర్థంబున కౌజుమీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 34

సురభి...స్పతీ, సరవిక్=వరుసగా, దానము= ఇచ్చుట, భోగముక్= అనుభవించుటయును, మరి=ఇంకను, వినాశంబు = వరులపాలగుట, అన్న=అని చెప్పిన, మూఁడు, వైఖరులక్=రీతులుగా, మర్త్యులు=మనుష్యులు, సంతరించు = సేకరించు, ధనసంఘాతంబు=ధనరాశి, అపేతంబు అగుక్= తొలఁగిపోవును.

ధరలోకం = భూమియందు, ఆద్యములు ఐన = మొదటివి ఐన, రెండువిధముల్ = రెండురీతులును, తప్పక = తప్పినయెడల, తృతీయంబు + ఎ = మూడవదగు వినా శమే, ఎల్లర + అర్థంబునకు = అందఱి ధనమునకును, ఔక = చుమీ = నిశ్చయముగా నగును.

ధనమునకు సత్త్వత్రదానము, తా ననుభవించుట, దొంగలు మొదలగు వారు అపహరించుట అనునవి మూడవిధములైన పాపకడలు. ఎవఁడూ సత్త్వత్రమున కీయక, తా ననుభవించక కూడఁబెట్టునో, వానిధనమునకు నాశమే గతి.

ధనమునకు ధర్మము, ఆగ్ని, నృపులు, తన్మూలు అని దాయాదులు నల్వరు. వారిలో జ్యేష్ఠమైనధర్మము సవమావించినచో తక్కినమువ్వురు కుపితు లగుదురు. విత్తమునకు దాన ముత్తమగతి, ఆత్మభోగము మధ్యమగతి, చోరాదులచే నాశ మధమగతి. కనుక ధనాఢ్యులకు దానమే శ్రేయము.

అవ. దానమువలన నొకపేళ పేదఱికము గలిగినను అయ్యది దాతకు శోభనే కలిగించును.

మ. రతుల న్బాల, కళావిశేషత నిశారా, జీగి నర్థాఢ్యుఁ, డు
గ్రతరాస్త్రక్షతి జోదు, కాణకలన న్రత్నంబు, దానాతిని
స్తుతి నేసుంగు, శరత్కృశాంభమున నేరు, న్నోభిలుక జూడన
ల్పత గన్పించియుఁ బెంపుచే సుభిముల్లా నీతివాచస్పతీ? వీర

సురభి...స్పతీ, రతుల = మన్మథక్రీడలచేత, బాల = లేబ్రాయపు యువతియు, కళావిశేషత = (పదునేరుకళలు దేవతలు భక్షించుగా, ఒక్క) కళ (మాత్రము) మిగిలియుండుటచేత (పదునాఱవపాలు మిగిలియుండుట చేత), నిశారాజు = రాత్రి నిపాలించెను చంద్రుఁడను, ఈగి = సత్త్వత్ర దానముచేత (రూ. ఈవి), అర్థాఢ్యుఁడు = ధనవంతుఁడను, ఉగ్రతర అస్త్రక్షతి = మిక్కిలి వాడియైన ఆయుధముల చెబ్బలచేత, జోదు = యోధుఁ

దును, కాణకలనక్ = సానపెట్టబడుటచేత, రత్నంబుక్ = మణియు. దాన+ అతి+ నిస్తుతిక్ = మదజలము మిక్కుటముగా కాలుటచేత, వినుగుక్, శరత్ కృశ+అంభమునక్ = శరదృతువునందు కొంచెముగా నెండిన యిసుకచిబ్బుల చేత, ఏఱుక్ = నదియును, చూడక్ = పరిశీలించుగా, అల్పత=ప్రశత్యము (చిక్కిపోవుట), కన్పించియుక్ = కనబడినప్పటికిని, పెంపుచేక్ = నాశము చేత (పేదఱికము చేత), శోభిలుక్ = సొంపెక్కును.

రతిక్రీడలచేత డస్సినబాలయు, ఒక్కశతమాత్రమే మిగిలియున్న చంద్రుడును, సత్పాత్రదానముచే నర్థమెల్లఁగోల్పియి బీదలైన దాతలును, వాడియాయుధములగంట్లు గలజోదును, సానపెట్టిన రత్నమును, మదజలము కాలుటచేత చిక్కినయేనుగును, శరత్కాలమున ఇసుకచిబ్బులు ఎండిన నది యును, తమకృత్యముచేతనే ప్రకాశించును.

కళ—పదునాఱవభాగము, విద్య; పెంపు=అభివృద్ధి, నాశము.

ఉగ్రతర-ఉగ్ర(నిజభావము) ఉగ్రతర(తరభా.) ఉగ్రతమ (తమభా.) జోదు. (వి) యోధుఁడు (ప్ర.) కౌణి (ప్ర.) సాన(వి).

దానము - మదజలము. వినుగునకు మదము ఎనిమిదిచోట్లఁ బుట్టును. వానికి పేట్లను వేఱు. చెక్కిళ్లఁబుట్టునది దానము, కన్నులఁబుట్టునది నీధువు, తొండము చివరఁబుట్టునది శీకరము. తక్కినయంగములలో పుట్టువానికి సాగరము, శిక్యము, మదము, ఘర్షము, మేఘము అనిపేట్లు.

ప్రస్తుత మగుజనులయందును ఆప్రస్తుతముగ పేర్కొన్న వస్తువులన్నిటను శోభారూపమగు తుల్యధర్మము గమ్యమానమై యుండుటచేత దీపకాలంకారము.

కళావిశేషతక్-చంద్రునకు షోడశకళ లని ప్రసిద్ధి. “వానిలో పదునే సింటిని కృష్ణపక్షమున దేవతలు ఆరగింతురు. మిగిలినయొకకళతో చంద్రుఁడు అమావాస్యనాఁడు ప్రకాశించుజాలఁడు; కాని సూర్యమండలమందు ప్రజ్ఞకించును, కనుక నాఁడు మనకు గోచరింపఁడు. అయొకకళయు శుక్లపక్షమున

నానాటికి వధిల్లును. పూర్తిచూచాటికి పూర్తిగా నుండు నని పారాణికుల మతము.

ఆవ. వస్తువులయందు ఆదరముగాని అసాదరముగాని కలిమిలేములను. బట్టియే గలుగుచుండును.

మ. తొలుతం జేరెడువడ్ల కేళరు దరిద్రుం; డంత సంపన్నుడై యిల సర్వంబు తృణీకరించు; ఘనము స్థీనంబునుంగా గురు త్వలఘుత్వంబులనిశ్చితంబు లగు చర్మశ్రేణి దోపించుఁ బెం పలర ద్విష్టవిశేషము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ ? 36.

సురభి...స్పతీ, దరిద్రుండు, తొలుతకొ = మొదట, చేరెడువడ్లకేకొ = చేరెడంత వడ్లకైనను, ఏకరుకొ = వాచిపోవును; అంతకొ = తర్వాత, సంపన్నుండు వి = సమృద్ధితో కూడినవాడై (ధనికుడై), ఇలకొ సర్వంబుకొ = భూమినంతటిని, తృణీకరించుకొ = తిరిస్కరించును. (గడ్డిపరకతో సమానముగా నెంచును). ఘనముకొ = గొప్పదియ, స్థీనంబునుకొకాకొ = అల్పమైనదియుగా, పెంపు అలరకొ = గౌరవ మతిశయించునట్లుగా, దిష్టవిశేషముల్ = విశేషములగు భాగ్యములు, అర్థశ్రేణికొ = ధనసమూహమునందు, గురుత్వలఘుత్వంబులు = అధికము అల్పము అనుభావములు, అనిశ్చితంబులు = రూఢికానివి, (అధికమున గౌరవము, అల్పత్వమున చులకదనము అను నియమము అభావము అని యర్థము.) అగుచుకొ, తోపించుకొ = తోచునట్లు చేయును.

దరిద్ర్యము ననుభవించునపు డొకచేరెడు ధాన్యమునకే దరిద్రుండు వాచిపోవును; కాలాంతరమున విశ్వర్యముకలుగఁగానే భూమండలమంతయు నతనికి తృణప్రాయ మగును. అట్లే కలిమిలేముల ననుసరించి వస్తువులలో అధికము అల్పము అనుబుద్ధి తోచుచుండును. ఒకప్పుడు అల్పమైనది మఱొకప్పుడధికముగను, అధికమైనది అల్పముగను తోచును. ఇట్టియవస్థ లొకమున ప్రత్యక్షసిద్ధము; వివేకియగువాని కీవిపర్యస్తబుద్ధి కలుగదు అనిభావము.

అవ. రాజులకు ధనాద్యభివృద్ధి కుపాయము.

మ. భువి గోధేనువుఁ జేసి భూజనముఁ గ్రేపుఁ జేసి పోషించుభూ
ధవుఁ డేయిప్తము నేనియు న్నిదికిన న్దద్యామి యయ్యిప్తముఁ
నవిశేషస్థితి నిచ్చుఁ గల్గులతచందాన ద్విషద్యామిపా
లవనాభీలదవానలా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 37

ద్విష...దవానలా—ద్విషత్ = శత్రువులగు-భూమిపాల = రాజు
లనెడు-వన=అడవికి- ఆభీల=భయంకరమైన-దవానలా=కార్చిచ్చువంటివాఁడా,
సురభి...స్పతీ, భువిక్ = భూమిని, గోధేనువుక్ = పాడియావునుగా, చేసి,
భూజనముక్ = ప్రజలను, క్రేపుక్ = చూడను, చేసి, పోషించు = పెంచునట్టి,
భూధవుఁడు=రాజు, వియిప్తము నేనియుక్ = వియిప్తకార్యమునైనను, పిదికినక్ =
పిండినను, తద్యామి=అట్లు పోషించినభూమి, ఆయిప్తముక్ = ఆయిప్తఫలమును,
కల్గులతచందానక్ = కల్పవృక్షపుఁగొమ్మవలె, నవిశేషస్థితిక్ = అతిశయమగు
నట్లుగా, ఇచ్చుక్.

దూడ చక్కఁగా నెదుగుచు పాలు కుడుచుచుండిన ఆవు చేపి పాలు
సమృద్ధిగా ఇచ్చుచుండును. దూడ నాశమయిన పాడియు నాశ మగును.
అట్లే ప్రజలువర్ధిల్లుచు వ్యవసాయము మొదలగునవి చేయుచుండిన భూమియు
నానావిధముల ఫలములను కల్పవృక్షమువలె ఇచ్చుచునేయుండును. రాజు
లోకపరిపాలనము చేయనిచో అర్థలాభము కలుగనేరదు. కావున భూమి
వలన ఫలము పొందఁగోరినరాజు జనులను చక్కఁగా పోషించుకొనవలయును.

ఇప్తముక్ = ఇప్తకార్యమును - విశేషణములు కొన్నియెడల విశేష్య
లక్షకము లగు.

చందము+నక్ = చందానక్-లు ల న - లు వరమగునపుడు కొన్ని
మువర్ణ కాంతకల్పముల యువర్ణలోపమును తత్సూర్యహ్రస్వమునకు దీర్ఘమును
నిభాష నగు. ఉపమాలంకారము.

పూర్వవాక్యగత ఉపమ తు త్తరవాక్యగత ఉపమకు సంకరము. ద్వివ...
దవానలా—రూపకము.

అవ. రాజసీతి బహువిధములు.

మ. నిజమునొంకును క్రౌర్యమున్బ్రియమునెంతే వెచ్చమున్విత్తసం
భజనంబు న్తరిహింసయున్లృపయులోభంబున్వదాన్యత్వమున్
సృజియించు; స్థరయం దనిశ్చయగతిన్ జెన్నారు నవ్వేశ్యలీ
ల జనాధీశులసీతి శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 33

శ్రీసురభి...స్పతీ, ధరయండన్ = భూమియందు, జనాధీశులసీతి =
రాజసీతి, అవ్వేశ్యలీలన్ = వారాంగనవలె (సమయమునకుం దనినట్లు) అనిశ్చయ.
గతిన్ = నిశ్చయములేనివిధమున, చెన్నారున్ = ఒప్పుచుండును; (ఎట్లన),
అని, నిజమున్ = సత్యమును, బొంకుచున్ = అసత్యమును, క్రౌర్యమున్ = క్రూర
ముగా పలుకుటను, ప్రియమున్ = ఇచ్చకములాడుటను, ఎంతే వెచ్చమున్ = ఎంతో
వ్యయమును, విత్తసంభజనంబున్ = ధనమును సేవించుటయు, మరి=ఇంకను,
హింసయున్ = బాధించుటయు, కృపయున్ = కనికరమును, లోభంబున్ = పిసిని
గొట్టుతనమును, వదాన్యత్వమున్ = ఈవియు, సృజియించున్ = సృష్టిచేయును,
(కల్పించును.)

వారాంగన సమయోచితముగా సత్యమాడుటగాను బొంకులాడుటగాను,
కఠినముగ పలుకునట్లును ఇచ్చకములాడునట్లును, సదా వ్యయముచేయు
నట్లును విత్తమును రాబట్టునట్లును, బాధించునట్లును దయచూపునట్లును, లోభి
గాను పరమదాతగాను, వెక్కుతీటుల ప్రవర్తించుచుండును. అట్లే రాజసీతి
కొన్నితావుల సమయోచితముగ నిజము బొంకు, క్రౌర్యము ప్రియము, వెచ్చము
రాబడి, హింస కృప, లోభము ఈవి, అను నానాప్రకారముల నొప్పు
చుండును.

నిజము బొంకు మొదలగుపదములను వినుటమాత్రముచేతనే విరోధము.

స్ఫురించును. కాని యవి స్వభావముచేతనే అభావము లగునుగాన, వేశ్యలీలకొ
అను ఉషమతో అంగంగీభావమున నిరోధాభాసాలంకారము.

అప. గుణాధ్యునే యాశ్రయింపవగును గాని నిర్దణుని కాదనుట.

శా.త్యాగంబు ద్విజరక్షణంబు స్వజనత్రాణంబు సత్కీర్తియున్
భోగంబాజ్ఞయునాగనాటుగుణముల్ పొల్పొందెనేనికన్ధిరో
దోయ్యగుండై భజియింపఁగావలయు; లేకున్న స్వభాగాకయే
లా గోత్రపతిఁ గొల్వఁగా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 39

సురభి...స్పతీ, త్యాగంబున్ = సత్పాత్రదానమును, ద్విజరక్షణంబున్
= నిరుపద్రవముగా బ్రాహ్మణులను రక్షించుటయును, స్వజనత్రాణంబున్ =
'బంధువులను ఉద్ధరించుటయును, సత్కీర్తియున్ = దానము, పరాక్రమము
మొదలగువానివలన కలుగయశస్సును, భోగంబు = పుష్పములు గండపుఁబూజ
మొదలగువానివలన కలిగెడు సుఖానుభవమును, అజ్ఞయున్ = శాసనమును,
నాగకన్ = అని ప్రసిద్ధమయిన, అజుగుణముల్ = ఈయాజుగుణములును,
పొల్పు+పందెనేనికన్ = చక్కగా ఉన్నయెడల, గోత్రపతికన్ = రాజును
(గోత్రము = భూమి), స్థిర+ఉద్యోగుండు+పి = నిలుకడయగు ప్రయత్నముకల
వాడై, భజియింపఁగాకన్ = సేవింపవలెను. లేకున్నకన్ = (ఆగుణ
ములు) లేకున్నచో, వృథాకాక = విప్రయోజనమే యగును. (కనుక), గోత్ర
పతికన్ = (అట్టి నిర్దణుడగు) రాజును, కొల్వఁగాకన్ = కొలుచుట, నిలా = ఎందు
లకు? (హ. ఏల.)

త్యాగము, బ్రాహ్మణసంరక్షణము, బంధుసోపక్షము, కీర్తి, అనుభవము,
అజ్ఞ అను నీయాజుగుణములను ఏరాజులందు కలుగవో అట్టివారి నాశ్ర
యించుట నిష్ఫలమే యగును.

బ్రాహ్మణశబ్ద మిచట ఉపలక్షణము. ఆజాతినదైకించి చెప్పినది సామాన్య
ధర్మముచే తదితరస్థలములందును వర్తించును.

అ. ధనముపై బేరసహజదు, ధనలాభాలాభములు దైవాధీనములు.
కా. దేవుం డిచ్చినయంత గల్లు నడవి దేవాద్రి నైన; న్నడుం
పై విత్తాధ్యుల కేకర న్వలదు; తోయం బిద్ధర న్నుండకున్
బావి న్నుంచిన గుండెడు న్జలధి ముంప న్బుట్టెడున్ బుట్టునా
లావణ్యాపరమన్తథా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ ? 40

లావణ్యాపరమన్తథా = సౌందర్యమున రెండవమన్న భుండా, సురభి...
స్పతీ, (మనుష్యునకు), అడవిక్ = అడవియందుఁగాని, దేవాద్రిక్ విసక్ =
దేవతలకొండయగు మేరువునందుఁగాని, నేవుడు, ఇచ్చిన అంత = ఎంత
యిచ్చునో అంతే, కల్లును. జడుండు వి, మందబుద్ధియై, విత్త+అధ్యులకుక్ =
ధనవంతులకొఱకు, ఏకరక్ చలదు = వాచిని నక్కఱలేదు. ఈధరక్ =
ఈభూమియందు, కుండకుక్ = కుండలోనికి, బావిక్ = బావియందు,
ముంచినక్ = ముంచఁగా, కుండెడుక్ = కుండపరిమాణమును, జలధిక్ =
సముద్రమునందు, ముంపక్ = ముంచఁగా, పుట్టెడుక్ = పుట్టి+ఎడుక్ =
ఇరువదితూములంతయు, తోయంబు=నీళ్లు, పుట్టునా = కలుగునా ?

తననొసట దేవుడు కొద్దియో గొప్పయో యెంతధనమువ్రాసెనో అంతే
అడవిలోనుండినా, మేరువునెక్కినా తప్పకకలుగును. మేరువునెక్కినమాత్రాన
అంతకంటె నధికముగఁ బొందఁజాలఁడు. కనుక ధనవంతులయొక్కయమునకై
వృద్ధముగా వేసట పొంద నక్కఱలేదు. కుండలో బావిలోనైనను సముద్రము
లోనైనను కుండెడునీళ్లే పట్టునుగాని పుట్టెడునీళ్లుపట్టవు. కావున మనుష్యుడు
సమాహితచిత్తుడై యుండవలెను అనియు, అతని యార్జనశక్తి యతనియందే
కల దనియు సూచితము.

కుండ+ఎడు, పుట్టి+ఎడు - పరిమాణార్థకమైన ఎడు వర్ణకము పర
మగునపు డెల్ల యిచ్చులకు సంధి నిత్యము.

— దుర్జనపద్ధతి. —

అర్థాదినంపన్నుడైనను దుర్జనుడు చేరదగినవాడు కాదు గనుక అర్థపద్ధతయనంతరము దుర్జనపద్ధతి నిరూపించబడును.

అవ. దుర్జనుల యవగుణములు.

మ. కరుణాలేశములే, దకారణమె యుగ్రం బైనకోపం బిడుకొ;
బరనారీపరవి త్రవాంఛితము లాత్మక నిత్యముకొ జేయు; వే
మరు విద్వజ్జనబంధుబృందము నలంకొ జూచు; నిప్పాటక గ
ల్లరి యకావానిగుణం బగు న్నురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 42

సురభి...స్పతీ, కరుణాలేశము = కనికరము ఒక్కింతయును, లేదు.

అకారణమె = వికారణమును లేకయె, ఉగ్రంబు ఐనకోపంబు = తీవ్రమైన
కోపమును, ఇడుకొ = ఉంచును. అత్మకొ = మనస్సున, నిత్యముకొ = ఎల్ల
ప్పుడును, పర...తములు - పరనారీ = బిరులస్థీలయందును - పరవిత్త = ఇత
రులధనమునందును-వాంఛితములు = ఆశలు, చేయును. వేమరు=మాటిమాటికి,
(చూ. వేమారు), విద్వజ్జనబంధుబృందముకొ - విద్వజ్జన = పండితులయొక్క
యు, బంధు = బంధువులయొక్కయు - బృందముకొ = సమూహమును,
అలంకొ చూచుకొ = బాధింపసెంచును. కల్లరి బొ = దుష్టుడగు, వాని
గుణంబు = పురుషునియొక్కగుణము, ఇప్పాటకొ = ఈవిధముగా, అగుకొ =
మార్పుపొందుచుండును.

లేశమయినను కనికరములేమి, కారణములేకయె కోపించుట, పరస్థీలను
పరధనమును ఆకించుట, సజ్జనులను బంధువులను బాధింప సెంచుట అనువివి
యన్నియు దుష్టులకు స్వభావసీద్ధములగు గుణములు.

కరుణ - పరులదుఃఖమును పోంగొట్టవలయునన్న ఇచ్ఛ.

అవ. దుర్జనుడు విద్వాంసుడైనను వాని దగ్గఱ జేర్పరాదు.

మ. బహువిద్యానిదుండయ్యుద్రుష్టజనుఁ డెప్పాటనివ్వబద్ధుండుగా
ని, హితుంజేసికొనం దగండు, ఫణమాణికోఽజ్జ్వలం బయ్యున

య్యహి సంత్యజ్యమేకాని చేకొనగ నన్తంబే విభాస్వద్దయా
లహారీనిర్ఘరిణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 42

విభాస్వ...శ్వరా—విభాస్వత్ = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న -
దయా = కరుణయ నెడు-లహరీ = అలలతోఁగూడిన - నిర్ఘరిణి = నదులకు-
ఈశ్వరా=ప్రభువగు సముద్రు నివంటివాఁడా, సురభి...స్పతీ, దుష్టజనుఁడు
=దుష్టుఁడు, బహువిద్యావిదుఁడు = సకలవిద్యలను నేర్చినవాఁడు, ఆయుక్ =
అయినప్పటికిని, ఎప్పాటక్ = వివిధము చేతనయినను, వివర్ణ్యుండు=విడువవలసిన
వాఁడు, కాని, హితుక్ = హితవరినిగా, చేసికొనక్ = చేసికొనుటకు, తగండు=
యోగ్యుఁడుకాఁడు. ఫణ=పడగయందు, మాణిక్య+కింజల్కలంబు=రత్నముచేత
మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నట్టిది, ఆయును, ఆయుహి = ఆ+ఆహి=ఆహము,
సంత్యజ్యమే=విడిచిపెట్టదగినదే, కాని, చేకొనగక్ = గ్రహించుటకు, అర్హుంబే=
తగినదా? (కా దనుట.)

దుష్టుఁడు విద్యావంతుఁ డయ్యును మణిభూషిత సర్వప్రాయుఁడు.
శిరమునందు రత్నము కలదైనను పాము భయంకర మైనది గనుక చేరఁ
దీయఁదగినది కాదు; దూరముగ పడలిపెట్టవలసినదే; అట్లే దుష్టుఁడు విద్యగల
వాఁడైనను ద్రోహియే కావున వానిని తప్పక త్యజింపవలయును.

బింబప్రతిబింబన్యాయమున ధర్మధర్మిణు లను వాక్యద్వయమున విడి
విడిగా నిర్దేశించుటచే దృష్టాంతాలంకారము.

విద్య - వేదవేదాంగాదివిద్య. ఆహి=నదా సంచరించునది - పాము.

అప. దుర్జనుఁడు సర్వలోకమును దూషించును.

మ. ముని మాధుండను, సిగ్గురిస్తడుఁడనుక, బుణ్యవ్రతు న్దాంభికం
డను, శుద్ధుల గితవుం డనుక, స్థిరు నశక్తాత్ముం డను, స్తంజువా
దిని దీనుం డను, వక్త్రబ్రల్లడుఁ డనుక, దేజస్వి గర్వాధికం
డనుక, గూళైవ్వరి మే లను సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ? 43

సురభి...స్పృశీ, కూళ = దుర్జనుడు, మునిక్ = మననశీలుని, మూఢుండు = బుద్ధిలేనివాఁడు, అనుక్ = అని చెప్పను, సిగ్గురిక్ = లజ్జావంతుని, జడుండు = మండుండు, అనుక్, పుణ్యవ్రతుక్ = తపమును చాంద్రాయణాది వ్రతములను ఆచరించువానిని, దాంభికుండు = బడాయికొట్టుకొనువాఁడు, అనుక్, శుద్ధుక్ = స్వభావముగనే బాహ్యంతరముల నిర్మలుడైనవానిని, కితవుండు = మోసగాఁడు, అనుక్, స్థిరుక్ = నిలుకడకలవానిని, అశక్తాత్ముండు = శక్తిలేనివాఁడు, అనుక్, మంజువాదిని = ఇంపుగా పలుకువానిని, దీనుండు = భయపడినవాఁడు (లేక, జేపురించువాఁడు), అనుక్, వక్తక్ = మంచివాఁనిని, ప్రల్లదుండు = వాచాలుండు, అనుక్, తేజస్విక్ = పరాక్రమవంతుని, గర్వాధికుండు = గర్వి, అనుక్, కూళ = దుర్జనుడు, ఎవ్వరిక్ = ఎవరిని, మేలు = మంచివాఁడు, అనును?

దుర్జనుండు ఆత్మైక్యమననశీలుని. బుద్ధిహీనుఁ డనియు, ఆకార్యములకు నెనుదీయు సిగ్గురిని జడుఁ డనియు, చాంద్రాయణాదివ్రతానుష్ఠానపరుని దాంభికుఁ డనియు, స్వభావశుద్ధుని పారమార్థికబుద్ధి లేనికపటి యనియు, స్థిరుని అశక్తుఁ డనియు, ఇంపుగా మాటలాడువానిని దీనుఁ డనియు, మంచివాఁనిని ప్రేలుడుగాయ యనియు, స్వభావముగనే పరాక్రమవంతుఁ డగువానిని గర్వి అనియు గణించుచుండును. ఇట్లు కూళగుణవంతుల గుణములను దోషభూయిష్టములు కావింపని జేదియు నుండదు.

కూళ + ఎవ్వరి = కూళేవ్వరి - అత్తునకచ్చుపరమగునపుడు సంధిబహుళము. - ఇచట సంధి శ్రావ్యము కాదు.

సిగ్గు + అరి - అరి - మతుబర్థక ప్రత్యయము.

అవ. గుణదోషముల ప్రణాళిక.

మ. సుమహత్త్వంబె విభూష, సజ్జనతయే చుట్టంబు, కొండెంబె పాపము, లుబ్ధత్వమె దుర్గుణంబు, చదువే భాగ్యంబు, సత్యంబె స

ద్విమలం బౌతప, మాత్మ శుద్ధియే మహాతీర్థంబు, దుష్కీర్తియే
యమితక్లేశము దేహికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 44

సురభి...స్పతీ, దేహికి = (దేహముకలవానికి) మానవునకు, సుమ
హత్త్వంబై = గొప్పతనమే, విభూష = అలంకారము; సజ్జనతయే = మంచి
తనమే (సాధుత్వమే), చుట్టంబు = బంధువు, కొండెంటె=చాడియే, పాపము =
పాతకము, లబ్ధత్వమే = పినినిగొట్టుతనమే, దుర్దయంబు = మిక్కిలినిందాపహ
మైనది, చదువే = మంచివిద్యయే, భాగ్యంబు = ధనము. సత్యంబై = నిజము
చలుగుటయే (సమదర్శిత్వమే), సద్విమలంబు ఔ = మిక్కిలిపరిశుద్ధమగు,
తపము = తపస్సు, ఆత్మ శుద్ధియే = మనశ్శుద్ధియే, మహాతీర్థంబు = (గంగాది)
చవిత్త్రతీర్థము. దుష్కీర్తియే = అపకీర్తియే, అమితక్లేశము = విఠిలేనిదుఃఖము
(చావు).

మానవుని గొప్పతన మలంకరించును; సజ్జనత యతనికార్యముల నెల్ల
చక్కబెట్టు బంధు వగును. కొండెము చెప్పుటకంటె బేరొకపాతకము చేయ
నక్కఱలేదు. లాభ మతని నకలదుగుణములను జెబుచును. విద్యయే యతనికి
ధనము. యథార్థవాదియు సమదర్శియు నగుచో తపము చాంద్రాయణము
మొదలగువానిచే పరిశుద్ధి పొందవలసినపని లేదు. మనశ్శుద్ధికంటె పుణ్యతీర్థము
వేఱులేదు. అపకీర్తియే చావు. ఈవిధముగా విచారించి మానవుడు సద్గుణార్జన
తత్పరుఁడు కావలయును. కాకున్నచో, దౌర్జన్యము అనాయాసముగా నల
వడును అనిభావము.

విభూష = విశేషమైనభూషణము - పండలములు హారములు మొదలై
నవి. “సజ్జనత” కార్యములనెల్ల నిర్వహించుశక్తిగలది. కొండెము = పరోక్ష
మున పరదోషనూచనము. పాపము = బ్రహ్మహత్యాదిదుష్కృతములవలనఁ గల్గు
ఫలము. లబ్ధత్వము = దుర్గతికితప్పనిమార్గము. అబ్ధునియొక్కభావము - ధనా
దులయందు వాంఛ, అసర్థములకెల్ల మూలము. చదువు = వేదవేదాంగాది

విద్యావతనము. ఆత్మశుద్ధిఁద్రోహచింతాదిరాహిత్యమగుననన్యు. మహాతీర్థము ప్రయాగవంటి పుణ్యాక్షేత్రము అపవర్గమూలకము, మోక్ష మిచ్చునట్టిది.

దుష్కిర్తి - మృత్యుప్రాయము.

భర్తృహరిమతమున విద్యయే పరమోత్కృష్టమైనధనము. చూ. పద్యములు 12, 16, 17, 93.

అప. దుర్జనులయొక్కయు సుజనులయొక్కయు స్నేహముల రీతులు. ము. తొలుత దీర్ఘములై పారింగృశములై తోచుంబ్రభాతంపుఁజాయలు పోలెన్ఫలుతోడిమైత్రు, అపరాహ్ణాచ్ఛాయలుంబోలెఁదొల్దొలుతన్నల్పములై పారిష్టనములై తోచున్నుధీసఖ్యముల్ నలినాక్షీనవమన్తథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 45

నలినాక్షీ నవమన్తథా = స్త్రీలపాలిటి క్రొత్తమన్తధుఁడా, సురభి... స్పతీ, ఖలుతోడిమైత్రులు = దుర్జనులతోడి స్నేహములు, తొలుతఁ = ప్రారంభమున, దీర్ఘములు వి = గొప్పవై, పారిక్ = క్రమముగా, కృశములు వి = తగ్గినవై, ప్రభాతంపుఁజాయలు పోలెక్ = ఉదయకాలమందలి నీడలవలె, తోచుక్ = గోచరించును. సుధీసఖ్యముల్ = సజ్జనులతోడిస్నేహములు, తొల్దొలుతఁ = మొట్టమొదట, స్వల్పములై = చిన్నవై, పారిక్ = క్రమముగా, ఘనములు వి = గొప్పవై, అపరాహ్ణాచ్ఛాయలుంబోలెక్ = సాయంకాలపు నీడలవలె, తోచుక్ = వృద్ధి గోచరించును.

దుర్దాద్దులచెలిమి ప్రాతఃకాలపునీడవలె మొదట పెద్దదిగా నుండి క్రమక్రమముగనశించును. సజ్జనులమైత్రీ అపరాహ్ణమందలి నీడవలె మొదట చిన్నదిగా నుండి క్రమముగా వృద్ధిపొందును. బుద్ధిమంతులు ఎదియు క్రమో ఆమైత్రీ నే చేయుదురు.

ఈపద్యము లోకవృత్తము నలి నిపుణముగా వర్ణించుచున్నది. ఈమూలంకారము.

అపరాహ్ణము: దినము మూడుభాగములైనవప్పుడు కడఁగతిభాగము; ఆయిదుభాగములైనవప్పుడు నాలవభాగము.

ప్రభాతము+చాయలు - కర్తృధారయ మువర్ణమునకు 'ంపు'వర్ణా దేశము, తర్వాత 'ంపు' వర్ణమునకు పరుషము పరమైనందున నుగాగమమును తర్వాత ద్రు తకార్యమును జరిగినవి.

ప్రభాతము+చాయలు = ప్రభాతంపు+చాయలు = ప్రభాతంపు+ను+చాయలు = ప్రభాతంపు+ను+జాయలు = ప్రభాతంపుజాయలు. తోలు తక్+తోలుతక్ = తోలుదోలుతక్. య. తోల్దొల్తక్.

ఆప్రేడితసంధి (i) ఆప్రేడితము పరమగునపుడు విభక్తిలోపము బహుళముగా నగును. (ii) ఇంచుక మొదలగు కొన్నిటి తుదివర్ణము వైకల్పికముగా లోపించును. (iii) పదాంతములై అసంయుక్తములైన నులురులయుత్వమునకు లోపముబహుళముగనగు. తోలుతక్+తోలుతక్=తోలు+తోలుతక్ (i) (ii)
=తోల్+తోలుతక్ (iii)
=తోల్దొలుతక్.

ఖలుతోడిమైతుల-అలుక్సమాసము. సమాసమందు చేతక్, లోదక్, వలనక్ అనువిభక్తుల తుది అకారమునకు ఇకార మాదేశమగును. ఇట్లు విధించుటచేతనే విభక్తియొక్క నకారములోపించును.

అపరాహ్ణ+చాయలు=అపరాహ్ణచ్ఛాయలు. ప్రస్వాక్షరమునకు ఛకారము పరముగా నుండ చకార మంతాగమముగా వచ్చును.

అవ. పురుషునకు మనశ్శబ్దములు వీడు.

ను స్ఫురణ న్బాసినసజ్జనుండు, ధనలుబ్ధుం డైనరాజుక, నిర । క్ష
రుఁడౌరూపరి, రచ్చలోఖిలుఁడు, నిష్క్రంజంబులౌతోయముల్,
తరుణత్వంబుడివోపునింతి, పగ లల్పజ్యోతి యాచందురుం,
డరయ న్నానసశంకువు ల్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 46

సురభి...స్ఫుటీ, స్ఫురణ్ పాసిన = పసచెడిన, సజ్జమండున్ = సాధువును, ధనలుబ్ధుండు విస = ధనమం దత్యానక్తుడైన, రాజున్ = ప్రభువును, నిరక్షరుండు = అక్షరములేనివాడు (చదువులేనివాడు), ఔ = ఆగు, రూపరి = సౌందర్యవంతుండును, రచ్చులన్ = రాజసదనములాని, ఖలుండున్ = దుర్జనుండును (రాజునకు దుర్బోధనలుచేయువాడు), నిష్కంజంబులు = తామరలు లేనివి, ఆగు, తోయముల్ = జలములును (కొలఁతులును), తరుణత్వంబు = యౌవనము, ఉడివోవు = (ఉడిగి + పోవు) తొలఁగుచున్న, ఇంతి = వనితయు, పగలు = పగటియందు, అల్పజ్యోతి = మాసినకాంతిగలవాడు, ఔ, చందురుండున్ = చంద్రుండును, ఆరయన్ = విచారించగా, మానసశంకువుల్ = మనస్సనకు మేకులు (నిక్కిలి దుఃఖకరములు అనుట).

పసచెడిన సాధువును, కేవలము ధనాకాపరుడగు రాజును, చదువులేని సుందరుండును, రాజునకు దుర్బోధనలుచేయుచుండు దుర్జనుండును, తామరలు లేని కొలఁతును, ప్రాయము తప్పచున్నవనితయు, పగటియందు లేజోహినుఁడయినచంద్రుండును ఈయెద్దరును శూలమువలె మనస్సనకు దుఃఖము కలుగించేయొడరు.

రూపరి - రూపు + అరి - తుమబద్ధకము.

చంద్రుండు (ప్ర.) - చందరుండు (వి.)

పగలు = పగటియందు - కాలవాచకములకు మార్గవాచకములకు సప్తమ్యర్థమన ప్రధమ బహుళముగా నగు.

ఉడివోవు + ఇంతి = ఉడివోవునింతి - ఉదంత తద్ధర్తార్థవికేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు సుగాగమ మగు.

ఆప్రస్తుతములగు చంద్రాదులకును ప్రస్తుతమగు ఖలునకును దుఃఖ హేతువుచేత వికధర్మసంబంధము చెప్పటచే దీపకాలంకారము.

ప్రస్తుతమగు ఖలుని గుణనిర్ణయమునకు సాధకము 'పసచెడిన సజ్జ

నుడు' ఒకటియుండగా కళ్ల పుగువ్వలన్మాయమున ఆకార్యమును సాధించు నవే అనేకములు కలుగుటచేత సముచ్చయాలంకారమును. చూ. 19 ఁ.

అవ. ఆత్యంత క్రోధశీలురగు రాజులయనుగ్రహము నిలుకడలేనిది అని నదృష్టాంతముగఁ జెప్పచున్నాడు.

మ. మొరకైయొప్పుఁ బ్రచండకోపుఁడగుచుంబోనాడుభూభర్తకొక్కరుఁ డాత్మీయుఁడనంగలాఁడె? సముదగ్రజ్వాలమౌవహ్ని యదు | ర్భరమై ప్రేల్చెడిహోత వైనస్పృశియింప న్లాల్చుఁ గాదే విశా | లరమావై భవవాసవా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 47

వికాలరమావై భవవాసవా=విస్తారమగుసంచడచే ఇంద్రునివంటివాఁడా (ఇంద్రునంతటి వైభవముకలవాఁడా), సురభి...స్పతీ, మొరకు = మూర్ఖుఁడు, వి, ఎప్పుడో = సదా, ప్రచండకోపుఁడు = తీక్షణమైన కోపముగలవాఁడు, అగుచుకొ, పోనాడు=నిందించు, భూభర్తకు = రాజునకు, ఒక్కరుఁడు = ఒక్కఁడైనను, ఆత్మీయుఁడు=తనవాఁడు (తనప్రేమకు పాత్రుఁడైయుండునట్టి వాఁడు), అనకొ = అనిచెప్పటకు, కలాఁడె=ఉన్నాఁడా? సముదగ్రజ్వాలము యొ = తీక్షణమగుజ్వాలలతో కూడియుండునట్టిదగు, వహ్ని=ఆగ్ని, దుర్భరము వి=భరింపనీలుకానట్లుగా(విశేషముగా), ప్రేల్చెడి=(నేను పురోహితము మొదలయినవానిని) వేల్చుచున్న, హోతకొ విసకొ = యజమాను వైనప్పటికిని, స్పృశియింపకొ = (తన్ను) తాఁకగా, కాల్చుకొకాదే=కాల్చునుగదా! ఆగ్ని దృష్టాంతముచే నీలాటిరాజుల నాశ్రయింపరాదని భావము.

హోత-యజ్ఞముచేయుచువారిలో నొకఁడు అని యర్థమైనను ఇటు హోమముచేయువాఁడు అని గౌణార్థమున ప్రయోగము.

కాదే - అవ్యయము - ప్రసిద్ధిని జెలిపెడిది. కదా యనుసర్థమున నను ప్రయుక్త మగును.

కలాఁడె - కల+వాఁడు+ఎ. క్రియాజన్యవిశేషణములకు విభక్తి వివ

క్షించునపుడు మహాదర్శమందు 'వాడు' అను ప్రయుక్త మగును. 'కల' మీఁది వాడు, వారు శబ్దముల వకారము వైకల్పికముగా లోపించును.

కల+వాడు=కల+అడు = కలాడు. లేదా, కలడు మున్నగు రూపములమధ్య స్వరము దీర్ఘమగుటయొక్క గలదు అనియేని. ఇచట కలుగుభాతువు నకు ఉండు అని యర్థము.

అగ్నిహోత్రుడు తనకు ఆజ్యము మొదలగువానిని సమృద్ధిగా నర్పించి తృప్తిపఱచుచు యజమానునినైతము తన్నుతాఁకినమాత్రాన మొగమొటమిలేక కాలిచ్చును. అట్లే ఆత్మంతకోపముగలరాజులకు స్థిరప్రేమకు పాత్రుడైనవాఁడొక్కఁడును ఉండఁడు. వారు ఎంతటిహితకారి నైనను ఇంచుకతప్పిన చంపింతురు. కావున కోపములగు రాజుల నాశ్రయింప రాదు.

ఉపమానోపమేయముల సాధర్మ్యమును బింబప్రతిబింబభావమునఁ చెల్పుటచే దృష్టాంతాలంకారము. చూ. 13 ప.

అవ. రాజసేవ మిక్కిలికష్టము.

మక్షమతోనుండభయస్థుడండ్రు, కీనియన్దయ్యాళివాడండ్రుమానమిడన్తూగ యటండ్రు, వాక్పటిమఁజెందన్వాదరంచండ్రు, పార్శ్వముఁకొనిల్వమదాంధుడండ్రు, కడనిల్వన్దేదకుండండ్రు, శక్యమే భూపాలకసేవ చా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి. 48

సురభి...స్పతి, క్షమతో = ఓర్పుతో, ఉండఁ = ఉండిన, (వరిభవాదికముచే కలుగుక్రోధము నణఁచుకొని ఓర్పియుండినను), భయస్థుడు = పిరికి, అండు = అనిచెప్పదురు. కీనియఁ = (అవమానాదులను ఓర్పుననేక) కోపగించుకొన్న, గయ్యాళివాడు = ధిక్కరించి మాటాడువాడు, అండు; మానము ఇడఁ = పలుకమిని ఉంచిన (అనఁగా మాటలాడ కుండిన), మూఁగ = మూఁగవాడు, అటండ్రు. వాక్పటిమఁ = చక్కఁగా మాటలాడుటయందు నేర్పును, చెందఁ = పొందఁగా, వాదర = (వాడి + దార) = తీక్షణముగ మాటలాడు

వాడు (ప్రేలుడుగాఁడు అనియేని), అంచుకొ, అందు; పార్శ్వమునకొ = ప్రక్కలొ, నిల్వకొ = నిలుచుండిన, మద + అంధుఁడు = గర్వము చేకన్నులుగానని వాడు (భయములేనివాడు), అందు. కడకొ = దూరముగా, నిల్వకొ, మేద పండు = అంజేద (దిట్టకనములేనివాడు), అందు. భూపాలకసేవ తాకొ = ఆ రాజులసేవ యనునది, శక్యమె = అలవి యగునా ?

రాజులకొలుపుచేయుట అసాధ్యము. ప్రభువులు సేవకుని తాము పరి భవించినపు డకఁడొర్పియుండినచో పిఱికి, ఓర్పులేనియెడల గయ్యాళివాడు; పీమియుఁ బలుకక యున్నమూఁగవాడు, చక్కఁగమాటాడునేని వదరుఁబోతు, ప్రక్కననిలిచిన భయభక్తులులేనివాడు, దూరముననెలకొనిన చేతకానివాడు అని పలువిధముల నిందింతురు. కనుక రాజులసేవ ఎట్టివారికిని అలవి కానిది.

అతిశయోక్త్యలంకారము.

అందు - అనుధాతువునకు తి, దు, ట అను ప్రత్యయములు పరములగు నపుడు 'సు' స్థానమున నున్న యగు - అనుదురు - అందురు.

బిందువుమీఁది త, ద, లకు నిత్యవైకల్పికము లయి ట, డ - లగు. అందురు - అందురు.

రు - పరమగునపుడు నున్నమీఁది త, ద, డ - ల ఉత్పమునకు లోపము విభాష నగు. అందురు - అందురు.

వాదర + అంచుకొ = వాదరంచుకొ - ఆకారసంధి బహుళము.

అను + చుకొ = చువర్ణము పరముకాఁగా 'సు' స్థానమున 'ం' అగు = అంచుకొ. తాకొ - వాక్యపూరణము.

ఆవ. దుష్టరాజు ముందఱి సుండుటచేత నైతము చేటుకలుగును.

ను. సముఖానకొజెడుగాడుఁగానియెరులకొజాలింపఁడుచ్చుంఖల త్వమునకొవర్తిలుదొంటిపాట్లుమదిలోఁదర్కింపఁడొక్కింతభాగ్యముచే నొనడుమంత్రపుంబదవిచేగర్విండు, భూపాలుమ్రొల మనం జూతురె పండితు ల్పురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. ౩9

సురభి...స్పృశీ, సముఖానక్=ఎదుట, చెడుగు అడుక్= క్రూరముగా
 మాటలాడును, కాని, ఒరులక్=ఇతరులను, జాలింపఁడు=దయతోఁజూడఁడు;
 ఉచ్చృంఖలత్వమునక్ = ఉత్ + శృంఖలత్వమునక్ = విధినిషేధముల కట్టి
 తుండై స్వచ్ఛందగతిని, వర్తిండుక్ = నడచుకొనును. తొంటిపాట్లు=(తాను
 మునుపువడిన) కష్టములను, మదిలోక్=మనస్సునందు, తర్కింపఁడు = విచా
 రింపఁడు (అనఁగా బొత్తిగా మఱచిపోవును), ఒక్కింతభాగ్యముచేక్=కొంచె
 పాటి యదృష్టవశమున, ఔ=కలిగిన, నడుమంత్రపుంబదవిచేక్ = మధ్యకాల
 మున వట్టి ఉన్నతస్థితిచేత, గర్విండు = విజృంభింపఁడు, భూపాలు మ్రోలక్ =
 రాజానంద, పండితులు, మనక్ చూతురె=జీవింప నిచ్చునితురా ?

ఎదుటికి వచ్చినవారిని లేశమయినను దయ చూపక అతికఠినముగా నిర
 సించుచు, అడ్డులేక స్వచ్ఛందముగా ప్రవర్తించుచు, తనతొంటినిదవుబ్రతు
 కును బొత్తుగామఱచి, అదృష్టవశమున నడుమంత్రమున కలిగిన యున్నతస్థితిచే
 పొగరెక్కి కనులు గానక యుండెడు రాజును పండితు లాశ్రయించి జీవింప
 నిచ్చునింబరు. నీచాశ్రయము శృంగసీయము గాని కర్తవ్యము గాదు.

చెడుగాడుట మున్నగుపదార్థముల విశేషణగతిచేత సుఖసిద్ధిభావ మను
 పదార్థహేతువు తోచును గనుక కావ్యలింగాలంకారము. చూ. 20, 31 ప.

సముఖము + నక్ = సముఖ + నక్ = సముఖానక్ - చూ. పాంశానక్ -
 4 ప. 37 ప.

పాటు (వీ. ప.)-పాటులు (బ. ప.); లు, ల పరమగునపుడు ట, డ, ర,
 ల-అను హల్లులమీది ఉకారము బహుళముగా లోపించును. 'తొల్లి'-ఔప
 విభక్తికిముకావున సమాసాదికార్యములలో 'ంటి' అదేశము, అంత్యవర్ణమునకు
 లోపము అగును. తొల్లి + ంటి = తొంటి.

నడుమంత్రపుంబదవి—మధ్యమపదలోపి.

నడుము + అంతరము = నడుమంతరము - మిశ్ర సమాసము - కర్త ధారయము -
 చూ. నడుమంత్రము.

నడుమంత్రము + పదవి = నడుమంత్రపు + పదవి = నడుమంత్రపు + ను + పదవి = నడుమంత్రపుంబదవి.

కర్తృధారయమునందు మువర్ణకమునకు పు-౦పు-లు బహుళముగా నగును. పుంపులకు పరుషసంకేతములు పరము లగునపుడు సుగాగమము బహుళము, తర్వాత ద్రుతకార్యము. చాతురే-చూచుదురు - తద్ధర్మార్థకము, చు దు-లకు తువర్ణాదేశము.

అవ. ఈపద్ధతి ప్రారంభమునఁ జెప్పిన “కరుణాలేశము లే దకారణమె యుగ్రంబైన కోపం బిడుకొ” అన్నదానినే ప్రకటింపఁ దలంచి, “దుర్జనులు నజ్ఞులకు నిష్కారణవిరోధులు” అనిచెప్పించు నీపద్ధతిని ముగించుచున్నాఁడు. తృణవృత్తి స్థలవృత్తి నాత్మసుఖవృత్తి స్వర్తిలంగా మృగీ గణముం జేచల సాధుల స్త్రుగయులు నైవర్తులు దుర్జనుల్

క్షణమాత్రంబు సహింప కేమిపనికై కారెంతు రిధాత్రి గీ ర్త్యణుమాధ్యావరణోత్సకా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 5)
 కీర్త్యణుమాధ్యావరణోత్సకా = కీర్తిలేశమునయినను ఆవరించుకొను నానన్తికలవాఁడా, సురభి... స్పతీ, తృణవృత్తి = గడ్డిని జీవనముగాపొందుట చేతను, జలవృత్తి = నీటినే జీవనము (బ్రతుకుగా) పొందుటచేతను, అత్మసుఖ వృత్తి = మనస్సంతుష్టిని జీవనముగాపొందుటచేతను, వర్తిలంగా = సంపదించు చుండఁగా, మృగీగణము = లేళ్ల సమూహమును, చేచల = సాధులను, సాధులను, మృగయులు = పేటకాండ్రును, నైవర్తులు = జాలరులును, దుర్జనుల్ = దుష్టులును, ఈధాత్రి = ఈభూమియందు, క్షణమాత్రంబు = క్షణ కాలమైనను, సహింపక = పీర్వలేక, ఏమిపనికై = ఏకాభిమునకై, కారెంతురు = బాధింతురు?

పరులను పీడింపకయే గడ్డితో జీవయాత్ర గడుపుకొను జింకలు మొదలయిన మెకములకు బోయలును, నీళ్ల చేత జీవించు చేచలకు జాలరులును, దొర

కినదానితో తృప్తిపొంది కాలమాత్రచేయు సజ్జనులకు దుష్టులును లోకములో అకారణశత్రువులుగాఁ గనఁబడుచున్నారు.

తృణవృత్తిచేత వర్తిలంగా మృగీగణమును మృగయులు కారితరు. ఈవిధమున యథాక్రమ మన్వయించుటచేత క్రమాలంకారము.

మృగము = మగజింక, మృగీ=అడుజింక.

సాధారణముగా జింకలు సాధుమృగములు.

క్షణము=గడియలో అతివభాగము, అనఁగా పది విఘడియలు.

— ను జ న ప ధ్ధ తి. —

ఆప. దుర్జనపద్ధతిని నిరూపించి తదైవ్విలక్షణ్యమును బెలుపుటకై సజ్జనపద్ధతి నారంభించుచు, సజ్జనులయందలియాదరాతిశయముచే వారిని ప్రశంసించుచున్నాఁడు.

మ. దమసంపత్తి మహేశభక్తి నిజకాంతాసక్తి విద్యానురక్తి మహత్సంగమవాంఛ దేశికవరాంఘ్రిప్రీతి దుస్సంగమోక్ష మనిందామయబుద్ధి యన్యగుణహర్షం బేరియం దుండువారమరక భూమి కలంకృతు ల్పురభిరుల్లా నీతివాచస్పతీ. 51

సురభి...స్పతీ, దమసంపత్తి = మనోనిగ్రహసామర్థ్యసమృద్ధి, (క్షేత్రము నోర్పుకొనుకత్తి), మహేశభక్తి=శివునియందు పరమానురాగము, నిజకాంతాసక్తి = తనభార్యయందే ఆసక్తి, విద్యా ఆనురక్తి=విద్యయందు ప్రీతి, మహత్సంగమవాంఛ = సాధువులతోడి సాంగత్యమునకోరిక, దేశిక వర+అంఘ్రిప్రీతి = గురువులశ్రేష్ఠములగు పాదములయందు ప్రీతి (ఆచార్యునియందు ఆరాధన), దుస్సంగమోక్షము = దుర్జనులతోడి కూడికను పడబట, అనిందామయబుద్ధి = లోకలనింద కూడ దనుబుద్ధి, అన్యగుణహర్షంబు = బిరుల సుగుణములయందు సంతోషము, (అనునగుణములు), ఏరియండుకొ ఉండుకొ = ఎవరియందు

కలుగునో, వారు = అట్టిమహనీయులు, భూమి = భూమికి, అమరకాయుక్తముగా, అలంకృతుల్ = అలంకారముచేయువారు.

మనస్సును నిగ్రహించుట (లేదా, క్లేశమునోర్పుకొనుట), శివునియందు భక్తి, తనభార్యయందే ఆసక్తి, విద్య చేర్చువానై, సత్సహవాసమునందు వాంఛ, గురువులకడ నణచువ, దుస్సాంగత్యమును మానుట, జనాపవాదమునకు వెఱచుట, పరులగుణమునందుఁబ్రీతి, - అనునీనిర్మలగుణములు కలవారే భూమికలంకారములగుదురు.

దమము-ఇంద్రియనిగ్రహము, క్లేశమునోర్పుతనము. పురుషునకు శమదమములును, పరాక్రమము దిట్టతనములును భూషణములు.

మహేశభక్తి - పరదేవతయందే భక్తిగాని యుద్రదేవతయందుగాదు.

నిజకాంతాసక్తి - పరభార్యభిలాష నాశహేతువు గావున.

విద్యాపరత్తి - వేదాంతాది విద్యలు మోక్షసాధనములు బ్రహ్మజ్ఞానజనకములు గావున వానియందు దాసత్తిగాని ద్యుతకేశ్యాదలందు గాదు.

మహాత్సంగమవాంఛ : మోక్షద్వారమునందు కాంతి, విచారము, సంతోషము, సజ్జనసాంగత్యము అనునలుపురు ద్వారపాలురు గలరు. ముక్తికి మహాల్నేపమే ద్వార మని భాగవతము. భర్తృహరియే 19-వ పద్యములొ "తదీయసంగతిమెయి నిద్ధిందు సర్వార్థముల్" అని చెప్పియున్నాడు.

దేశిక...ప్రీతి - దేవునియందు దిట్టయై క్రమభక్తి కలదో యట్టిభక్తియే. గురువునందును చూసిన అఖిలార్థములు ప్రకాశించును. నమ్రత, భక్తి, శ్రద్ధ చూపవలెను గాని గర్వోద్రిక్తతకాదు. దుస్సంగమోక్షము - దుస్సహవాసము కొరరానిది. దుష్టుని దూరముగ విసర్జింపవలయును. చూ. 42 ప. అన్యగుణ. హర్షంబు - అన్యలయందు దోషాపాదనము పాపహేతువు. చూ. 70. ప.

విరు - వివారు-లో 'వా' లోపింపగా నేర్పడినరూపము.

అవ. సజ్జనునకు స్వభావసిద్ధ మగు గుణములు.

శా.ఆపత్తి స్థృతి సంపద స్థమ, శ్రుతి న్వాప్తిసక్తి, సద్దోష్ఠి వా
చాపాండిత్యము, పోర విక్రమము, భాస్వత్కిర్తివైవాంఛ
యుక్త ! రూపింప న్నహనీయు లౌజనుల కెందు న్లక్షణంబు
ల్పమి! యాపూర్ణప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 52

ఆపూర్ణప్రతిభానిధి - మిక్కిలి నిండియున్న ప్రతిభకు నిధియైనవాడా.
సురభి...స్పతీ, ఆపత్తిక్ = ఆపదయందు, భృతి = ధైర్యము, (చిత్తమున వికా
రము లేమి), సంపదక్ = సంపదయందు, త్తమ = ఓర్పు, (ఆగ్రహముకాదు),
శ్రుతిక్ = వేదమునందు (వినుటయందుగాని), వ్యాసక్తి = మిక్కిలి ఆసక్తి
(హేయబుద్ధికాదు), సద్దోష్ఠిక్ = రాజవిద్యత్సభలయందు, వాచాపాండిత్యము =
మాటనేర్పు (సరసవచనరసాచాతుర్యము, మూలగతనము కాదు), పోరక్ =
యుద్ధమునందు, విక్రమము = పరాక్రమము (వలాయనముకాదు), భాస్వత్
కిర్తిపైక్ = మంచికీర్తియందు, వాంఛయుక్త = కోరికయును, (అనాదరము
కాదు), (ఇవి యన్నియు), రూపింపక్ = అరయఁగా, మహనీయులు = మహాత్ములు
(గొప్పమనస్కులవారు), ఔ = అగు, జనులకుక్, ఎందుక్ = ఎచ్చటను,
లక్షణంబుల్ = స్వభావసిద్ధగుణములు; చుమి.

ఆపదయందు ధైర్యము, సంపద కలిగినప్పుడు ఓర్పు, వేదశాస్త్రభ్యాస
మునందు ఆసక్తి, సభలయందు మాటనేర్పు, యుద్ధమునందు పరాక్రమము,
కీర్తియందు కోరిక, — ఈగుణము లన్నియు మహాత్ములకు సహజగుణములు.

తనశతకములలో భర్తృహరి శ్రుతులంగూర్చి చేసిన ప్రస్తావనలఁజూడఁ
గా నతనికి వేదములందుఁగల యభిమానము తెలియవచ్చును.

అవ. సజ్జనులకు విలక్షణములగు ప్రసిద్ధభాషణములు.

మ. సిరిలేకైన విభూషితుండె యయి భాసిల్లుకొ బుధుం, డోదలకొ
గురుపాదానతి, కేల నీగి, చెవులందు నివ్వన్కి, వక్త్రంబునకొ

స్థిరసత్వోక్తి, భుజంబుల నిజయము, నిత్యంబున న్నన్ననో
హరసౌజన్యము గల్గిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 53

సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ, బుధుఁడు = నజ్జనుఁడు, ఔదల = కల
యందు, గురుపాదానతి - గురుపాద = గురువుయొక్క అడుగులందు - ఆనతి
= మ్రొక్కును, (బంగారుకిరీటాదులు గావు), కేల = చేతియందు, ఈ =
త్యాగమును, (కంకణాదులు కావు), చెవులందు = విన్కి = శాస్త్రములు వినుట
యును (కుండలములుగావు), వక్త్రంబున = నోటియందు, స్థిరసత్వ ఉక్తి =
నిలుకడయగు నిజమునే వలకుటయు (తాంబూలచర్వణాదికముకాదు), భుజం
బుల = బాహువులయందు, విజయము = గెలుపును (భుజకీర్తులు కావు),
చిత్తంబున = మనస్సునందు, మనోహరసౌజన్యము = ఒప్పుయినమంచి
భావమును [చిత్తము హృదయమునకు పర్యాయశబ్దము గనుకను, హృదయ
శబ్దము మనస్సునకును తొమ్మనకునుగూడ సర్థముగావున చిత్తమునకు తొమ్మ
నందు అని యాభరణవరముగా గ్రహింపవచ్చును.] (హరములు మొదలైనవి
కావు), కల్గిన = కలిగినఘోషంబు, సీరి లేక ఐన = సంపదలేకపోయినను,
విభూషితుండె అయి = అలంకరింపఁబడినవాఁడయి, భాసిల్లు = ప్రకాశించును.

విశ్వర్యవంతులకు హాసములు కంకణములు మొదలగు బంగారుసామ్య
లుండును; విశ్వర్యములేని మహాత్ములకు అవిలేకున్నను స్యాభావికాభరణము
లుండును. అవియేవన: శిరమునకు గురుపాదసమస్కారము, చేతులకు సత్పాత్ర
దానము, చెవులకు పెద్దలవలన శాస్త్రములవినికి, ముఖమునకు సత్యవచనము,
భుజములకు గెలుపు, హృదయమునకు నిర్దోష మగు సౌజన్యము అనునవి.
హారాద్యాభరణములచే విశ్వర్యము ప్రకటన మగునుగాని గొప్పతనమేర్పడదు.
గొప్పతనము త్యాగాదులవలననే కలుగును. చూ. 62 ప.

సీరి - (వి.) శ్రీ (ప్ర.) ఔ + కల = ఔదల. రూ. అవుదల. విన్కి -
వినికి - కొన్ని యాచ్ఛికపదముల నడుమ నుండెడి అ, ఇ, ఈ పర్ణములుకూడ
బహుళముగా లోపించును.

భూషణాదులకు మూలక మగు విశ్వర్యము లేకున్నను తత్ఫలము సిద్ధి
చుచున్న దని పద్ధింపుటచే విభావనాలంకారము.

అప. మేలుకలుగుటకు దారి.

మ. కలయ ట్లేవీ, పరాంగనాధననిరాకాంక్షత్వ, మాచార్యవ
ర్యులపై భక్తి, విధిప్రవర్తనము, కారుణ్యంబు, సత్యంబు, నా
ర్తుల రక్షించుట, సర్వశాస్త్రసమచిత్తుం డౌట, తృష్ణాప్రవా
హాలయంబుక, సుఖమార్గము ల్పురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ 54

సురభి.....స్పతీ, కల+అట్లు = యథాశక్తిగా, ఈవి = ఇచ్చుట
(విత్తము విషయమున కుత్సితము పనికిరా దనుట), పరాం.....త్వము-
పరాంగనా = ఇతరుల స్త్రీలయందును, పరధన = ఇతరుల ధనమునందును,
నిరాకాంక్షత్వము = కోరికలేమి, (“స్వప్నమందయినను పరస్త్రీస్తరణహా
దదు; పరద్రవ్యమును మట్టిగడ్డతో సమానముగా నెంచవలెను” అనున్యాయముల ననుసరింపవలె ననుట), ఆచార్యవర్యులపై భక్తి = గురువుల
యెడ అణఁకువ, (“గురువులయెడ నమ్రత” అని శ్రుతి), విధిప్రవర్తనము =
శాస్త్రప్రకారము నడచుకొనుట, (కర్తానుష్ఠానముల విధి నతిక్రమింపకుండుట),
కారుణ్యంబు = దయ (సర్వభూతములందును అనుకంప), సత్యంబు=యథార్థ
భాషణము (ధర్మోపదేశముచేయు సమయమందు, అనగా, “గోబ్రహ్మణుల
నిమిత్తము అసత్యము పలుకవచ్చును” అన్ననిషేధపచనమును మనస్సున నుంచు
కొని అనిభావము), అర్తులక = ఆపదలో నున్నవారిని, రక్షించుట (ఆర్త
త్రాణము ఉత్తమధర్మములలో నొకటి), సర్వశాస్త్రసమచిత్తుండు - వేదవేదాం
తాది సకలశాస్త్రములయందును సమభావము (వైషమ్యముపూనక ఆయాసిద్ధాం
తముల ననుసరించి నడచుకొనుట), కలవాడు, డౌట, తృష్ణాప్రవాహాలయం
బుక = ధనాశయోక్తప్రవాహమును అడ్డగించుట (నాశముచేయుట అని
యేని ఆభీష్టదానముచే మనోరథమును పూరించుకొనవలయును). (ఈపేర్కొన్న

గుణసముదాయములు), సుఖమార్గముల్ = ఆఖండైశ్వర్యము మొదలగుశ్రేయములను పొందుటకు మార్గములు.

యథాశక్తిగ దానముచేయుట, పరస్మీలకు కాంక్షింపమి, పరధనమును హరింప నభిలాషగొనమి, గురువులయెడ నణఁకవ, నకలప్రాణులందును దయ, సమయమునుబట్టి యథార్థభాషణము, ఆపన్నుల రక్షించుట, ఎల్లకాస్త్రములందును సమభావముకలిగియుండుట, ఆశనుహద్దులొనుండుట అనువానికి భంగము రానీయక ఆచరణనుం నుంచిన నకలశ్రేయములు ఫలించును. ఇట్టిగుణసంపత్తి సుజనులకే లభ్యములు. సుక వారు క్లాగురియులు అని భావము.

“సమసంపత్తి మహేశభక్తి” ఇత్యాదిపంక్తులలో చెప్పినగుణములు తఱచుగా దైనికసంపదలు. ఇవి మంచితలమునఁ బుట్టినవారికిఁ జదువరులకునే సంభవించును. చూ. భగవద్గీత (16-వ అధ్యాయము 1-3, 5-6.)

“అభయం సత్త్వసంశుద్ధి జ్ఞానయోగ వ్యవస్థితి,
దానం దమ శ్చ యజ్ఞ శ్చ స్వాధ్యాయ స్తవ ఆర్చనమ్.
అహింసా సత్య మక్రోధస్యాగ క్షాంతి రచైశుచం,
దయాభూతే వ్యూలక్ష్యం మార్గమస్మి రచానలమ్.
తేజః ఊమా ధృతి క్షాంత మద్రోహో నాతిమానితా.
భవంతి సంపదం దైవీ మభిమాతస్య భారత.”

అవ. సంపదాపదలయందు సుజనులమనోపత్తి.

మ. నవనీలోత్పలకోమలంబు లగుచు న్భాసిల్లు డెందంబు లా
ర్యవితానంబునకు న్నిరుల్లలుగుచో; నాపద్దశ స్పర్వతేం
ద్రవిశాలోపలనిష్ఠురంబు లగుచు న్భాసిల్లుఁ జు మ్మంఘ్రిప
ల్లవపీతానతశాత్రవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 55

ఆంఘ్రిపల్లవపీతానతశాత్రవా=చిగుళ్లవంటి పాదపీఠములకడ నమస్కరించుచున్న శత్రువులు కలవాఁడా (శత్రువులను పశీకరించుకొన్నవాఁడా),
5

సురభి...స్పతీ, ఆర్యతానంబునకుఁ = మహాత్ములసమూహమునకు, డెందంబులు = మనస్సులు, సిద్దులకలుగుచోఁ = సంపదలుకలుగునప్పుడు, నడసేల + ఉత్పలతోమలంబులు = క్రొత్తగా వికసించిన నల్లగలువలవలె మెత్తనివి, అగుచుఁ, భాసిల్లుకొనుచు = ప్రకాశించునుకదా! (కతిసములుకావు అనుట.) అపల్దకఁ = దారిద్ర్యముమొదలగు అశర్థసంకటములు సంభవించినపుడు, పర్యతేంద్ర... బులు = పర్యతేంద్ర = పెద్దకొండయొక్క-వికాల = విరివియుగు-ఉపల = తాతి బండలవలె-నివ్వరంబులు = కతిసమైనవి, అగుచుఁ, భాసిల్లుకొ (అదైర్యమును ప్రకటించువు).

మహాత్ములమనస్సులు సంపదలు సంభవించునేని కలువకంటె మృదువుగా నుండును. అనఁగా కరుణామయముగ నుండును. ఆపదలువచ్చుచేని పెద్దకొండయందలి తాతిబండవలె కతిసముగానుండును. అనఁగా సంపదలువచ్చిన గర్వింపి కతిసములు కారనియు, అపదలువచ్చిన వెలవెలఁబో రనియు భావము. ఇందులకు విపరీతమైనచో వారిమాహాత్మ్యమునకు భంగము కలుగును. వివేకులకును అవివేకులకు నైత మిదియే అదరణీయమార్గము.

పర్యతేంద్ర మనిచెప్పుట బండకాలసమూహముచేత అత్యంతము దుర్భేద్యమని సూచించుటకు.

ఉపమాలంకారము. 'వలె' అను ఉపమావాచకము "నీలోత్పలతోమలము" అనుసమానమందే అణగియున్నది.

తుల్యభావమునకు చూ. 52 ప. "అపత్తికృతి..."

అవ. అన్యదుస్సాధ్య మగు సుజనులసదాచారప్రకారము రెండువద్యములలో వర్ణించుచున్నాఁడు.

మ. అసువు లోప్పివుతటి న్నఖి న్నయితము న్నాచింపఁ, డాపద్దళక విసువం, డెత్తఱి బాపమన్నజౌరఁ, డెందేసల్పు న్నాయార్జనంబు, సదాచార మొనర్చు, నీచునడుగనోబ్బఁ, డెందు నేర్పెన్బుధుం డసీధారా వ్రత మింతయు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 56

సురభి...స్వతీ, అసువుల్ = ప్రాణములు, పోవుతటిన్ = పోవునమయ
 నుండు (ఇంక నికరనమయములఁ జెప్పవలయునా?) బుధుండు = సజ్జనుఁడు,
 సఖున్ సంయక్తున్ = స్నేహితునిమాడ, యాచించుఁడు (ఇంక నికరునిమాట
 మేల?), ఆపద్దశన్ = ఆపదలు కలిగినప్పుడు, విసువండు = నిర్వేదముపొందఁడు
 = హేయబుద్ధిపాలు గాఁడు. ఎత్తటిన్ = ఎత్తివేరయందును, పాపము అన్నన్
 = పాపకార్యమున్నదానిలో, చొరఁడు = వ్రజేళించుఁడు, న్యాయ + ఆర్జనంబు =
 న్యాయమైనవృత్తి చేతనేసంపాదనము, సల్పున్ = చేయును. (అన్యాయార్జ
 నము శ్రేయముకాదు గనుక), సదాచారము = మంచినడవడికను, ఓనర్పున్ =
 చేయును. (ఇదియే శ్లాఘ్యముగావున), సీచున్, ఆడుగన్ పోఁడు = లేకమైనను
 ప్రార్థించుఁడు, బుధుండు, అసిధారావ్రతము = (కాలుతెగకుండ) కత్తివాదర
 మీఁదనడచుటవంటినడవడి, ఇంతయున్ = ఇవియంతయు, ఎందున్ నేర్చెన్
 = ఎక్కడ నేర్చినాడోకదా !

ప్రాణపాయనమయమందైనను ప్రాప్తియుఁ దగు స్నేహితునైనను
 యాచించుకుండుట, ఆపదలు పైకొన్నను నిర్వేదము పొందమి, పాపకార్యము
 లకు దూరముగ నుండుట, న్యాయమార్గముననే ధనసంపాదనము, సదాచారము,
 దుష్టులను వేడకుండుట - అనునీనడవడి కత్తియంచుమీఁద నడచుటవలె కష్ట
 మయినది. అట్లుండియు నిది మహాత్ములకు స్వభావసిద్ధముగ వట్టువడినది గాని
 ముంపదేశముచేత రాలేదు.

అసిధారావ్రతము—అసి=కత్తి, ధార=వాదర (వాడియైన యంచు).

1. కాలుతెగకుండ కత్తివాదరమీఁద నడచువ్రతము.

2. కత్తివాదరమీఁద శయనించుటవంటివ్రతము.

3. అసిధారవలె నిశితముగా నుండువ్రతము.

4. తరుణవయస్కులగు భార్యాభర్తలు తమమధ్య భిక్షము నుంచుకొని
 యేకశయ్యమీఁదనుండియు సలి పెడు బ్రహ్మచర్యవ్రతము—అని బహువిధముల

వివరింతురు. అట్లునుటవలన సత్పురుషులు ఎట్టియసాధారణవిధుల ననుష్ఠింతురో విదిత మగును.

అవ. సుజనవర్తనమున ప్రకారాంతరము.

మ. ఒసగున్ గుప్తముగాగృహగతుబ్రయంబొందించు మేల్చేసిమా
నసమేతుండగు, నన్యు మేలు సభలన్యాయాఖ్యానమునన్బులు, గ్ర
వ్వెసలారండు సిరింబరుం దెగడబో, డెచ్చోట నేర్చెన్బుధుం
డసిధారావ్రత మింతయు స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 5/

సురభి...స్పతీ, బుధుండు=సత్పురుషుండు, గుప్తముగా=రహస్యముగా
ఒసగున్ = ఇచ్చును (ప్రకాశముగా కాదు), గృహ అగతుక్=తనయింటికి
వచ్చినవారిని, ప్రియంబు = ఎదురుకొనిలేచుట, అభివాదనము, మొదలయిన
వ్యాపారవిధానములచేత) అతనికిభీష్టమును, ఒందించున్=పొందుకట్టుచేయును.
(పరాజ్ఞులు చూపడు). మేల్ చేసి = ఉపకారముకావించి, మానసమే
తుండు=మాటలాడక ఊరకుండువాడు, అగును. (ప్రకటనచేయడు). సభలక్
=రాజసభ విద్యత్సభలయందు, అన్యుమేలు = ఇతరులుచేసినయొపకారమును,
వ్యాఖ్యానముల్ సల్పున్=వివరించి ప్రఖ్యాపనముచేయును, (అవిషయమున
తూష్టింభావము చూపడు; అట్లుచేసిన కృతఘ్నుడగును), సిరిక్ = సంపద
యందు, గ్రోవు = గర్వమును, ఎసలారండు = అతిశయింపనియడు, పరుక్
=అన్యుని, తెగడక్ పోడు = నిందించుటకు ఆరంభింపడు (తిరస్కరింపడు)
అత్తప్రశంసను, పరనిందను వర్ణింపవలయును అని పెద్దలవాక్యము. [బుధుండు
ఎచ్చోటక్ అసిధారావ్రతము ఇంతయున్ నేర్చెను—56-వ పద్యము
క్రింద చూ.]

రహస్యముగ దానమునేయుట, ఇంటికివచ్చినవారిని ఆదరించుట, ఒకరికి
చేసినమేలును చెప్పకుండుట, తన కితరులుచేసినమేలును సభలయందు ప్రకటిం
చుట, సంపదలువచ్చినను గర్వింపకుండుట, ఇతరులనుగూర్చిన ప్రస్తావము

లలో వారిని నింపింపకుండుట అనునీయసిఘారా వ్రతము సత్పురుషులకు స్వతః స్పృహముగఁ గలుగునదేగాని యుపదేశమువలన లభ్యపడునదికాదు.

సముచ్చయాలంకారము. చూ. ప. 4వ.

అప. అధములు, మధ్యములు, ఉత్తములు అగువారివృత్తిభేదములు.

య. అడఁగు స్తోయము తప్తలోహపతితంబై, పద్మినీపత్రమం
దిడినస్తుత్రైముఖంగి నుండు, మణి యై యేర్పాటగు న్ముక్తిలోఁ
బడి యుండే, ఖలమధ్యమోత్తములను న్బాటించు మేలిట్ల యై
యడఁగుఁ జొమ్ము గ్రమంబుతో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి. 53

సురభి...స్పతి, తోయము = నీరు, తప్తలోహపతితంబు = చక్కఁ
గా కాల్చఁబడిన యినుమునందుపడినట్టిది, వి, అడఁగుఁ = నశించును (కంటి
కేమాత్రము కనఁబడక రూపఁడగును). (అనీటినే), పద్మినీపత్రమందుఁ =
తామరాకుమీఁద, ఇషినఁ = ఉంపఁగా, ముత్తైము భంగిఁ = ముత్యమువలె,
ఉండుఁ, (ముత్తైపురూపు పొందునుగాని అచ్చముముత్యముగా మాఱదు.)
(అనీరే), శుక్తిహాఁ = ముత్తైపుచిప్పలో, పడి, అండే = అచిప్పయందే, మణి
వి = రత్నముగానే, ఏర్పాటు అగుఁ = తయారగును (మాఱును.) ఖల
మధ్యమ ఉత్తములకుఁ = నీచులకును, మధ్యములకును, ఉత్తములకును,
పాటించు = ప్రాపించు, మేలు = ఉపకారము, ఇట్ల వి = ఈవిధమైనఫలములు
కలిగినదై, క్రమంబుగా = వరుసగా, అడఁగుఁచుమ్ము = న్యాపించుచుమా.

ఎఱ్ఱగా కాలియున్నయినుముపైన పడిననీటిచుక్క, రూపులేక నశించి
పోవును. అనీటిచుక్కయే తామరాకుమీఁద ఉండిరచో ముత్యమువలెతోఁచును.
అబిందువే ముత్తైపుఁజిప్పలోఁ బడునేని ముత్యమే అగును. ఇట్లే అధములను,
మధ్యములను, ఉత్తములను కొలుచువారికి ఆయామాత్రయానుసారము సర్వ
నాశము, కృతకసౌఖ్యము, వాస్తవిసౌఖ్యమును కలుగును. కనుక మహదా
శ్రయమే కర్తవ్యముగాని నీచాశ్రయముకాదు.

“నీచా శ్రయోనకర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయః” అని వచనము.

[లోకప్రసిద్ధమగు ఉత్తమమధ్యమాధములను క్రమమును కవి యిట పాటింప లేదు.]

క్రమాలంకారము చూ. ప. 50. “తృణవృత్తిస్థలవృత్తి.” కడపటిపాద విషయమును తక్కినమాఁడుపాదములలోని విషయముచే సమర్థించుటచేత ఆర్థాంతరన్యాస మనియు చెప్పవచ్చును.

సూర్యుడు స్వాతీనక్షత్రరాశిం జేరినపుడు, అసఁగా స్వాతికాక్షయందు, ముత్తైపుఃజిష్ణులు సముద్రోపరిభాగమున వచ్చి తమచిష్ణులను తెఱచుకొనియుండు ననియు, అప్పుడు వానియుదరమునఁ బడినవర్షజలబిందువులు ముత్యము లగుననియు ప్రాచీనాచార్యుఁడు వరాహమిహిరుఁడు తన బృహత్సంహితలో నుడివియున్నాఁడు.

ముత్యము: రత్నములు తాతినంబంధమైనవి, తాతినంబంధముకానివి అనిరెండువిధములు. మొత్తమున నది తొమ్మిది: ముత్యము, పద్మరాగము, వజ్రము, ప్రవాళము (వగడము), మరకతము, సీలము, గోమేఢికము, పుష్కరాగము, వైడూర్యము అనునవి.

లోహము = (1) బంగారులోహగునవి, (2) ఇనుము.

ముత్తైము, ముత్తియము, ముత్యము అనునవి రూపాంతరములు (వి). మాత్రికము (ప్ర.)

పద్మనీపక్రము—పద్మినీ = తామరలీగయొక్క, పక్రము=అను.

అవ. సత్పుత్రాధికము జన్మాంతర పుణ్యముచేతఁగాని లభింపదు.

మ. జనకు నోబ్బించినవాఁడు పట్టి; పటికి న్నంప్రీతి గావించునంగన యిల్లాలు; సుఖాసుఖంబుల సమాకారక్రియండాపుంఁడెందును బుణ్యాత్మలకిట్టి మాడువహులున్లోకంబులోఁ జేరుటకొహనుమత్కేతనవిక్రమా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 59

హనుమత్ కేతన విక్రమా = హనుమంతుని టెక్కెముగాఁగల్గిన అర్జునునివంటి పరాక్రమముగలవాఁడా, సురభి...స్ఫుటీ, జనకన్ = తండ్రిని, ప్రోచినవాఁడు = అన్న పానాదులిడి కాపాడువాఁడే, పట్టి = కొడుకు, పతికిన్ = భర్తకు, సంప్రీతి = మిక్కిలిప్రియమును, కావించు+అంగన = చేయునట్టి అఁడుదే, ఇల్లాలు=భార్య, (యదృచ్ఛగానుండునట్టిదిగాదు), సుఖ+అనుఖంబు లన్ = సుచదలకలిగినపుడును అపదలకలిగినపుడును, ఊడ, సమ+అకార క్రియండు = సహనమైన యువకారముకలవాఁడే (ఒక్కరీతిగ ప్రేమించు వాఁడే), ఆపుఁడు = మిత్రుఁడు, ఎందును = ఎప్పుడుగాని, పుణ్యాత్ములన్ = పుణ్యముచేసినవారికి, ఇట్టి మూఁడుపహులన్ = ఈమూఁడువిధములను, లోకంబులొన్ = లోకమునందు, చేకుఱున్ = లభించును (సీద్ధించును).

తండ్రిని అన్నపానాదు లిడి పోషించువాఁడే కుహరుఁడు; భర్తకు హితము కోరునదియే భార్య; అపదయందును సంపదయందును వికరితిగా ప్రేమించువాఁడే స్నేహితుఁడు. ఇట్టిపుత్రుఁడు, భార్య, స్నేహితుఁడు అను ముగ్గురును పుణ్యముచేసినవారికిఁగాని లభింపరు.

పుత్రః - పుత్ర్ అనునర్థముచుండి తరింపజేయువాఁడు అనునర్థమును సార్థకముచేయువాఁడు; పుట్టుటమాత్రమే కాదు. “తండ్రి బ్రతికియున్నకాలమున అయనచెప్పినట్లుచేయుచు మంచినడవడికవల్లము, గతించినవెనుక ప్రతి సంవత్సరమును మరణదినమున భూమిభోజనమువెట్టుటవల్లను, గయాక్షేత్రమున పిండదానముచేయుటవల్లను, కడుపునఁబుట్టినవానికి పుత్రత కలుగును.” అని స్మృతివాక్యము.

ఇల్లాలు - ఇల్లు+అలు = గృహిణి.

పతిభక్తిపర, సాధ్వి, శాంత, సత్యభాషిణియు నగు ఇల్లాలు పతివ్రత యనఁబడును

ఆపుఁడు - రహస్యమును పొందువాఁడు - స్నేహితుఁడు. అపదలు

వచ్చినను విడువక సకాలమున సాయపడువాడే సన్నిత్రుడు అని పెద్దలు పలుకుదురు.

కాచించు + అంగన = కాచించునంగన - ఉదంతతద్వారాక విశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమ మగు.

వహి (వి. వ.) వహులు (బ. వ.); చేతులు - రూ. చేహులు.

ఆవ. లోకములో మిక్కిలిగౌరవము నొందు పెద్దలనడవడిని వర్ణించు చున్నాడు.

మ. పరకార్యంబు లొసర్పంగాఁ దమపను ల్పాటిల్లు; నోంపన్దలో త్తరులౌ మూర్ఖుల పెంపఱు బరుచరిత్రల్ మెచ్చునాత్మీయమా చరితం బెన్నిక కెక్కు; నమ్మ లయినన్సర్వోన్నతత్వస్థితుల్ జరగుం దజ్జుల కెట్లాకో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి. ౮౦

సురభి...స్పతీ, కజ్జులకు = మహాత్ములకు, పరకార్యంబులు = ఇతరుల కార్యములను, ఒసర్పంగా = చేయగా, తమపనుల్ = తమకార్యములు (స్వప్రయోజనములు), పాటిల్లు = సిద్ధించును. (పరకార్యతత్పరతవల్లనే తమప్రయోజనమునుసాధించువారుకాని ఏకాంతతచేతకాదు.) ఓర్వ = ఓర్పు టచేత (అక్షేపణచేయుటచేత కాదు) ఖల ఉత్తరులు = దుర్జనులలో గొప్ప వారు (అత్యంతసేచులు అనిభావము), ఔ = ఆగు, మూర్ఖుల పెంపు = మూర్ఖుల యొక్క మహత్త్వము, అఱు = అయిచును. (ఓర్వే వానికి హృదయశల్య మగును), పరుచరిత్రల్ = ఇతరుల పాదన్యాసిగణములను, మెచ్చు = మెచ్చుటచేత, (ఆత్మప్రశంస చేసినొనకుండుటచే), అత్మీయము ఔ = తమ యొక్కచరితంబు = నడవడిక, ఎన్నికకు = ఎక్కువ = ప్రకటన మగును. నమ్మలు అయిన = వినయపంతులైనను, సర్వ + ఉన్నతత్వస్థితుల్ = సకలవిధ బేగ్నత్యములను, కజ్జులకు = మహాత్ములకు, ఎట్లాకో = వివిధమున, జరగు = ప్రవర్తిల్లుచున్నదోగదా!

సత్పురుషులు అణఁకువగలిగి వర్తింతురు, ఆయణఁకువవలననే లోకులు వారిని ఉన్నతదశలో నుంతురు. వారు పరులకార్యముల సెంత శ్రమకోర్చి యైనను చేయుదురు. ఆమంచితనమున కితరులు వారికార్యములను సానుకూలము చేయుచుందురు. తమ్ము నిందించువారియొడ ఓర్పు చూపుదురు. అట్టోర్పు కొలదియు నాదుష్టలపెంపు తగ్గచుండును. ఇతరులనుగుణములనే శ్లాఘించుట చేత తమనుగుణములను తెల్లముచేయుదురు. ఇట్టి ఆశ్చర్యకర మగు నడవడిగల మహాత్ము లెల్లవారికిని పూజ్యులే యగుదురు.

విరోధాభాసాలంకారము.

ప రో ప కా ర ప ధ తి.

ఆవ. సుజనులు పరోపకారపరులుగావున సుజనపద్ధతి యనంతర మా పరోపకారపద్ధతిని వర్ణించుచున్నాఁడు.

శా.న్యాయంబొప్పుఫలించియున్నహిజముల్ను మ్రంబు లైకన్నడుం,
దోయంబు న్దొనియు న్నిదూరముగ నుండు న్నేఘ,మత్తున్నత
శ్రీయు క్తుండయియున్ విని మ్రతఁబ్రవర్తిల్లున్ బుధుం డార్యులా
హో యీదృక్పరితు ల్గదా సురభిమల్లా నీతివాచపృతీ. 61

అడఁకువ పరోపకారులకు సహజగుణము.

సురభి...స్పతీ, న్యాయంబు = స్వధర్మమునుండి చలించకుండుట,
ఓప్పున్ = ఓప్పుచుండఁగా, మహిజముల్ = పసస మామిడి మొదలగుచెట్టులు,
ఫలించియున్ = పండ్లకాపుకలిగియు, నమ్రంబులు వి = వంగినవై, కన్నడున్ =
కనుపడును, మేఘము = చుట్టు, తోయంబున్ = నీటిని, కొనియున్ = పట్టుకొని
యుండియును, విదూరముగన్ = విశేషము దూరముకాకుండునట్లుగా (సర్వత్ర
వర్ణించునిమిత్తము కొంచె మెత్తున నంతరిక్షమున సంచరించుచు), ఉండున్,
బుధుండు = సజ్జనుఁడు, అతి + ఉన్నత + శ్రీ + యుక్తుండు = మిక్కిలి యధికమైన

సంపదతో కూడినవాడు, అయియుక్ = అయినప్పటికిని, వినమ్రత = అదేత
వతో, ప్రవర్తిల్లుక్ = నడచుకొనును (తీక్షణస్వభావులు కారని భావము.)
ఆర్యులు = మహాత్ములు, ఈదృక్ చరితుల్ కదా = ఇటువంటినదవడి (ఈనమ్రత
మొదలగునవి) కలవారుకదా ! అహో = ఆశ్చర్యము ! (స్వభావసిద్ధము కాని
తెచ్చుకోలు కాదు అనిభావము.)

వృక్షములు పండ్లకావుచే బరువెక్కి క్రిందికి వంగును; మేఘములు
నీళ్లబరువుచే క్రిందికి వ్రేలాడును; ఇట్లే సజ్జనులను సంపదలచే వినమ్రులగు
దురు. అడేతువ పరోపకారులకు స్వకస్సిద్ధగుణము. మహాత్ములు పరోపకారా
ర్థము కలుగు క్షేత్రమును క్షేత్రముగా భావింపదు.

“పరోపకారమునకై వృక్షములు ఫలించును; నదులు ప్రవహించును;
పశ్వాదులు తిరుగులాడును; ఈశరీరము పరోపకారముకొఱకై” అని పెద్దల
వచనము.

అర్థాంతరన్యాసాలంకారము; క్రియాదీపకము, మాలాప్రతిపత్తావహు,
అప్రస్తుతప్రశంసయు కలవు.

మహిజము = భూమినుండి మొలచినట్టిది - చెట్టు. రూ. మహిజము.

విదూరము = దూరము కానిది - సమీపము.

కదా-ప్రసిద్ధార్థక మగు నవ్యయము.

అవ. దయావంతులకు ముఖ్యము లగు నలంకారములు.

మ. చెవికిం గుండల మొప్పు గాదు, శ్రుతమే; చేదమికి న్గంకణం
బు విభూషాధ్యముగాదుదానమెమహిన్బుణ్యాత్మనైమ్యేనికీ
ప్రవిలేపంబులు గావు సొమ్ము, లుపకారప్రాధియే; నిక్కమా
లవిలేంద్రాతిగవైభవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 62

లవిలేంద్రాతిగవైభవా = అల్పయుగజేయబడిన ఇంద్రునియొక్క
విశ్వర్యముగలవాడే (ఇంద్రునివిభవమునకన్నను మించినవిభవము కల

వాఁడా), సురభి...స్వతీ, మహికో = ఈభూమియందు, చెవికి, కుండలము = బంగారు, రత్నములుకూర్చిన కర్ణ భూషణము, ఒప్పు = అండము, కాదు, శ్రుతమే = (కాస్త్రముల) వినినదే, చేదమ్మికి = తామరపంటిచేలికి, కంకణము = బంగారు కడియము, విభూషాడ్యము = తగినయాభరణము, కాదు, దానమే = (సత్సాస్త్రమునకు) ఇచ్చుటయే, పుణ్యాత్మ సేష్టేనికి = మహాత్మునిశరీరమునకు, సామ్యము = ఆభరణములు, ప్రవిలేపంబులు = కస్తూరి, పచ్చకర్పూరము మొదలగునవికలిపిన) చందనాదులు, కావు, ఉపకారప్రాధియే = చరులకు హితమాచరించుటయందుఁ గలనేరే. నిక్కము టెకో = ఇది నిశ్చయము.

పురుషులచెవులకు కాస్త్ర శ్రవణ మలంకారముగాని కుండలములు గావు. మాస్త్రములకు సత్సాస్త్ర దానముగాని కంకణములుగావు. దేహమున కలంకారము పరోపకారముగాని చందనాదులపూత గాదు. మహాత్ములకు కాస్త్రములవిని కిడి మొదలగునవియే స్వాభావికాలంకారములు; ఆవి నాశ మొందనివి. [చూ. ప. 53.]

చేవి మొదలగువానికి కుండలాదులుగాక కాస్త్ర శ్రవణాదికమే అలంకారములుగా చెప్పటచేత పరిసంఖ్యాలంకారము. (ప్రశ్నకలిగినను లేకున్నను, ఒకటిచెప్పటవలన అట్టిదే మఱొకదానినిషేధము కాబడుముగాని అర్థముగాని ఆగు నెడల. పరిసంఖ్యాలంకారము.)

చేదమ్మి-శమ్మి (= తామర) పంటిచేయి. ఉపమానవాచకపదము కడపట నున్నదిగాన ఉపమానోత్తరపద కర్తృధారయము; దీనికి ఉపమితనమానమనియుఁ బేరు. సేష్టేను = సెటి + షేను - ప్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁది పట్టములకెల్ల లోపము బహుళము; శ్రోతశబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకు పరుషేతరములు పరములగునపుడు వానికి ద్విత్వమగు; అన్యములకునహిత మిక్కార్థములు కొండొకనోఁ గానంబడియెడి.

అవ. మహాత్ములు స్వభావముచేతనే పరిహితానుచరితములు. మ. జలజాతంబులు వేఁడెనే? రవి వికాసం బొందెనో? జలము; గ.

ల్వలు ప్రార్థించెనే? చందమామయను వేలంబొప్పరంజించు
కులులంచం బిడిరే; తటి స్తలము మేఘుండి చ్చుబుణ్యాత్త
దలచ నిశ్శహితక్రము లుసరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

సురభి... స్పతీ, జలజాతంబులు = చంద్రములు, వేడెనే = ప్రార్థించి
(లేదు అనిభావము), రవి = సూర్యుడు, (వానిని), వికాసంబు ఒండగా
వికసించునట్లు (పుష్పించునట్లు)గా, చేయుకొ, కల్వలు = కలువలు =
ములు, ప్రార్థించెనే, చందమామ, అనువేలంబు = ఎల్లప్పుడు, దివ్యుకొ =
నట్లుగా, రంజించుకొ = రంజిల్లజేయును, లోకులు = జనులు, లంచంబు +
లంచ మిచ్చిరా? తటికొ = సరియైనవేళలో. మేఘుడు, జలము =
ఇచ్చుకొ = దర్శించును. తలచకొ = ఆలోచింపగా, పుణ్యాత్మకుల్ = మహా
విశ్వహితక్రముల్ = లోకమునకు హితము చేయుటయే కార్యముగాఁగలవా

తమ్ము వికసించజేయు మని తామరలు సూర్యుని ప్రార్థింపవు;
వానిని వికాస మొందించును. కలువలు చంద్రుని తమ్ము పుష్పించజేయ
వేడుకొవు; తానుగానే చంద్రుడు వానిని వికసించజేయును. ల
బర్జింపు మని మేఘునకు లంచమియ్యరు; తానుగానే అతడు వర్షించును
నత్పురుషులను ఇతరుల ప్రార్థన మక్కఱలేకయే వారికి హితము చేయుచుఁ

సామాన్యముచేత విశేషార్థమును సమర్థించుటచేత ఆర్థాంతరణ
లంకారము.

ఆనువేలము - అవ్యయము.

చందమామ - (వి) చంద్రముడు - (ప్ర.)

మేఘుడు - ఆప్రాణివాచకములైన కొన్నితన్మృదుములు మహా
యందు పుంలింగములు, మహత్తులు నగు. విశుక్ష లేనిచో మేఘము.

విశ్వ = భూమి, లోకము. జలమునుండి పుట్టినది జలజాతము - తాప

అవ. ఉత్తమమధ్యమాధముల పర్తనములు.

మ. తమయర్థంబుత్యజించి కూర్తురు పరార్థంబు త్తముల్ మధ్యముల్
తమయర్థం బఱచుండఁ గూర్తురు పరార్థంబుల్, పరార్థంబు స్వార్థముకై త్రుంతురు మర్త్యరాక్షసులు, వ్యర్థంబుల్లియన్వార్థముల్ సమయం జేయ మనుష్యులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 64

సురభి...స్పతీ, ఉత్తముల్ = ఉత్తమజనులు, తమ + అర్థంబు = తమ ప్రయోజనములను, త్యజించి = వదలుకొని. పర + అర్థంబు = ఇతరులయొక్క ప్రయోజనములను, కూర్తురు = సాధింతురు. మధ్యముల్ = సాధారణులు, తమ + అర్థంబు = తమ ప్రయోజనములు, అఱక + ఉండక = భంగమొందకుండునట్లుగా, పర + అర్థంబుల్ = ఇతరుల ప్రయోజనములను, కూర్తురు = మాడఁజెట్టుదురు. స్వార్థముకై = తమ ప్రయోజనమునిమిత్తము, పరార్థంబు = ఇతరులయర్థమును, మర్త్యరాక్షసులు = మనుష్యులగు రాక్షసులు, త్రుంతురు = చెడఁగొట్టుదురు. వ్యర్థంబు = నిష్ప్రయోజనముగా (తమకు కలుగు ప్రయోజనముకూడ లేకున్నను), అల్లి = అలిగి = కోబడుకొని, అన్వార్థముల్ = ఇతరుల ప్రయోజనములను, సమయం చేయక = నాశమొనర్చుటకు, (ప్రయత్నించువారు), మనుష్యులే = మనుష్యులగుదురా? (కారు అనిభావము.)

తమకార్యములను విడిచి పరులకార్యమును సాధించువారు నత్తురు ఘలు. తమకార్యములకు భంగమురానీయకయే యితరులకార్యములను నెఱవేర్చువారు మధ్యములు (సాధారణులు). తమకార్యములనిమిత్తము పరులకార్యములను చెడఁగొట్టువారు మనుష్యులలో అధములు, రాక్షసులవంటివారు. తమ కేలాటిలాభమునులేకయే ఇతరులకార్యములను చెడఁగొట్టువారు మనుష్యులమౌతులు కానేకారు. అనఁగా, వారు పరమనీచులు.

కూర్తురు - కూర్చుఁగాతువు. తద్దర్పార్థక ప్రథమ పు. బహువ.

కూర్చుదురు. చువర్ణంబుతోడ దుర్దకారంబు తకారంబగు. కూర్చుదురు - కూర్తురు = కూర్తురు.

అట్లే, త్రుంచుదురు = త్రుంతురు.

అర్థము = శబ్దార్థము, ఇంద్రియార్థము, కారణము, ధనము, నివృత్తి, ర్థాయము, ప్రయోజనము, వస్తువు.

అవ. సన్నిత్ర లక్షణము.

మ. సమయం దైన నొసంగు, మేల్దెలుపు, దోషంబుకొనివారించు, నొ ! చెప్పుచు దాచుం, బ్రతికరించు గుణము, లేదప్పడ్డవేళ న్విడంగిడు, మహామిత్రునిచంద మిట్టులనుచున్నాచించిరారోక్తి త్తెనుల్ ! సమరత్నాతలఫల్లునా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 65

సమరత్నాతలఫల్లునా = యుద్ధభూమిని ఆర్జునునివంటివాడా, సురభి...

స్పతీ, సమయంబు వినక = (అవశ్యమయిన) సమయమందు, ఒసంగుక = ఇచ్చును; మేల్ = మేలుకలిగించుపనులను, తెలుపుక, దోషంబుక = పాప కార్యములను, నివారించుక = (ధర్మోపదేశము చేయుటచేత) అడ్డగించును. ఒచ్చెము = అవమానమును (కొఱతను), దాచుక = మఱుగుపఱుచును (ఎట్టి సందర్భములందును ప్రకటించెడు), గుణముల్ = సౌఖ్యల్యాదిగుణములను, ప్రకటికరించుక = వెల్లడిచేయును (మఱుగుపఱుపెడు), లేదప్పడ్డవేళక = ఇక్కట్టును పొందినసమయమందుకూడ, విడంక = విడువెడు, మహామిత్రునిచందము = మంచిన్నేహితునిలక్షణము, ఇట్టులు = ఇట్టిది (మేలొసంగుట మొదలగు గుణములు కలిగియుండుట), అనుచుక, ఆర్యోత్తముల్ = పెద్దలు, సూచించిరి = తెలియజేసిరి.

సన్నిత్రుడు అవశ్యకమైనప్పుడు తనమిత్రుని కిచ్చును. మంచిపనులను జేయుటకు ప్రోత్సహించును. పాపకార్యములను చేయనీయెడు. స్నేహితుని యందలి లోపములను దాచును; సుగుణములను ప్రకటించును. ఇక్కట్టుకలిగినపుడునయితము విడువెడు. మహామిత్రుని ధర్మ మిట్టిదని పెద్దలు చెప్పి యున్నారు.

చేడ్చుడ్డ = చేడ్చుడు + ఇన - ఇన, ఇన పరమగునపుడు పడ్చామల తుదివర్ణమునకు ఆకారముతోఁగూడిన ద్విత్వము వైకల్పికముగ నగును. ఆగుచో 'ఇన' లోపించును. పడు, ఇడు, చెడు, తగు, అను, కను, కొను, తిను, మను, చను అనునవి పడ్చాదులు.

విడండు - విడు ధా. వ్యతిరేకార్థక ప్రగమ పు. వి.

ఆప. నీరక్షీరదృష్టాంతముచే నస్తైత్రివర్ణనము.

ము. మును తన్మూడిననీళ్లకుఁ నిజగుణంబు ల్పా లిడుక, బాలుగ్రాగునెడ న్వాని నటించి యజ్జలము గ్రాగుక దానె, తన్ని త్రనాశనమునన్దొని వహ్నిఁగూలఁజనుఁబా, ల్పాంతంబొనర్చుకజలంబనయం బిట్టివి సఖ్యము ల్పురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. ౬౪

సురభి...పుతీ, మును=పూర్వము, తక్=తన్ను, కూడిన=కలిసియున్న (తనతో చెలిమిచేసిన), నీళ్లకు, నిజగుణంబుల్ = మాధుర్యము, ధావశ్యము మున్నగు తనగుణములను, పాలు, ఇనుకొ=ఇచ్చెను. పాలు, క్రాగు+ఎడకొ=క్రాగునట్టిసమయమందు (దుఃఖపడుచేళ), వానికొ = ఆపాలను, నటించి = తానుగా భావించుకొని, (తానే అనియించి) ఆజలము, తానే, క్రాగుకొ. (ఆవిరిగా మారును; అగ్నిప్రవేశ మొనర్చును), తల్+మిత్ర+నాశనముకొ = ఆస్నేహితునినాశనమును, పాల్=పాలు, కన్దొని=యంచి, వహ్నికొ = విప్రులో, కూలకొ = పడుటకు, చనుకొ=పోవును (ఆరంభించును). (నీర్లుకుష్మింపఁగా పాలుపొంగును), (ఆపొంగును), జలంబు=నీరు, కాంతంబు+ఒనర్చుకొ=శమింపజేయును. (కొంచెము చల్లనినీరు చల్లఁగా పొంగుతగ్గును అని భావము. దుఃఖము తీటి ఆత్మహత్య చేసికొన నెంచిన ప్రయత్నమును మానుకొనును.) ఆనయంబు=ఎల్లప్పుటికిని, సఖ్యముల్=చెలిమి లక్షణములు, ఇట్టివి.

పాలు తనతోఁ గలసి స్నేహముచేసికొన్ననీటికి తీయఁదనము తెల్లఁదనము మొదలైన తమగుణములన్నిటిని తత్క్షణమే ఇచ్చినవి. పిదప ఆపాలు

కాచుచో అపాలగ్నిలో సంతాపముచెందఁగాఁ జూచి సహింపలేక నీరు ఆ పాలతో సమానముగా తన్నుఁగూడ తపింపఁజేసికొని ఆవిరియై పోయెను. తమకు మిత్రమగు జలముమీఁదిపైచుచే దానియాపదను జూడఁజాలక పాలునుపొంగి అగ్ని ప్రవేశముచేయ నమకట్టినవి. ఇంతలో జలముకలియుటచేత దుఃఖముగీటి (అపొంగు అణఁగి) కాంతించి, ఆత్మ సాత్వచేసికొను ప్రయత్నమును మానినవి. సన్నిత్రులును ఇట్లే ఒకరియాపదల నొకరు ఓర్వఁజాలరు. ఇది యుక్తమేగదా!

ఇట స్వభావసిద్ధమగు ఊరసీరవ్యచహారమునకు పరస్పరసంతాపదర్శనమును హేతువుకావించుటచేత క్రియాస్వరూప ఉత్ప్రేక్ష. అదియు ఆర్థాంతరన్యాసముతో సంకరము.

వంటయింటిలోజరుగు వ్యవహారమునుండి యాపద్యమున నద్భుతముగా నీతి యుపదేశింపబడినది. పాలుపొంగుట, నీరుచల్లి పొంగఁజుట అనునవి నిత్యానుభవములే.

పాలు - నిత్యబహువచనము.

ఇడుకొ, క్రాగుకొ, చనుకొ, తద్ధర్తార్థకక్రియలు.

తచ్చీల, సంభావనా, సంప్రశ్న, సాతత్య, వర్తమాన, భావి, అకిరాదు లందు తద్ధర్తార్థక మగు. అదిశబ్దముచే భూతార్థమందు విరళ మని యెఱుఁగవలయును. ఇడు మొ॥ సాతత్యముం చెల్పును.

అవ. సత్పురుషు లెంతెంతవారికో ఆశ్రయములుగా నుండురని సత్పురుషులమాహాత్మ్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

మ.ఒకచో వెన్నుఁడుపన్నులించెనొకచోనున్నారుడైత్యేంద్రులొం
డొకచో చైలచయంబు నిల్చెనొకచోనుగ్రానలంబు బలా
హకము ల్వర్తిలె, నెంతభారసహుఁడాహాధన్యుఁడొసింధుపా
లకుఁ దైశ్వర్యపురందరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 67

విశ్వశృపురందరా = సంపదలయందు ఇంద్రుడా, నురభి...స్పతీ,
(సముద్రమందు), ఒకచోక = ఒకప్రదేశమున, వెన్నెడు = (అఖిలలోకము
లను కుడీనిధరించిన) విష్ణుమూర్తి, పవ్వళించెక = (యోగనిద్రకై) పరుండెను.
ఒకచోక = ఇంకొకచోట, చైత్యేంద్రులు = (హిరణ్యాక్షకాలకేయాదులు)
అగురాక్షసశ్రేష్ఠులు, ఉన్నారు. ఒందు ఒకచోక = మఱియునింకొకచోట,
తైలచయంబు = (రక్షణమునుగోరినట్టి మైనాకాది) కొండలసమూహము, నిల్చెక
= నిలబడియున్నది. ఒకచోక = ఇంకొకస్థలమున, ఉగ్రానలంబుక = భయం
కరమగు ప్రళయాగ్నియం (బడబొనలమును), బలహాకముల్ = (పుష్కలా
వర్తక, సంవర్తకాది నామములతో నొప్పుప్రళయకాల) మేఘములు, వర్తిలెక
= వర్తిల్లెను. భారసహుడు = భారమునుసహించువాడు, అగు, సింధుపాల
కుడు = సముద్రుడు, ఎంతధన్యుడు ఔక = ఎంతో పుణ్యపంతుఁ డగును.
అహ = ఆశ్చర్యము!

సముద్రము తనవికాలతచేతను గాంభీర్యముచేతను, అనేకవిధముల
ఆశ్చర్యము పుట్టించుచున్నది. ఎట్లనగా: సముద్రమున నొకవంక సముద్ర
లోకములను ధరించిన మహావిష్ణువు పవ్వళించియున్నాడు; మఱియొక్క
వంక ఆయన శత్రువులగురాక్షసులు ఆయనవలన భయముతెలియక ఆయనకు
దూరముగా కాపురమున్నారు. ఇంకొకవంక ఇంద్రునకు భయపడి పాటి
పచ్చిన పర్వతములు దాగియుండగా వానిబరువుసంతయు నాసముద్రము
సహించియున్నది. మఱియు నొకవంక ప్రళయకాలమేఘములను బడబొనల
మునుచేరి నీటి నెంతగా పీల్చివేయుచున్నను పర్థిలుచునే యున్నది. సముద్రము
యొక్క యావిధివిధవ్యాపార మెంతో యాశ్చర్యకరముగానున్నది. అట్లే మహా
త్ములు ఎంతెంతవారికో అనేకులకు ఆశ్రయణీయులుగా నుందురు.

వెన్నెడు. (వి) విష్ణుడు (ప్ర.)

సింధుపాలకుడు = నదులను పాలించువాడు - సముద్రుడు.

లక్షయోజనములపరిమాణము గలదిగా పరిచ్ఛిన్నమందిన సముద్రము అపరిచ్ఛిన్నులగు వెన్నెండ్రుమొదలగువారికి ఆధారమయినట్లు వర్ణించుటచేత అధికప్రభేదాలంకారము.

అథారాధేయములకు ఆనురూప్యాభావము అధికము అనిలక్షణము.

ఇందు అప్రస్తుతవస్తువును స్ఫుటముగా నుడువకున్నను దీని నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారమున నొకభేదముగాఁ గొనవచ్చును.

విష్ణువు - జలకాయయగుట ప్రసీద్ధము.

దైత్యేంద్రులు - (1) హిరణ్యాక్షుఁడు విష్ణుమూర్తిపై వగఁగొని ఆయన జలవధ్యమున దాఁగియున్నాఁడని విని యటఁ బోయియుండఁగా పరాహరూపమున విష్ణుమూర్తి యాతని నట వధించెను. అనుభాగవతకథ నిట ననుసంధించుకొనునది.

(2) కాలకేయులు మునులను దేవతలను బాధించుచుండిరి. వారు వగలెల్ల దేవతలకందకుండ సముద్రగర్భమున దాఁగియుండువారు. వారిబాధను తొలగింపు మని దేవత లగప్రభుహర్షిని ప్రార్థింప నతఁడు సముద్ర జలము పుడి సిటఁబట్టి పానముగావిచ్చెను. అంతట కాలకేయులు బయటపడిరి. అంత దేవతలు వారిని సంహరించిరి. అని మహాభారతము.

శైలవయంబు - ఇంద్రునివక్త్రాయుధమునకు వెఱచి సముద్రమున దాఁగినవాఁ డొక్కమైనాకుండే యని హరివంశము. కాని కవులును పౌరాణికులును మఱియొన్నివర్వతములు నైతము సముద్ర నాశ్రయించినట్లుగా తన్మహత్త్వము వర్ణించుటకై చెప్పదురు.

బడబాసలము: కా ర్తవీర్యనికుమారులు భృగుసంతతిని నిర్మూలముగావింప నెంచినవారై తల్లిగర్భమున నుండు పిండములను నైతము కలచివేయుచుండిరి. ఇట్లుండఁగా ఆస్త్రీలలో నొకతె పిండమును రక్షించుకొన నెంచి దానిని తన యూరువున (తొడయందు) గుప్తపఱచినది. కనుక నాశిశువు జనించినపుడు

దానికి డోర్సుఁ దను నామము కలిగెను. అతనిని వీక్షించినంతనే కార్తవీర్య
నుమారుల కండ్లుపోయినవి. అతనితోపాగ్ని లోకమునే దహింప నుండఁగా పిత్తు
చేపతల ప్రార్థనముచే నతఁ డాయగ్నిని సముద్రమున పడవైవ నది ఆశ్వ
(బడబా) ముఖమున సముద్రమునడుగున నిలిచెను. కనుక దానికి బడబాగ్ని
యని పేరు. అని మత్స్యపురాణము.

బలాహకము - పుష్కలావర్తకాది మేఘములు, ప్రళయకాలమున నేక
భారగా వర్షించి లోకముల ముంచునవి.

ఆప. పరహితాచరణమున మేరనందినవారిలో సిరువులే జన్మసాఫల్యము
కావించుకొన్నవారు.

ము. మహి సర్వంబు ధరించుకూర్తపతిజన్మం బొప్పగు న్నిందటఁ,
గ్రహచక్రంబు భ్రమింపఁజేయుధ్రువుజన్మంబొప్పగుఁడైనజం,
బహాహా! యన్యులు వృద్ధపక్షకు లజాంఁడోదుంబరాంతస్థలా
స్వహజాతాంతరితక్రిము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 68

సురభి...స్పతీ, క్రిందటఁ = అడుగున, మహిసర్వంబుఁ = భూ
లోకమంతటినీ, ధరించు = మోయు, కూర్తపతి జన్మంబు = (ఆవతారము
లన్నిటిలో) ఆదికూర్తముయొక్క ఆవతార మొకటి, ఒప్పు అగుఁ = సార్థక
మైనది అగును. (నిరంతరమును క్రిందే యుండి భూభారమును వీఁపున మోచు
చున్నాఁడు అనిభావము.) చైఁ = మీఁద, గ్రహచక్రంబుఁ = గ్రహ
ములు నక్షత్రములు మొదలగు జ్యోతుల సమూహమును (శిశుమారమున
పేరుగల గ్రహనక్షత్రమండలమనియేసి), భ్రమింపఁజేయు = నుడియునట్లు
చేయు, ధ్రువు జన్మంబు = ఉత్తానపాదుని కుమారుడైన ధ్రువునియొక్క
జన్మము, ఒప్పు అగుఁ = సార్థకమగును. నిజము = నిక్కము. అహాహా =
మిక్కిలి ఆశ్చర్యము. అన్యులు = కడమవారు, వృద్ధపక్షకులు = నిష్ప్రియోజన
మైన పక్షముగలవారు. (నిష్ప్రియోజనలలో జేరినవారు), అజాం...క్రిముల్ -

కొడుంబర = మేడిపండువంటి, అజాండ = బ్రహ్మాండముయొక్క, అంత
 స్థల = లోపల, అన్యహ = ప్రతిదినమును, జాత = పుట్టి, అంతరిత = చచ్చు
 చున్న, క్రిముల్ = (దోమలు మొదలగు) పురుగులను బోలినవారు.

విస్తారమగు భూభారమును భరించిన అదికూర్తముయొక్కజన్మమును
 తనచుట్టును అమర్వబడియున్న జ్యోతిశ్చక్రమును త్రిప్పటకు ప్రధానుడగు
 ధ్రువునియొక్కజన్మమును - ఈరెండే తెక్కింపదగినవి. కనుకనే అదికూర్తము
 బ్రహ్మాండములాదిగువకడను, ధ్రువుడు పైకడను ఉన్నారు. కడమవారు పర
 హితముచేయనేరక వ్యర్థజన్మలయి బ్రహ్మాండమునకు పైకిగాని క్రిందికిగాని
 పోనేరక దానికడుపులోనే మేడుపండుపొట్టలోని పురుగులవలె పుట్టుచు
 గిట్టుచు నున్నారు. అనగా వారిజన్మములు నిష్ఫలము లనిభావము.

ధ్రువుడు భగవదనుగ్రహవశమున సకలలోకోన్నత మగు మేరుశిఖర
 శిఖామణియై తారాగ్రహసప్తమండలములు లోనగు జ్యోతిశ్చక్రమంత
 టిని తనయధీనమున నుంచుకొని భ్రమింపజేయుచున్నాడని విష్ణుపురాణము.
 రూపకాలంకారము.

భూమిని అదిశేషుడును, ఆయనను శ్రీమహావిష్ణువు నవతారమైన అది
 కూర్తమును భరింతు రని పురాణప్రసిద్ధి.

క్రిందు - విశేష్యము - ఔపవిభక్తికము - క్రిందు మొదలగువానికి
 టివర్ణ మాగమ మగును. అగుచోఁ బూర్వమందున్న ఉకారము ప్రాయికముగా
 అకారమగును—క్రిందటి.

పై-విశేష్యము: స్థూడు. రూ. పము. దీనిని విశేషణముగా, అవ్యయ
 ముగాఁ గూడ వాడుట కలదు.

అవ. సత్పురుషుల నడవడి వర్ణించుచు సదాచారమున బోధించు
 చున్నాడు.

మ. అమదుండై, కలుషంబు లేక, దయ సత్యం బోర్పు సత్కీర్తి గ

ల్లి, మహాత్మేవ యోనర్చుచు, స్వగుణమునీర్తింప, కాశం ద్యజించి, మహి నైర్విరుల కైన మేలే యిడుచు, నిష్ప్రప్రియుండై సుశీలమునకొ వర్తిలు జ్ఞాని శ్రీసురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 69

జ్ఞాని = జ్ఞానముగలవాఁడు (సజ్జనుఁడు), అమదుండు = గర్వములేనివాఁడు, వి = ఆయి, కలుషము = పాపము, లేక, దయ = కనికరము, సత్యము = నిజముపలుకుట, ఓర్పు = శూచి, సత్కీర్తి = మంచికీర్తి, కల్గి = కలిగి, మహాత్ సేవ = పండితసమూహమునకు శుశ్రూషను, ఒనర్చుచుకొ = చేయుచు, స్వగుణముకొ = తనగుణములను, కీర్తింపక = పొగడుకొనక (ఆత్మస్తుతిచేసికొనక), ఆశకొ = ఆశను, త్యజించి = వదిలి, మహి = భూమి యందు, వైరులకుకొ విసకొ = విరోధులకైనప్పటికిని, మేలే = హితమునే, ఇడుచుకొ = చేయుచు, శిష్టప్రియుండు = సదాచారసంపన్నునకు ప్రియమైనవాఁడు, వి = ఆయి, సుశీలమునకొ = సుంచిశీలమునందు, వర్తిలుకొ = నడచుకొనును.

సత్పురుషుఁడు గర్వములేక, పాపకార్యములుచేయక, దయ, సత్యము, ఓర్పు, సత్కీర్తిప్రకటించుచు, పెద్దలను నేమించుచు, ఆత్మస్తుతి బొత్తిగామాని, ఆసను త్రుంచి, పగ వారికైనను ఉపకారమొనర్చుచు, శిష్టులకు ప్రియుండై, సుశీల మగుమార్గమునే అనుసరించుచుండును. ఈలక్షణములే యెల్లరును కోరదగినవి.

మదము - విద్యవలనఁ గలుగుగర్వము. ఇది విజ్ఞానమువలన తొలఁగును. లేనిచో వివేకశూన్యతచే అకార్యములు చేయుటయు అసర్థమనుభవించుటయు సిద్ధించును.

కలుషము - పాపకర్తాచరణము - ధర్మచరేత్యాది వచనమునున్నది సత్కర్తాచరణ మొనర్పవలయును. లేకున్న నాశము సంభవించును.

దయ - పరులదుఃఖమును తొలఁగింపవలె నన్నవాంఛ. “దుఃఖితుల యందు దయచూపుచు” అని కాస్త్రవచనము. లేకున్న చిత్తశుద్ధి కలుగదు.

సత్యము-“సత్యంవద” (సత్యము పలుకుము) అని శ్రుతి. అన్యతమునకు మించిన పాపము లేదు.

ఓర్పు-పరిభవాదులు కలిగినపు డేర్పడుకోపము నణచుకొనుశక్తి. ఓర్పు లేనిచో క్రోధమువలన కార్యహాని యగును.

సత్కీర్తి - జన్మసాఫల్యార్థము కీర్తిని నిర్వహించుకొనవలయును. కీర్తి లేనిజన్మమువలన నేమిప్రయోజన మని వచనము. లేకున్న జీవన్మృతుఁడగును. మహాస్నేహ-మహాత్ములు తమయువదేశముచేత నితరులను కృతార్థులఁ జేయఁగల్గుదురు.

“యస్తు షర్యటలే దేకాన్ యస్తువేవేతపండితాన్

తస్య విస్తారితా బుద్ధి స్తైలబిందురివాహుసి.”

అనువచనము ననుసరించి మహాత్ములకు శ్రూష చే బుద్ధివైశద్యము కలుగును.

స్వగుణమున్నిర్దింపక-ఆత్మస్తుతియు ఫరసిందయు స్వశ్రేయమును నాశమొనర్చు నని వెద్దలవచనము.

అశ - అలభ్యమగు పరధనమం దభిలాష. దీనిని వైరాగ్యముచే త్రంపఁకున్నచో చిలవలుపలవలుగా వెరిగి శ్లేశము పాలు కావించును.

వైరులకైనకొ - శత్రుమిత్రులందు సమభావ ముంపవలయునని భగవద్దవచనము. లేకున్న బుద్ధి దోషములు వెదకుచు పడిపోవును.

శిష్టప్రియుండు-గుర్వాచార్యాదులమార్గ మనుసరించి చారికి ప్రియము కావించువాఁడు. అందువలన దుర్వినిలములమునఁ గల్గెడు నపవాదము తొలగును.

ఇందు నుడివిన మదరాహిత్యాదికములెట్లు చిత్తశుద్ధి నిమిత్తకములు. కాఫలన సజ్జనులు వానినే చేపట్టుదురు. సౌజన్యప్రియుండు యశశకామియు నగువాఁ డామహాత్ముల ననుకరింపఁవలయు నని భావము.

అవ. సత్పురుషులు ఆరుదుగా నుందురు.

మ. ఒరులందున్గుణలేశమున్న నది యోహోయంచుఁగొండంతఁ జే
సి రహి నైందు, మహోపకారముల రక్షించు స్వగం బెల్ల, న
త్యురుపుణ్యామృతపూర్ణవాఙ్మనసకాయుండుండునొక్కొక్కఁడె
ల్లరలోఁ బుణ్యశరీరి దా సురభిమల్లా నీతివాచచ్చతీ. 70

సురభి...స్పతీ, అత్యురుపుణ్యామృత పూర్ణవాఙ్మనసకాయుండు-అలి+
ఉరు+పుణ్య = మిక్కిలియధికమయిన పుణ్యమనెడి - అమృత = ఆమృత
ముతో - పూర్ణ = నిండిన, వాక్+మనస+కాయుండు = మాటయు, తలం
పును, చేష్టయుకలవాఁడు, (అగు), పుణ్యశరీరి = పుణ్యాత్మఁడగుసత్పురుషుఁడు,
ఒరులందున్ = ఇతరులయందు, గుణలేశము = ఎంతో మిక్కిలికొంచెము
గుణము, ఉన్నెన్ = ఉండినప్పటికిని, ఓహో అంచున్ = భళి యని మెచ్చు
కొనుచు, అది = అగుణలేశమును, కొండంతన్ = కొండంతపెద్దదిగా, చేసి,
రహిఁచెందున్ = ఆనందించును. జగంబు ఎల్లెన్ = లోకమంతటిని, మహా
ఉపకారములన్ = గొప్పయుపకారములచేత, రక్షించున్ = కాపాడును.
ఎల్లరలోన్ = జనులందఱిలోను, తాన్ పుణ్యశరీరి = ఇట్టిపుణ్యాత్మఁడగు
వాఁడు, ఒక్కొక్కఁడె=ఒకానొకఁడుమాత్ర మే (ఎక్కడనో ఒక్కఁడుమాత్ర
ము), ఉండును. (సాంద్రముగా నుండరు అనిభావము.)

తమతలపులు, మాటలు, పనులు అనునవి అమృతమువంటి పుణ్యముతో
నిండియుండునట్లు వర్తించుచు, ఒరులయందుఁగల అత్యల్పగుణమును నైతము
కొండంత పెద్దదిగా తలచి హృదయముల చానందించుచు, ముట్లోకములందున్న
వారిని తమయుపకారములచే రక్షించుచు నుండు సత్పురుషులు కొందఱు
మాత్రమే యుందురు. వితాదృశగుణసంపత్తి ఆసాధారణ మని భావము.

వాక్మనసకాయములు - త్రికరణములు.

వాక్+మనస= వాఙ్మనస-కారమునకు కారాదేశము అనునాసికసంధి.

గుణలేశము - కర్మధారయసమాసము.

కొండ+అంత - 'అంత' పరిమాణార్థమునవచ్చు ప్రత్యయము.

అతి+ఉరు = అత్యురు - ఇకారమునకు యకార మాదేశము.

పుణ్య+అమృత - పుణ్యమనెడి యమృతము - రూపకసమాసము.

ఒక్కడు+ఒక్కడు = ఒక్కొక్కడు - ఆప్రేడితము పరమగునపుడు విభక్తి ప్రత్యయమునకులోపము విభాష నగు.

❧ ధైర్య పద్ధతి. ❧

అవ. పరోపకారపరాయణులకు నైతము నిశ్చితార్థమును వదలకుండు నిమిత్తము ధైర్య మవసరముగావున తన్నిరూపణానంతరము ధైర్యపద్ధతి నారంభించుచున్నాడు.

మ. మునురత్నంబులువార్ధిఁబుట్టమదినమ్మోదా ప్రియుఁజెంద; దంతనె హాలాహల ముద్భవిల్ల సురబృందంబౌర్తియుఁజెంద; దెన్నినకార్యంబు సుధార్థ మౌట నది జన్తింప న్జనెక; సజ్జనుల్ పని యీడేరక పోదురే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 71

ధీరులు తాముకోరిన ప్రయోజనము నెఱవేఱునంతవఱకును మాన రనుటను నదృష్టాంతముగ నుదహరించుచున్నాడు.

సురభి...స్పతీ, మును=పూర్వము, సురబృందంబు=దేవతలసమూహము; వార్ధి=సముద్రమునందు, రత్నంబులు=(కౌస్తుభము మొదలయిన) మణులు-లేక (విరావతము, ఉచ్చైశ్శృంగము మొదలయిన) తక్షణాతిలో శ్రేష్ఠమైన వస్తువులు, పుట్ట=కలుగఁగా, సమ్మోదాప్రియుఁ = సంతోషము కలిమిని, చెందదు = బొందలేదు. అంతనె=అప్పుడే, హాలాహలము = కాలమాటవిషము, ఉద్భవిల్ల = పుట్టఁగా, ఆర్తియుఁ = దుఃఖమునునైతము, చెందదు. ఎన్నినకార్యంబు=తాముపూనుకొన్న ప్రయోజనము, సుధార్థముబొట=అమృతము

బొత్తు అగుటచేత, అది = అయమృతము, జన్మింపకొనుటగా, చనెకొ = పోయెను. సజ్జనులు = సత్పురుషులు (ధీరులు), పని=తామువ్రాసుకొన్న ప్రయోజనము, ఈదేశక=సిద్ధింపక, పోదురే=పోవుదురా?

అమృతమునకై పాలనముద్రమును మధింపుచున్న దేవతలు, అందలి రత్నలాభమునకు సంతోషింపక, అందుపుట్టిన కాలకూటవిషమునకు భయపడక అమృతమును కనులఁ గాంచునంతవఱకును తమపట్టును మానరైరి. ధీరు లెప్పుడును తాము కలఁచినకార్య మగునంతవఱకు తమ ప్రయత్నములను మానరు.

చూ. 72. “ఘనుల్ పనిసాధింతురు పూనినెకొ.”

రత్నము - (1) మణి. (2) ఆయాజాతి శ్రేష్ఠవస్తువు.

పాలనం ద్రమునఁబుట్టిన పదునాల్గు శ్రేష్ఠకావ్యవస్తువులు:

(1) లక్ష్మీ, (2) కొస్తుభము, (3) పారిజాతము, (4) మధ్యము, (5) ధన్వంతరి, (6) చంద్రుడు, (7) కామధేనువు, (8) విరావతము, (9) రంభాదిదేవాంగనలు, (10) సప్తముఖాశ్వము, (ఉచ్చైశ్శృంగము), (11) చోలాహలము, (12) హరిధరువు - శార్ఙ్గము, (13) శంఖము, (14) అమృతము.

సుధా = అమృతము - కట్టకడపటఁ బుట్టినది.

ఆర్మియంకొ చెందదు - దైర్యాలిశయోక్తి సూచితము.

అది జన్మింపకొ చనెకొ - శీలసంపత్తి ఉత్తము.

అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

మును - రూ. మున్ను. సుధార్థము-ఇట అర్థము చతుర్థివిభక్తిర్ధకము.

బృందము - అమహదర్థకము గావున చెందదు, చనెకొ అనుక్రియలును అమహదర్థకములైనవి.

వార్ధి=వార్ + ధి; వార్ =జలము + ధి=వార్ధి=సముద్రము. ఉపపదసమాసము

పోదురు - పోవుదురు - తద్ధర్మార్థక ప్రథమ పు. బ.

అకారాదులు, దకారాదులు, ము-దుప్రత్యయములు పరమగునపుడు 'పోవు' పువర్తము వైకల్పికముగ లాపించును.

అవ. ఉత్తమాదుల ధైర్యతారకమ్యము.

మ. పనిగా నేర దటంచు బూనక వెఱుంబ్రాపింతురెంతేజడుల్;
పనికి న్నేకొని విఘ్నలేశము జనింప న్నధ్యముల్వీగి యం
తనె చాలింతు, రనేకవిఘ్నతతులుత్పన్నంబులైన న్నుల
పని సాధింతురు పూనిన న్సుభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 72

పూర్వోక్తవిషయమే యందు ప్రకారాంతరముగ నుదాహరణమున్నది.

సురభి...స్పతీ, జడుల్ = తెలివితేనివారు, పనికానేరదు=పని సరిగా
ముగియదు, అటంచున్ = అనిచెప్పచు, పూనక = ప్రారంభించక, ఎంతే
వెఱున్ = ఎంతోభయమును (మిక్కుటమైన భయమును), ప్రాపింతురు=పొందు
దురు. మధ్యముల్ = సాధారణము, పనికిన్, మేకొని = సమర్థించి, విఘ్న
లేశము=స్వల్పమైన అంతరాయము, జనింపన్ = కలుగఁగా, అంతనె=అంతటి
తోనే (అతిమాత్రముగానే), వీగి = వెనుదీసి, చాలింతురు = పడలిపెట్టుదురు.
ఘనుల్ = గొప్పవారు, పని పూనినన్ = ఒకకార్యమును ప్రారంభించినయెడల,
అనేకవిఘ్నతతుల్ = లెక్కకుమీఱినన్ని విఘ్నములసమూహములు, ఉత్పన్నం
బులు ఐనన్ = కలిగినను, సాధింతురు=నెఱవేర్చుదురు.

అధములు (తెలివితేనివారు) విఘ్నములు సంభవించు నని యెన్ను
కొనుచు కార్యముల నారంభమే చేయరు. మధ్యములు ప్రారంభింతురుగాని
ఎంతస్వల్పమగు అడ్డుతగిలినను అంతటితోనే కార్యమును మానుకొందురు.
ఘనులు విఘ్నములు మాటిమాటికిని అడ్డుతగులుచున్నను వెఱువక ప్రారంభించిన
పనిని సాధించియే పడలుదురు.

పూర్వపద్యమున కాలకూట బడబానలాది విఘ్నములు తాఁకినను
పూర్వగుణసంపన్నతచే అమృతము పుట్టుదనుక పాలసముద్రమును చిలుకుచుండి

రని తెలుపబడినది. ఈపద్యమున కొన్నిపట్టుల తైర్యము, కొన్నిపట్టుల శీలము, మఱికొన్నిపట్టుల రెండుచు ప్రాధాన్యము లని నిర్దేశింపబడినది. తైర్య మనఁగా మనస్సున నిర్వికారత్వము; శీల మన నియతకులలోచితసత్స్వభావము, అని యెఱుఁగునది.

కానేరదు - నేడుచు ధాతువునకుఁ గొన్నిభూతార్థములును తద్ధర్మార్థములు నగు ప్రత్యయములు పరమగునపుడు రేఖాపమును, అకారాదులు, ము-దు-పరమగునపుడు చు లోపమును బహుళముగా నగును.

మేకొను - రూ. మెయికొను.

విఘ్న లేశము - అంతటికే బుద్ధివికాసముచాలక తమయశక్తక నొప్పు కొందురు అనిభావము.

అనేక విఘ్నతతుల్-విఘ్నములు పరంపరగా మాటిమాటికి తగుల్కొను చున్నను అపజయము నంగీకరింపక కార్యసాధకదృష్టియే కలవారు అని భావము.

అవ. కార్యార్థి సుఖదుఃఖములను పరిగణింపఁడు.

శా. నేల న్తంజాలశయ్యయందు నయినకొ నిద్రించు, వేడ్కన్సుర
చే్చలం బేనియు బొంతయేని సరిగాఁ జింతించి వైదాలుచు,
న్మాలీయాశనమైనఁ గూర యయినకొ భక్షించు ధీరాత్ముఁ డే
లా లోఁగుకొ సరసాగ్రణీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 73

సరసాగ్రణీ=రసికులలో శ్రేష్ఠుఁడా, సురభి...స్పతీ, నేలకొ అయినకొ =కటిక నేలమీఁదఁగాని, మంజూలశయ్యయందుకొ అయినకొ=మృదులతరమయిన సెజ్జ (హంసతూలికాతల్పాదికము) యందుఁగాని, వేడ్కకొ=సంతోషముతో, నిద్రించుకొ=నిద్ర పోవును. స్ఫురత్ చేలంబేనియుకొ =ప్రకాశమానములయిన పీతాంబరాదివస్త్రములనుగాని, బొంతయేని = గంతముగాని, సరిగాకొ=సమానముగా, చింతించి=భావించి, వైకొతాలుచుకొ = మీఁద చేసినోనును. శాలీయ

అశనము ఐనన్ = వరియన్నమైనను, కూర అయినన్ = కూరగాయలుమాత్రమే అయినను (సీరసమగు అహారమునయినను అనిభావము), భక్షించున్ = భుజించును. ధీరాత్ముడు = ధీరుడు, ఏలా = ఎందుకు, లోఁగన్ = వెనుదీయును.

కార్యార్థి యగు ధీరుడు నడుమనడుమఁ గలుగు సుఖమశిఖములను లెక్కనేయఁడు. వీలునుపట్టి కటిక నేలమీఁదఁగాని మృదువైన పఱుపుమీఁదఁగాని పరుండును; కాయగమరుగాని వరిబియ్యపు టన్నముగాని భుజించును; బొంతముగాని, పీతాంబరము మొదలగు మేలివస్త్రములుగాని ధరించును. కాని నేలమీఁదపరుండుట మొదలగువానివలని దుఃఖమునుగాని, మెత్తని పఱుపులపై పరుండుట మొదలగువానివలని సుఖమునుగాని పొందింపఁడు. కార్యసాధనతత్పరున కివలించును సమానములే.

స్ఫురత్ + చేలము = స్ఫురచ్ఛేలము. ఏలా - 'ఏల' -కు రూ. వేడుక - పదమధ్యమందలి డు-మీఁది ఉ-కారములొప్పించగా వేడ్క - అగును. బొంత = చలికప్పనకును పఱుపునకును ఉపయోగముగా దూదిలోనగువానిఁజేర్చి దట్టముగాఁ గుట్టినగంత; లేదా, మెత్తగాఁ బఱుచుకొనుటకై ప్రాతగుడ్డలనుజేర్చి దట్టముగాఁ గుట్టినగంత. 'ఏని' - ఇక్కడ వికల్పార్థము. 'ఐనన్' (=అయినన్) ద్రుతాంతావ్యయము - వికల్పముం చెల్లును.

'ధీరుడు' - ఎట్టినమయములందును మనస్సున వికారముపొందనివాడు; ప్రాజ్ఞుడు.

“కాలీయము” — కాలిధాన్యమునుండి కలిగినబియ్యము.

అవ. ధీరులెప్పుడును న్యాయమార్గమును పడలరు.

మ. నయశాస్త్రజ్ఞులు తిట్టినీ పొగడని, నానాటి కైశ్వర్య ము
క్షయమై వర్తిలినీ కరం బణంగనీ, కాయంబు వోనీ తిలం
బయి భాసీల్లంగ నీ, స్వధర్మము విడ వ్హర్షింప రత్నముల్
దయమానాక్షికు శేశయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి. 74

దయమానాత్మీ కుశేశయా = కనికరముతో నిండి తామరలవలె నుండు.
 కన్నులుగలవాడా, నయశాస్త్రజ్ఞులు = నీతిశాస్త్రముచక్కగా తెలిసినవారు,
 తిట్టనీ = తిట్టుదురుగాక, పొగడనీ = మెచ్చుకొందురుగాక, నానాటికికొ =
 దినదినమునకును, విశ్వరూపు = సంపద, అక్షయము వి = నాశములేనిదై,
 వర్తిలనీ = ఉండునుగాక, కరంబు = మిక్కిలి, అణగనీ = తగ్గిపోవునుగాక,
 కాయంబు = శరీరము, పోనీ = పోవునుగాక (మరణము కలుగునుగాక),
 తిరంబు అయి = స్థిరముగా, భాస్విల్లగనీ = ప్రకాశించునుగాక (చిరకాల ముం
 డునుగాక), అత్యుత్తముల్ = ధీరులు, స్వధర్మమును = తాముపూనుకొన్న
 న్యాయమార్గమును, విడకొ = వదలుటకు, హర్షింపరు = సంతసపడరు.

నీతివేత్తలు తప్పని నిందించినను సరియని భూషించినను, సంపదలు
 కలిగినను పోయినను, మరణముకలిగినను కలుగకున్నను, న్యాయమార్గమును
 దాటి ఒకయడుగైనను ఆవలపెట్టరు. వారికి న్యాయమార్గము పదలకుండుటయే
 ప్రధానముగాని, నిందాస్తుత్యాదులు కావు అని భావము.

చూ. 56 ప. “అనువుల్పపుకటికొ” ఇత్యాది.

తిట్టనీ = తిట్టనిమ్ము = తిట్టకొ+ఇమ్ము - ప్రాథనార్థకంబున తుమున్నర్థక
 (అకొ - ప్రత్యయాంత) అవ్యయములమీది ‘ఇమ్ము’నకు ‘ఈ’ విభావనగు.

ఇట్లే పొగడనీ, వర్తిలనీ, అణగనీ, పోనీ, భాస్విల్లగనీ. కాయంబు+
 పోనీ = కాయంబుపోని; ప్రథమమీది పకారమునకు పకారాదేశము.

తిరము (వి.) స్థిరము (ప్ర.)

నానాటికికొ - నాడు+నాడు = నానాడు, నాడునాడు.
 ఆప్రేడితము పరమగునపుడు ఇంచుక, నాడు - ఇత్యాదులందు అంతిమాక్షర
 లోపము లహంశముగా నగు. నాడు ఔపవిభక్తికముకావున ‘కొ’ పరమగు
 చో ‘నాటికికొ’ అగును.

అవ. ధీరలక్షణము, తన్మహిమ.

శా. ఏపుణ్యాత్మ నలంప లేవు మహి నెందే నింద్రియార్థంబులూ
శాపాశంబులు రోషవహ్ని శిఖలున్ శ్యామాదృగస్త్రవజం
బాపుణ్యాత్మఁడె పో జగత్త్రయ మనాయాసంబున నెల్పువాఁ
డాపూర్ణప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి. 75

ఆపూర్ణప్రతిభానిధి = సంపూర్ణమైన ప్రతిభకు నిధియైనవాఁడా.
సురభి...స్పతి, మహి = ఎండే = భూమియం దెక్కడఁగానీ, ఏపుణ్యాత్మ =
ఏమహాపురుషుని, ఇంద్రియ+అర్థంబులు = శబ్దాదివిషయములు, (శబ్దస్పర్శ
రూపరసగంధములు), ఆశాపాశంబులు = ఆశలనెడు త్రాళ్లు, రోషవహ్ని
శిఖలున్ - రోష = కోప మనెడి - వహ్ని = నిప్పుయొక్క - శిఖలున్ =
మంటలును, శ్యామా దృక్+ఆస్త్రవజంబు - శ్యామా = స్త్రీలయొక్క -
దృక్ = చూపులనెడి - ఆస్త్ర = బాణములయొక్క - వజంబు = సమూ
హమును, అలంపక్ లేవు = బాధింపలేదో, ఆపుణ్యాత్మఁడె పో=నిచ్చయముగా
ఆసత్పురుషుఁడే నుమా, జగత్త్రయము = మూఁడులోకములను, అనాయాసం
బునక్ = శ్రమములేకయే, గెల్పువాఁడు = స్వాధీనముకావించుకొనువాఁడు.

ఎవఁడు పంచేంద్రియములను గెల్పునో, ఎవనిమనస్సును లోభ మను
త్రాఁడు కట్టఁజాలదో, ఎవనిహృదయమును శోపాగ్ని దహింపలేదో, ఎవఁడు
స్త్రీల కడకంటెచూపులకు భ్రమసి కామమునకు లొంగఁడో వాఁడే ధీరుఁడు.
వానికే ముట్టాకములును వశము లగును. అతనికి సాధింపరాని దొకటియు
నుండఁబోదు.

ఆశాపాశము = లోభము -పరస్పాదపహరణాది కామాదులుకూడ సూచి
తము. పాశమును చెప్పట బంధించుకత్తివలన.

దృగస్త్రము = బాణములెంతనిశితములో చూపులను అంతనిశితములు-
కరుణుల కడకంటెచూపులు తప్పక సమ్మోహింపఁజేయునవి. ఏపుణ్యాత్మఁడు—
ఆ పుణ్యాత్మఁడు—ని ఆ-లు సంబంధార్థక సర్వనామములు.

పో-నిశ్చయార్థకము. చూ. ప. 12-విద్యయే పో. జగత్త్రయము - స్వర్గమర్త్యపాతాళములను మూడులోకములు. ద్విగునమానము.

ఆకాపాశములు, రోషవహ్ని, దృగస్త్రము - రూపకములు.

ఆప. సహజమగు చైర్యగుణము నెన్నటికిని మాన్పఁ దరముకాదు.

శా. ధీమంతుర్విధిదుర్విపాకమున నార్తిం జెందియున్ ధీరతా
సామగ్రిం ద్యజియింతురే? శిఖిశిఖాజాలం బధోగామి యా
నే మర్త్యుల్లక్రిందుగాఁ గొనిరయేనిన్ భాగ్యసాభాగ్యలీ
లామందీకృతవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 76

భాగ్య...వాసవా-భాగ్య = సంపదచేతను - సాభాగ్య=సౌందర్యము
యొక్కలీలచేతను - మందీకృత = తక్కువచేయఁబడిన-వాసవా = ఇంద్రుఁడు
కలవాఁడా (సంపదయందును సౌందర్యమునందును ఇంద్రునిమించినవాఁడా
యనుట), సురభి...స్పతీ, ధీమంతుల్ = విద్వాంసులు, విధి...మునన్-విధి=
భాగ్యముయొక్క-దుర్విపాకమునన్ = పరిణామముచెడుటచేత, (ఆదృష్టము
ఘండకబోవుటచేత), ఆర్తిన్ చెందియున్ = దుఃఖములపాలై యున్నను, ధీర
తా సామగ్రిన్ = చైర్యమనెడి ఉపకరణమును, త్యజియింతురే = వదలిపెట్టు
దురా? (వదలిపెట్ట రనుట). (ఇందులకు దృష్టాంతము), మర్త్యుల్ = మనుష్యులు,
తలక్రిందుగాన్ = అధోముఖ మగునట్లుగా, గొనిరయేనిన్ = పట్టుకొన్నప్పటి
కిని, శిఖిశిఖాజాలంబు = అగ్నియొక్క జ్వాలలయొక్క సమూహము, అధో
గామి = దిగువవంక వ్యాపించునది, ఔనే = అగునా? (కాదు).

అగ్నిని తలక్రిందుగాపెట్టినను దానిజ్వాల క్రిందివై పురఃకాగ్ మిఁది
కే ప్రసరించులాగున చైర్యవంతుని కెట్టియిక్కట్టువచ్చినను, ఎంత నీచదశకలిగి
నను వానిధీరతమాత్రము కొఱవడక మీఁదుమిక్కిలి ప్రకాశించుచునే
యుండును. దృష్టాంతాలంకారము.

శిఖి=జ్వాల, ఆది కలది, శిఖి = నిప్పు.

కొనిరి+అ+నికొ = కొనిరయేనికొ. అ-అవధారణార్థకము.

అవ. శీలహానికన్న మరణము మేలు.

మ. తనసద్ధర్మముఁ దప్పకన్న గిరిమూర్ధం బెక్కి దేహంబు తు
త్తునియ ల్లా మహిఁ బడ్డ మేలె; శిఖయందు న్జొచ్చినస్తేలె; పం
బినకాలాహి మొగానఁ గే లొసఁగిన స్తేలే సుమీ యాజిభే
లనగాండీవశ రాసనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 77

ఆజిభేలన...ననా-ఆజి = యుద్ధమనెడి-భేలన=క్రీడయందు-గాండీవ=గాండీవమును - శరాసనా=విల్లుగలెగిన ఆర్జునునివంటివాఁడా (యుద్ధమున నర్జునునివంటివాఁడా అనుట). సురభి...స్పతీ, కన సత్ధర్మముకొ = తనమంచి ధర్మమును, తప్పకన్నకొ = అతిక్రమించుటకంటెను, గిరిమూర్ధంబు = కొండ యొక్క శిఖరమును, ఎక్కి, దేహంబు = ఒడలు, తుత్తునియల్ = చిన్న చిన్న తునుకలు, కాకొ = అగునట్లుగా, మహికొ = నేలమీద, పడ్డకొ = పడినను, మేలు+ఎ=మంచిదే, శిఖయందుకొ = నిప్పులో, చొచ్చినకొ = ప్రవేశించినను, మేలె; పంబిన...నకొ - పంబిన = అతిశయమైన - కాల+అహి=నల్ల త్రాచుయొక్క - మొగానకొ = నోటియందు, కేలు = చేతిని, ఒసఁగినకొ = ఇచ్చినను, మేలు+ని+చుమీ =మంచికార్యమగును చుమా.

ఎత్తయిన పర్వతశిఖరమునుండి నేలమీదఁ బడి తుత్తునియలుగా నలఁగి యైనను, నిప్పులో పడియైనను, (వాఁడోజల విషజ్వాలలచే) నతిశయిల్లుచుండు నల్లత్రాచునోటియందు చేయిపెట్టగా విషమెక్కుటచేతనైనను మడియుట ఒక పక్షమున మేలనవచ్చునుగాని సద్ధర్మమును తప్పటమాత్రము బొత్తిగా మేలు గాదు. ప్రాణము పోవునట్లున్నను శీలమును త్యజింప రాదు అని భావము.

తప్పకన్నకొ - తప్పుట+కన్నకొ.

“ఉంచి, కన్న, పట్టి, కంటె, పల్ల, వలన, పంకొండోర్చి ఉసిగ” అని

అంధ్రకౌముదియందు పంచమోవిభక్తి ప్రత్యయములు. కన్నకొ—‘కంటెకొ’ అనునర్థమున వచ్చును.

కొఱకు, కంటె, పొంటెలు పరములగునపుడు భావార్థక టవర్ణకమునకు లోపము విభాష నగు.

తుత్తునియల్ = తునియలు + తునియలు - ఆప్రేక్షితము పరమగునపుడు అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యములు.

కడ్డకొ - పడు + ఇనకొ - ఇనకొ, ఇన పరమగునపుడు పడ్డాదుల తుదివర్ణమునకు అకారముతోఁగూడిన ద్విత్వము వైకల్పికముగ నగును. అగు-నో ‘ఇన’ లోపించును.

పందిన - పంబుధాతువు భూతార్థకవిశేషణము, య. వచ్చిన.

మొగానకొ - మొగము + నకొ = మొగ + నకొ = మొగానకొ.

లు, ల, న-లు పరములగునపు డొకానొకచో మువర్ణకమునకు లోపమును తత్సూర్వసర్వరమునకు దీర్ఘమును విభాషనగు.

ముఖము (ప్ర.) మొగము, మోము (వికృతులు).

మేలె, మేలే—ఎ, ఏ. లు నిశ్చయార్థకాప్యయములు.

పందిన కాలాహి మొగానకొ - మిశ్ర సమాసము.

కేలు - నిత్యైకవచనము. శర + ఆసనము = బాణమునకు ఆసనము విల్లు.

అవ. శీలరక్షణమువలని లాభము.

మ. ఘన మాశీలము గల్గుధీరులకు సింగంబు ల్మృశ ప్రాయముల్, వనరాసుల్పిలు గాలువ, లఘులు మాల్వంబు, ల్మహోగ్రాగ్ని చల్లనితోయంబు, విషద్రవంబు సుధ, శైల శ్రేష్ఠ మలొప్పలం బనవద్యోదయ భాసురా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 78

అనవద్యోదయభాసురా - కొంచెముకాని ఉన్నతిచేత ప్రకాశించు వాఁడా, సురభి...స్పతీ, ఘనము = గొప్పదీక్షి, బౌ = అగు, శీలము = సత్స్వ

భావము, కల్లు, ధీదులకుఁ = మహాత్ములకు, సింగంబుల్ = సింహములు (హింసాకరములైనను), శశస్థాయముల్ = కుండేటితో సమానములు (నిర్భాభక మగు ననుట), చనరాసుల్ = సముద్రములు (దాటరానివి అనుట), చిఱుకాలువల్ = చిన్నకాలువలతో సమానము (సునాయాసముగా దాటఁ దగిన వనుట), ఫణులు = పాములు (విషమువల్లను కోపమువల్లను భయంకరములైనవి), మాల్వంబుల్ = పూలదండలు (చల్లనైనవి), మహా+ఉగ్ర+ఆగ్ని = మిక్కిలి భయంకరమగునగ్ని (దహించునట్టిది), చల్లనితోయంబు = చల్లనైన నీటితో సమానము, విషద్రవంబు = విషరసము (ప్రాణప్రయాసహేతు వనుట), సుధ = అమృతముతో సమానము; శైలశ్రేష్ఠము = పర్వతశ్రేష్ఠము (మేరువు), అల్ప+ఉపలంబు = చిన్నతాయివలె (నగును.)

ఎవడు సత్సత్వభావము కలిగియుండునో అట్టివానికి సమస్తమును దహించునగ్ని నీటివలె చల్లబడును; హింసాకర మగుసింహము కుండేటివలె నిర్భాభకమగును; అపారమగుసముద్రము చిన్నకాలువవలె దాట శక్యమగును; విషరోషభీషణమగుపాము మెత్తని పూలదండవలె నుండును; ప్రాణోపద్రవకర మగువిషము అమృతస్థాయ మగును; గొప్పపర్వతము అడ్డుగాక చిన్నతాతివలె నగును. అనఁగా, శీలసంపన్నునకు దుఃఖహేతువు లన్నియు సుఖహేతువు లగును. ఉపమాలంకారము.

సింగము (వి.) సింహము (ప్ర.)

శశ స్థాయము: 'స్థాయము' - సమానపుం దుత్తరపదమై సమాన మను నర్థ మిచ్చును.

పన+రాశి—పన మనఁగాజలము - దానియొక్క 'రాశి' సముద్రము.

రాశి (వి.) రాసులు (బ.)

అవద్యముకానిది అనవద్యము—అధికము.

ఫణి - ఫణిము - అనఁగా పడగ - దానినికలది ఫణి. చల్లనితోయము=

చట్ట + తోయము - ఆకారాంతములైన గుణవాచకములకుఁ గర్తృధారయమున నివర్తము బహుళముగా నాగమ మగును.

ఘనము డౌ శీలము- విశేష్యమునకు (శీలము) దగ్గఱగా నుండు విశేషణము (ఘనము)నకు అగు, డౌ-లుచేరును. ఆవిశేషణములు ప్రథమాంతములే యగును.

అవ. ధీరుల కెప్పటికిని సంతాపము కలుగదు:

మ. పయిపైఁ గొమ్మలుగొట్టినన్త రియిగుర్పజ్జాడమా మ్రాకులకొన్
నైచుమున్బొందియు వెండియుఁ గళలుగాంచజ్జాడమాచంద్రునెం
తయు దైవంబనుకూలమాఁబ్రమదమందన్దాంతుమంచు ఘను
ల్భయము న్దైంద రొకప్పుడు న్సురభివల్లా నీలివాచస్పతి. 79

సురభి...స్పతి, పయిపైఁ = మీదుమీదుగా, మ్రాకులకొన్ = చెట్టను, కొమ్మలు, కొట్టినకొన్ = నలుకఁగా, మరి = మరల, ఇగుర్పకొన్ = చిగిరించుచుండఁగా, చాడమా = (చునము) చూచుటలేదా? త్తయముకొన్ పొందియుకొన్ = (కృష్ణపక్షమున) కగ్గనలనుపొందినప్పటికిని, వెండియుకొన్ = మరల, (శుక్లపక్షమందు), కళలు కాంచకొన్ = కళలు పెరుగుచుండఁగా, చంద్రుకొన్ = చంద్రుని, చాడమా = చూచుటలేదా? ఘనుల్ = ధీరులు, “ఎంతయుకొన్ = మిక్కిలి, దైవంబు = విధి, అనుకూలము డౌకొన్ = హితమైనది అగును; (అంక), ప్రమదము = సంతోషము, అందకొన్ కాంతుము = పొందగల్గుదుము” అంచుకొన్ = అని, ఒకప్పుడుకొన్ = ఒక సమయమందైనను, భయముకొన్ చెందరు = భీతిపొందరు.

ధీరులు (శీలవంతులు) ఒకానొకప్పుడు తమకు కష్టములు సంభవించిన యెడల, కొమ్మలుకొట్టినచెట్టు మరల చిగిర్చి యెదుగుటను, తీరించినచంద్రుఁడు వెండియుఁ గళలుగాంచి నిండుకొనుటను చూచి, తమకును అట్లే మరల నభివృద్ధి కలుగు నని యూహించి సంతాపము నందక యూఱుడిల్లుదురు. తరుచంద్ర వృష్టాంతములచేత అభివృద్ధి తప్పక సూచితము.

ఇగుర్చు - ఇగుర్చు+అ -

అకారాది ప్రత్యయములును, మధ్యమపురుష ము-దా-వర్ణకములును వరమగునపుడు-చు, ఇంచు-ల చకారమునకును, తలచు మున్నగుకొన్ని ధాతువుల చకారమునకును పకారము బహుళముగా నాదేశ మగును.

చూడమా-చూడము+ఆ-ఆ ప్రకృత్యర్థకము.

మ్రాసు (వి.) మ్రాచులు (బ.)

కలన్వాదుల నువర్ణము కుడుగు; బహువచనము పరమగునపుడు నిత్యముగా నగు. కలను, కెలను, కొలును, కొలను, గవను, నెలును, మ్రాను, వరను. పలను - ఇవి కలన్వాదులు.

అవ. శీలమే సమస్తమునకు భూషణము.

మ. తప మక్రోధత, సౌమ్యత స్థిరి, మహత్వం బోర్తి, ధర్మంబు నిష్కపటత్వంబున, బల్లి మానమున, శాస్త్రశ్రీ వినీతి, స్థనంబు పవిత్రార్పణ, జ్ఞానలక్ష్మి ప్రశమస్ఫూర్తి, స్వమస్తంబు శీలపరత్వంబున శోభిలు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 80

సురభి...స్పతీ, తపము = చాంద్రాయణాదితపస్సు, అక్రోధత = కోపములేమిచేతను (కోపశీలత్వముచేతగాదు), స్థిరి = విశ్వర్యము, సౌమ్యత = మంచితనముచేతను (దౌర్జన్యముచేతగాదు), మహత్వంబు = సామర్థ్యము (గొప్పదనము), పిత్తి = పిర్పుచేతను (ఆగ్రహముచేతగాదు), ధర్మంబు = పుణ్యకర్తృదరణము (సత్సత్తాదానము), నిష్కపటత్వంబున = దంబములేమిచేతను (ద్రవ్యనాశదుఃఖముచేతగాదు), బల్లి = పరాక్రమము, మానమున = మాట నియమముచేతను (అసంబద్ధప్రలాపిత్వము చేతగాదు), శాస్త్రశ్రీ = శాస్త్రవిద్యాసంపద, వినీతి = అణఁకువచేతను (గర్వాతిశయముచేతగాదు), స్థనంబు, పవిత్రార్పణ = సత్సత్తామనందు వినియోగించుటచేతను, (నట విటాదులకై ఖర్చుపెట్టుటచేతగాదు), జ్ఞాన లక్ష్మి = తెలివి సంపద (కర్తవ్యా

కర్తవ్యవివేకము అనియేనియు, ఆత్మవిషయకమనియేనియు), ప్రశమస్ఫూర్తికొ =కాంతి (భోగానంతినుండి విరమించుట)చేతను (మిక్కిలియిచ్చగల్గియుండుట చేతకాదు), సమస్తంబు =అన్నియు, (ఈతెప్పినవి) శీలపరత్వంబునకొ =మంచి నడవడియందలి తత్పరత్వముచేతను, శోభిల్లుకొ = ప్రకాశించును.

తపస్వియై శోపములేకుండుటయు, సంపదలకలిగి నుజనుడుగ నుండుటయు, సమర్థుడై ఓర్పుండుటయు, నెవములేక ధర్మము నొనర్చుటయు, శూరుడై మితభాషి యగుటయు, జ్ఞానముకలిగి ఇంద్రియలోలత లేకుండుటయు, విద్యావంతుడై వినయము కలిగియుండుటయు, ధనముండి సత్సత్తమందు వినియోగించుటయు అనువానిలో నొక్కొక్కటియు పురుషునకు ఆలంకారముగా నొప్పును. వీనికన్నిటికిని కారణమయిన శీలము ఒక్కటే వీని కన్నిటికిని శోభ తెచ్చును. కనుక నన్నివిధముల శీలమే ఆశ్రయణీయమని తాత్పర్యము.

బలిమి - బల్చి—లకారముమీఁది ఇకారమునకు లోపము; ఓర్చి - పీరిమి - రేఫమీఁది ఇకారలోపము. ఆచ్ఛికముల పదమధ్యముల న ల డ ర-ల యుత్వమునకు లోపము బహుళముగానగు; లాఁతి యచ్చునకు సహిత మొకా చొకచో నుడినడుమ లోపము కానఁబడియెడి.

దైవపద్ధతి. ౨

వైర్యశీలములు నైతము దైవాయత్తము లగుటచేత, నాపద్ధతుల పదవ దైవపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

అవ. పౌరుషమునకన్న దైవమే బలము.

మ.గురుఁడాచార్యుఁడువ జ్రమాయుధము లేఖుల్వేనవై దిక్కుశ్రీ హరి, స్వర్లోకము పాశెపట్టు, ద్విరదం బై రావతం, బిట్టియ

చ్చేరు వాసాధన ముండియు న్నఖవుఁ డాజి న్బాటుదైవంబులే
కరయం బొరుష మొప్పునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 81

సురభి...స్పతీ, (ఎవనికి), ఆచార్యుఁడు = (హితాహితముల) సంప్ర
దాయమును నేర్పువాఁడు, గురుఁడు=బృహస్పతియో, ఆయుధము, వజ్రము=
వజ్రమో, (ఏదో ఇనుముతో చేసినదిగాక వర్షతములఁజెక్కలునఱకినను మొక్క
పోని దని భావము), సేన=దండు, లేఖుల్=వేల్పులూ, దుర్బలురగు లాకికులు
కా రనుట), వైదిక్కు = శరణమొసఁగి రక్షించువాఁడు, శ్రీహరి = శ్రీమహా
విష్ణువో (నకలలూకాధీశ్వరుఁడేకాని శ్శుత్ర దేవతలు కారనుట), పాలెవట్టు=
రాజ్యము (దండు ఉండఁదగుస్థానము, కోట, అనియేని); స్వర్లోకము = స్వర్గ
లోకమో, (ద్విరదంబు = ఏనుగు, విరావతంబు = విరావతమనెడు తెల్ల
యేనుగో, (చోదంతిగానిసామాన్యమైన యేనుగగున్న కాదనుట), ఇట్టి=పూ
ర్వోక్తప్రకారమైన, అచ్చెరువు+బో=అశ్చర్యముపుట్టించు, సాధనము=(అసా
ధారణమును అద్భుతశక్తి కలదియు నగు) ఉపకరణము, ఉండియుం = ఉన్న
ప్పటికిని, మఖపుడు = ఇంద్రుఁడు, అజీ = యుద్ధమునందు, పాటుం =
ఓడి పరుగెత్తెను. ఆరయం = ఆలోచింపఁగా, దైవంబు = దైవబలము, లేక,
పౌరుషము = పురుషప్రయత్నము, ఒప్పునే = సరిపడునా. (ప్రయోజనవంత
మగునా అనుట.) (అనఁగా కాదు అని భా.)

ఇంద్రునికి మంత్రి బృహస్పతి, ఆయుధము వజ్రము, నైసికులు దేవ
తలు, వైదిక్కు విష్ణుమూర్తి, కోట స్వర్గము, పట్టపేనుగు విరావతము. ఇట్టి
అసాధారణశక్తిగలిగిన యింద్రుఁడే యుద్ధములూ రాక్షసులకు ఓడి పరువై
పోయెను. కావున సంతపురుషకార మున్నను దైవబలములేకున్న ఫలించదు.
దైవముమందఱి పౌరుష మెందుకును పనికిరాదు. కనుక దైవమే ప్రధావము.

పౌరుషము నిష్ఫలమైన దనినా,

“ఉద్యోగినం పురుషసింహ మువైతి లక్ష్మీ

దైవం ప్రధానమితి కా పురుషా వదన్తి,
దైవం నిహత్య కరు పారుష మాత్మశక్త్యా
యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః?"

అను పెద్దలవచనమును పరిశీలించునది.

సాఖిప్రాయవిశేషము లుండుటచే పరికరాలంకారము.

గురుఁడు - గురువు - ఉకారాంతంబగు మహత్తునకు పువర్ణకము బహు
శముగా నగు.

లేఖుల్ - (బ. వ.) లేఖుఁడు (వి. వ.) లేఖులు - కంఠహస్తపాద
మలయందు మంచిరేఖలు గలవారు; లేదా, ధాన్యముకొఱకు పటాదులందు
వ్రాయఁబడువారు; లేదా, ప్రాణుల శుభాశుభఫలమును వ్రాసెడువారు.

దిక్కు-(1) దిశ. (2) ప్రాపు, గతి, దారి.

పాశెపట్టు-పాశెము + పట్టు - పృథ్వియందు మువర్ణకమునకు లోపము.
పట్టు=స్థానము, పాశెము=దండు.

ద్విరదము - ద్వి=రెండు, రదము = కొమ్ములు, (దంకములు) కలది =
వీనుఁగు.

విరావతము-ఇరా=సీక్లు, ఆదికలది "ఇరావతము"-సముద్రము. అందుఁ
బుట్టినది విరావతము - చౌదంతి - నాల్గదంతములుకల వెల్లయేనుఁగు.

మఖపుఁడు - మఖము=యజ్ఞము, దానిని పాలించువాఁడు మఖపుఁడు-
ఇంద్రుఁడు.

అవ. నరుల పృథ్విక్షయములకును, బంధమోక్షములకును దైవమే
కారణము.

మ. అశనాపేక్షఁ గరండము న్నొటికి డాయ న్నూషికన్తింగి త
త్పిశితప్రాశనతృప్తమై యరిగె నెందఁ బెట్టెలోపాము యు

తత్కృత న్బాసి; సుఖాసుఖంబులకు నుర్వి నైవమే కారణం

బశధస్వచ్ఛమనోబ్జ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 82

ఆశధస్వచ్ఛమనోబ్జ=అతిస్వచ్ఛమైన కమలమువంటిహృదయముకలవాడా, సురభి...స్పతీ, అశనాపేక్ష=తిండికోరికతో, కరండము=పామునుపెట్టి యున్న)పెట్టెను, కొఱికి, డాయ=వగ్గఱకు రాగా, పెట్టెలోపాము=పెట్టె లోపలనున్నపాము, (ఆపచ్చిర) మూషిక=ఎలకను, మింగి, తల్...ప్రము-తల్=దానియొక్క-పిశిత=మాంసమును-ప్రాశన=తినుటచేత - తృప్తము=తృప్తి పొందినట్టిది, ఐ=అయి, ఘో+కృత=ఆకటివలన కలిగిన బక్కదనమును, పాసి=విడిచి (కోలుపోయిన బలమును మరల పొంది), ఎంచే=తనయిచ్చ వచ్చినచోటికి, అరిగె=వెట్టెను. ఉర్వి=భూమియందు, సుఖ అసుఖంబు లకు=సుఖదుఃఖములకు, నైవమే, కారణంబు.

ఒకానొకరాత్రి యొకయొలుక తిండికై యొకపెట్టెలోపలికి బొక్క చేసికొని దూరెను. అంతకుముందే అందొక పాముండెను. అది ఆకలిచేత నింద్రియపాటవముదప్పి కృశించియుండెను. ఆయొలుక లోనికిప్రవేశింపగానే పాము దానిని తిని, ఆయొలుక చేసినబొక్కగుండ బయటికి పాటిపోయెను. ఈ వృత్తాంతమువలన పృథ్వియములకుఁగాని బంధమోక్షములకుఁగాని నైవమే గొప్పకారణ మని యెంచి జనులు సంకటములుకలిగినపుడు తహతహ పడక నెప్పుదిగా నుండఁదగును.

పెట్టెలోపాము = పెట్టెలో నున్నపాము.

అప. నైవమును నమ్మినవానికిని నమ్మనివానికినిఁ గలుగుదశలు.

మ. పడియాశుక్రియ లేచుచెండుకరణి నృంగంబుఁ బ్రాపించియున్ వడిమైఁగార్యముచక్కబెట్టుకొనువిద్యాంసుండుమృత్పిండమట్లడఁగు న్నాని యసండితుండు పతితుం డై లేవఁగా లేడు తల్లడపాటొందుచు ధాత్రిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 83

సురభి...స్పతీ, ధాత్రి లోక్ = భూమియందు, విద్వాంసుండు, భంగంబుక్ = (కారణాంతరములచేత) హానిని(చెఱుపును), ప్రాపించియుక్ = పొందిననుగూడ, వడి = నీలమీఁదవడి, ఆశుక్రియక్ = వేగముగా, లేచు = పైకి ఎగనెడు, చెండుకరణిక్ = బలతివలె, వడిమైక్ = వేగముతో, కార్యము = పనిని, చక్రబెట్టుకొనుక్ = సరిచేసికొనును (ఆచెఱుపునుదాటి పూర్వస్థితికివచ్చును అనుట), అపండితుండు = దుర్జ్ఞుఁడు, పలితుండు ఐ = నీచదశను పొందినవాడై, మృత్పిండము + అట్లు = మట్టిముద్దవలె, తల్లడపాటు + ఒందుచుక్ = కలతనొందుచు, అడగుక్ కాని = అణగిపోవునేకాని, లేవఁగాక్ లేడు (పూర్వస్థితికిరాజాలఁడు).

సజ్జనుండు హీనస్థితి నందెనా, క్రిందఁబడినచెండు మరల పైకి లేచునట్లు వెంటనే మరల ఉన్నతదశకు వచ్చును; దుర్జ్ఞుండు గనుక హీనస్థితి నందెనా, క్రిందఁబడిన మట్టిముద్ద యట్లే అణగియుండునట్లు మరల మంచిదశకు రాలేక అట్లే పడియుండును. ఉపమాలంకారము.

తల్లడము + పాటు - పడ్డాదులు పరమగుచో మువర్ణకమునకు లోప పూర్ణబిందువులు విభావనగు. పడు, పాటు, పట్టు, పెట్టు, పఱచు మొదలగు నవి పడ్డాదులు - తల్లడపాటు.

అవ. దైవబలములేనివాని కెక్కడను సుఖము గలుగదు.

శ్వా.ఎండక్ నెత్తి తపింప బట్టతలవాఁడెందే నిలక్ నీడఁ గూర్చుండక్ దాళకుజంబుక్రింది కరుగక్ బ్రోత్కంపమై దానియపుం డవ్వేళనె తెప్పున స్పృయఁ బడె న్బ్రాణంబు వో; దుర్దశల్లండం బాయునె డాగిన న్సురభిముల్లా నీతివాచస్పతీ. ౪4

సురభి...స్పతీ, బట్టతలవాఁడు, ఎండక్ = ఎండచేత, నెత్తి = తల, తపింపక్ = కాఁపఁబడఁగా, ఇలక్ = భూమిమీఁద, ఎండేక్ = వితావునవైనను, నీడక్ = నీడయందు, కూర్చుండక్ = కూర్చుండుటకై, తాళకుజంబుక్రిందికిక్ =

తాటిచెట్టుకిందికి, అరుగ్=పోగా, ప్రోత్కంపమై= మిక్కిలి కంపించుటచేత, దాని : అ+పండు=అచెట్టులోనిపండు (అ-ప్రసిద్ధార్థకము), అప్పే శనె=అ+శేశనె = అసమయాననే, తెప్పన= శీఘ్రముగా (తటానున), ప్రాణంబు+పో=ప్రాణముపోవునట్లుగా, పయి=తలమీద, పడె, దుర్ద శల్=ఇడుమలు, దాంగిన=దాంగుకొన్నను, దండ=సమీపమును, పాయన=విడుచునా? (విడువ వనుట).

బట్టతలవాడుకడు ఎండచే నెత్తికాలి, తాళలేక నీడగల ప్రదేశమును కోరి వానిదొర్భాగ్యముచే దగ్గరనుండిన తాటిచెట్టుకిందికి బోయెను. వాడు పోయి నిలిచెనోలేదో, వైవికముగ నాచెట్టునుండి యొకపండు వానితలమీదఁ బడెను. అంత తల బట్టిన బ్రద్దలయ్యెను. తఱచుగా అదృష్టహీనుడు ఎచటికి బోయినను అచటికే ఆపదలును తఱచుకొనిపోవును. చైవలములేనివాని కెచ్చటను సుఖము కలుగదు.

‘బట్టతలవాడు’-స్వభావసిద్ధముగనే తలవెండుకలు మొలవనివాడు. “తాటిచెట్టు” జెప్పట నీడ మృగ్య మనుటకు.

దోమలకు భయపడి గ్రామమువదలి అడవులకేగఁగా నచట పులితోఁట బడుటవంటిది ఇది. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

కు+జము=భూమినుండి మొలచినట్టిది-చెట్టు.

ప్ర+ఉల్+కంపము=ప్రోత్కంపము - మిక్కిలి కంపము.

దానియపుండు=దాని+అ+పండు - ఒక్కొక్కచో సమానగతపూర్వ పదము వ్యవహితోత్తరపద మొంటితోడను వాని పెక్కింటితోడను అన్వయించెడి.

అప. చైవమే బలీయము.

మ. రవిశీతాంశుల కావిధుంతుదునిచే నారళ్లు గన్న, నృజంగవిహంగద్విరదేంద్రబంధనవిధు ల్లనొన్న, విద్వజ్జనుల్

భువిలో యాచకులై చరించెడివిధంబు ల్పూడ, దైవంబె చాల
వరిష్టం బని తోచెడి న్సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 85

సురభి...స్పతీ, భువిలో = భూమియందు, రవి+శీతాంశులకు =
సూర్యచంద్రులకు. ఆ+విధంతుదునిచే = రాహుగ్రహముచేత, (కలుగు),
ఆరట్ల=పీడలు, కన్ను = చూచినను, భుజంగ+విహంగ+ద్విరదేంద్ర+
బంధనవిధం=పాములు పక్షులు వీనుగులు వీనికి కట్టును, కన్దోన్న = చూచి
నను, విద్యజ్ఞుల = బుద్ధిమంతులు, యాచకులు వి=(పేదచేకముచే) బిచ్చమెత్తు
కొనువారై, చరించెడివిధంబు = సంచరించునట్టితులను, చూడ =
చూడగా, దైవంబె=దైవ మొక్కటే, వరిష్టంబు = అన్నిటికన్నను వరమైనది,
అని, తోచెడి = తోచును.

బంధించుటకు శక్యముకాని పాములు, పక్షులు, వీనుగులు కట్టు
పడుటయు, జగముల ప్రకాశంపఁజేయు సూర్యచంద్రులు రాహువుబారిని
పడుటయు, బుద్ధిమంతులు పేదలై యాచించుటయు చూడగా, అన్నిటికన్న
దైవమే బలాధ్య మని తోచును. దైవమే అన్నిటికిని మూలము.

శీత+ఆంశువు - చల్లనికిరణములు గలవాఁడు - చంద్రుఁడు.

విధంతుదుఁడు - విధువు=చంద్రుఁడు, వానిని తుదతి = వృథఁబెట్టు
వాఁడు, విధంతుదుఁడు=రాహువు.

భుజంగము-భుజం=కుటిలముగా, గమ్=పోవునట్టిది భుజంగము-పాము.

విహంగము - విహాయనమందు = ఆకాశమందు, గమ్ = పోవునట్టిది,
విహంగము. రూ. విహంగమము.

ఆరడి (ఏ. న.) ఆరట్ల - (బ. వ.); రూ. ఆఱడి.

ఆరడి+లు=ఆరడులు, డి - మీఁది ఇకారమునకు, ఉకారాదేశము.

తర్వాత 'దులు'-నకు ఖ్లువర్ణాదేశము.

వరము (నిజ.) వరీయము (తర.) పరిష్కము (తమ.)

కనినన్ = కన్నన్;
 కన్యనినన్ = కన్యన్నన్ } మా. 77 ప. పక్షన్.

కను+కొను = కన్ +కొను = కన్ +గొను = కన్యను. శబ్దకల్పవక్రియ.
 అర్థాంతరన్యాసాలంకారము; కావ్యలింగము.

తోలి మూడుపాదములును నాలవపాదమునకు హేతువుగా నుడువఁ
 బడినవి కావున కావ్యలింగాకారము.

ఆప. గుణవంతుల నల్పాయువులునుగాఁ జేయుట బ్రహ్మయొక్క
 మూఢత్వము.

మ. మహికి న్భూషణమై మహత్త్వములకు న్నట్రానర శ్రేష్ఠునిన్
 మహి నిర్మించి యనంతకాలము మనన్గానీడు లోకేశ్వరుం;
 డిహిహీ! యంతకు నీతి పెంపొనఁగఁగానేలా వృథాగాక? బా
 లహరిద్వాహసమద్యుతీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 86

బాలహరిద్వాహసమద్యుతీ = బాలసూర్యునితో సమానమైనకాంతిగల
 వాఁడా, సురభి...స్పతీ, లోకేశ్వరుండు = బ్రహ్మ; మహికిన్ = భూమికి,
 భూషణము వి=అలంకారమై, మహత్త్వములకున్=గొప్పగుణములకు, పట్టు+
 టె=ఆకరమగు, నరశ్రేష్ఠునిన్ = పురుషరత్నమును, మహిన్=భూమియందు,
 నిర్మించి=సృజించి, అనంతకాలము = చిరకాలము, మనన్ కాన్ + గాఁడు=
 జీవించియుండనీయఁడు. ఇహిహీ = ఇనీ, అంతకున్ = ఆమేరకు, నీతి పెంపు=
 (అటువంటిసృష్టికి) నడక పెంపును, ఒనఁగఁగాన్=ఇచ్చుట, ఏలా=ఎందులకు?

బ్రహ్మ సకలగుణసంపన్నుండును, భూమికి అలంకారభూతుండును అగు
 పురుషశ్రేష్ఠుని నిర్మించుట మంచిపనియే యైనను, అట్టివాని నల్పాయువును
 చేయుటమాత్రము మిక్కిలి శోచనీయము. కావున నట్టిసృష్టిని కొనసాగించుట
 నిష్ప్రయోజనమే యగును. అది బ్రహ్మకు తెలివితేమియే యనఁదగు ననుట
 రహస్యము.

హరిద్వాహుండు-హరిద్వర్ణము (పచ్చనికాంతి) గల గుఱ్ఱములు వాహనముగాఁ గలవాండు సూర్యుండు.

ఈండు = ఇచ్చునకు సర్వంబునకు 'ఈ' యగు.

ఇచ్చు+అక్+ండు=ఈండు. రూ. ఈయండు.

అవ. ఎంతటివానికైనను పాడువిధి యలంఘ్యము.

మ. ఉరులేజోనిధి హేళి చంద్రపరిభుక్తోన్మక్త మైనట్టి యంబరఖండంబె గ్రహించి వర్తిలుబగ;ల్పద్వారియు న్రేయిగ్రమ్మట నేలించి గ్రహించుదానదియె;యున్నానిన్యమున్నాయలే రరయ చ్చారలు నైతమున్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. ౪7

సురభి...స్పతీ, పగల్=పగటిపూట, ఉరులేజోనిధి = అత్యధికమయిన కాంతినిధియైన, హేళి = సూర్యుండు, చంద్రపరిభుక్తోన్మక్తము - చంద్ర=చంద్రునిచేత-పరిభుక్త=చక్కగా ఆనుభవించబడి-ఉన్నక్తము = విడువబడి నట్టిది, విసట్టి. అంబరఖండంబె = ఆకాశభాగమునే, గ్రహించి = త్రొక్కి, వర్తిలున్=సంచరించుచు; రేయిన్=రాత్రియందు, పద్వారియున్=పద్మములకు వైరియగు చంద్రుండును, క్రమ్మటన్=మరల, ఏతెంచి=వచ్చి, తాను, అదియె = దానినే (ఆయనుభవించివిడిచిన యంబరభాగమునే), గ్రహించున్ = త్రొక్కినును, అరయన్=విచారింపఁగా, వారలునైతమున్ = ఆసూర్యచంద్రులు కూడ, ఉన్నానిన్యమున్=అధికమగు మాలిన్యమును, పాయన్ లేరు=పదలిపెట్టఁ జాలరు.

మహాప్రభావమునకు నిధియగుసూర్యుండు ముందురాత్రి చంద్రుండు సంచరించిన యాకాశమార్గముననే మఱుదినము పగలు సంచరించును. అతఁడస్తమించినతర్వాత మరల చంద్రుఁ డామార్గముననే సంచరించును. ఒకరు అనుభవించి విడిచినదానినే యింకొకరు మరల మరల ననుభవించుచున్నారు. ఈ యెంగిలి యనుభవము దైవబలమువలన నట్టిగొప్పవారిని నైతము పదలినది

కాదుగదా? ఇంక నితరులసంగతి చెప్పవలెనా? కావున నెంతవారిపై ననుపాదువిధి వదలదు అని తాత్పర్యము.

చగల్ - చగటియందు - కాలవాచకములకు మార్గవాచకములకు సప్తశ్యర్థమునఁ బ్రథమ బహుళముగా వచ్చును.

అంబరము = ఆకాశము, వస్త్రము.

ఉల్ + మాలిన్యము = ఉన్మాలిన్యము; తకారమునకు సకారాదేశము.

వారలు - వారు, వీరు - పదములపై మరల లు-ల వర్ణములు చేరుట యుండును. అప్పుడు వెనుకనున్న ఉకారము ఆకారమగును.

నైతము. రూ. సయితము (వి.) సహితము (ప్ర.)

అవ. దైవయోగము నెవరును దాటలే రనుటయే.

మ. క్షీతిమృత్యుంజయసంశ్రితుండయిసముత్క్లష్టామృతస్థానమై సతతం బోషధినాథుండై శతభిషక్సంసేవ్యుండై యొప్పుచుండుతుమారాంశుని రాజయత్న విడ దెందుకొ; దైవపాకం బనల్పతరం బేరికి శత్రుమే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. రిరి

సురభి...స్పతీ, క్షీలికొ = భూమియందు, మృత్యుంజయసంశ్రితుండు = శివుని ఆశ్రయించినవాడు, అయి, సముత్క్లష్ట + అమృతస్థానము = ఉత్తమోత్తమమైన అమృతమునకుఁ బాతకము, వి = అయి, సతతంబు = ఎల్లప్పుడు, ఓషధినాథుండు = (మందు) మొలకలకు దొర, వి = అయి, శతభిషక్ సంసేవ్యుండు - శత = నూలులకు (నూలులకొలదిరోగులకు) - భిషక్ = వైద్యులచే-సంసేవ్యుండు = సేవింపఁబడినవాడు (శతభిషక్కుత్తముచే వెంబడింపఁబడినవాఁడని వాస్తవికార్థము), ఒప్పుచుండు, తుమారాంశునికొ = చంద్రుని, రాజయత్న = క్షయరోగము, విడదు = వదలదు; ఎందుకొ = ఎచ్చటను, దైవపాకంబు = దైవముయొక్క పరిణామము, అనల్పతరంబు = మిక్కిలిగొప్పది. విరికికొ = ఎట్టివారికైనను, (అదైవమును దాటుట), శత్రుమే = సాధ్యమగునా? (కాదనుట).

దైవపద్ధతి

చంద్రుడు మృత్యువు నేజయించిన పరమశివుని శిరోభూషణమై ఆ నాశ్రయించియున్నాడు. ఇదియునుగాక సర్వశ్రేష్ఠమగు ఆపృథమ స్థానమైనవాడు. సర్వరోగములను పరిహరింపదగు మూలికలకెల్ల ది ఎల్లప్పుడును నూర్గురువైద్యులు అతనివెంటనేయుందురు. అతడు స్వయమ చల్లనికిరణములు గలవాడు. ఇంతయుండియు నాతనిని త్సయరోగము వడ పీడించుచున్నది. దీనిసంతను చూడఁగా పాడుదైవముయొక్క పరిణామ నెంతటివారును తప్పించుకొన నమర్దులు కారుట తెల్లమగుచున్నది.

మృత్యుంజయుఁడు: మార్కండేయుని రక్షించుమిత్తము మృత్యువఁ జయించినవాడు అనియేనియు, స్వయము మరణము లేనివాఁడనియేనియ మృత్యుంజయసంక్రితుఁడు—దక్షశాపమునకు భయపడి చంద్రుఁడు శివ కడఁకేసి ప్రార్థింపఁగా, ఆయన యతనిపై జాలిగొని తనశిరసునం దుంచుకొ నని గాధ.

ఓషధినాథుఁడు—(చూ. ప. 315). ఓషధి అనఁగా 1. మూలిక 2. ఫలము పక్షమైనంతనే యెండిపోవు పరిమొదలగునది. వానిని బ్రతికింప వాడు చంద్రుఁడు. తఱచుగా వెన్నెలబలమున మొక్కలు ఓషధులు) ఆ వృద్ధిచెందును గనుక చంద్రుని ఓషధినాథుఁడనుట.

ఇంతకన్న నిట్లనుట పోలునేమో ?

ఓషధినాథము సోమలత; దీనిరసమునే సోమయాగమున ప్రాపి ఋషులు వినియోగించుచుండిరి. లతానామమైన సోమశబ్దమునకును, చంద్ర పర్యాయమైన సోమశబ్దమునకును భ్రమవలన సాంకర్యమేర్పడి లతాపరః సోమశబ్దమును తత్పర్యాయములును చంద్రునకునైతము వాచకమయ్యెను.

శకభిషక్—1. శత=నూలు, భిషక్=వైద్యులు - నూర్గురువైద్యులు
2. తారామండలములో నిరువది నాల్గవదగు శకభిషమనెడి నక్షత్రరాశి. ఇంద్ర నూలునక్షత్రములు కలవు.

రాజయత్న-(1) చంద్రునకేర్పడినోక్షయరోగము. (2) క్షయరోగ సామాన్యము. “అనేకరోగముల ననుగమించునదియు, బహురోగములకు ముందు వచ్చునదియు గనుక నిది రోగములకన్నిటికిని రాజు గాన నీపేరు” అని వాగ్భటుడు. “చంద్రుడు దక్షప్రజాపతిపుత్రికల నిరువదేడ్దురను వివాహమాడియు, వారిలో రోహిణియందుమాత్ర మత్యంతానురాగము పూని యుండెను. ఆపక్షపాతమునకై కిసిసి దక్షుఁ డాతనిని నిరంతర క్షయరోగి యగునట్లు శపించెనుకాని కుమార్తెలెల్లరును తమభర్త ననుగ్రహింపవలసిన దని తండ్రిని ప్రార్థింపఁగా వారివేడితోలున కంగీకరించి యతఁ డతని కాక్షయము నియతకాలిక మగునట్లు గ్రహించెను” అనునది పురాణకథ.

అల్పము=కొంచెము, న+అల్పము=అనల్పము = కొంచెముకానిది-గొప్ప యైనది.

ఆవ. దైవము గొప్పవారి కెన్నియాపదలు కలిగించినను వారి కెప్పు డును దైర్యముపోదు, అనుచున్నాఁడు.

మ. అమలజ్ఞానుని వెట్టిదైవము వృథాయాసంబుచేఁ జిత్తదోషము పొందించుట కాపద ల్పలీపిన న్సల్పంగనీ, కల్పనా శమునం దేని కలంగునా యతఁడు నిస్సారంబు లౌసప్తశైలములు న్నాగిధులుం బలెన్ సురభిమల్లా నీలివాఛస్పతీ. 89

సురభి...స్పతీ, వెట్టిదైవము = మూఢదైవము, అమలజ్ఞానునిన్ = నిర్మలమైనజ్ఞానముతో కూడినవానిని (గొప్పవానిని), వృథా+అయాసంబు చేన్ = పనికిమాలిన శ్రమచేత, చిత్తదోషము = అదైర్యమును, పొందించుటకున్ = పొందునట్లుచేయుటకై, అపదల్ = ఇడుములను, సలిపినన్ = చేసినను, సలుపనీ = చేయనిమ్ము. అతఁడు = అమహాత్ముఁడు, కల్పనాశమునందేని=కల్పాంతమందైనను (ప్రళయమందైనను), నిస్సారంబులు+బౌ=సారము.

లేనట్టి, సప్తశైలములు + వారిధులు బలె = విడుకులవర్వతములవలెను, విడుసముద్రములవలెను, కలంగునా = చైన్యముచెందునా? (చెందఁ దగుట).

వెట్టిదైవము మహాత్ములను పరీక్షించఁ గోరి వారిచైర్యమును నాశము చేయుటకై వారి నెన్నో యిడుమలపాలు కావించుచుండుట తెలివిమాలినవని. సప్తకులవర్వతములను సప్తసముద్రములునైనను ప్రళయకాలమున తమమేరలు మీఱి నడచుకొనునేమోగాని మహాత్ములమాత్రము అప్పటికిని తమచైర్యమును పట్టువదలరు.

గాంభీర్యస్థైర్యాదులందు మహాత్ములకును సముద్రకులవర్వతములకును సామ్యముఁ జెప్పట కవులయందు సామాన్యముగాఁ జూపట్టుచున్నది. ఈ బర్వతసముద్రముల దృష్టాంతముచేత భీరులచైర్యభంగనము అత్యంతదుష్కరమనియు, అటు చేయ నెంచుట వృథాయానహేతువనియు సూచితము.

కులవర్వతములు:

“మహేంద్రో, మలయ, స్పహ్య, స్సానుమా, నృక్షవర్వతః

విస్థశ్చ, పారియాత్రశ్చ, సప్తైలే కులవర్వతాః”.

సప్తసముద్రములు:

“లవణ, ఇక్షు, మరా, సర్పి, దధి, క్షీర జలార్థవాః”.

అమలజ్ఞానుఁడు - నిర్మలమైనజ్ఞానముగలవాఁడు - జ్ఞానమువలన మనః పారిశుద్ధ్యమును, తన్మూలమున స్థైర్యమును సిద్ధించును.

సల్పంగనీ—చూ. 74 ప.

శైలము—శిలాసంబంధమైనది - వర్వతము.—తద్ధితము.

వారిధి - వారికి నిధియైనది వారిధి - సముద్రము.

వారిధులుంబలెక్ - వారిధులు:- ఉక్ - సముచ్చయార్థకము. వారిధులు + బలెక్ - పోలె, బలె - లు పరమగుచో నామములకు ప్రథమ యగును.

ఉత్తరార్ధమున వృతిచేకాలంకారము.

ఆవ. అన్నిటికిని చైవమే శరణము.

మ. ప్రభు వాడై వము మేర చేసినది దప్పక బాటి హెచ్చబ్బునే
విభవం బాధ్యుల జేరినంతటనె? ప్రావృద్వారిదం బెల్లచో
నభివర్షింపంగఁ జాతకంబునకు నాల్గైదంబుబిందు ల్గదా

లభియించు న్నొగ మెత్తిన న్సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 90

సురభి...స్పతీ, ఆధ్యులక = గొప్పవారిని, చేరినంతటనె = ఆశ్రయింపఁగానే, ప్రభువు = సమర్థము, బే = అయిన, చైవము, మేరచేసినది = విరాటుకావించినది, తప్పక = బొల్లయి (అతిక్రమించి), విభవంబు = ధనము, హెచ్చు = అధికము, అబ్బునే = దొరకునా? ప్రావృద్వారిదంబు -- ప్రావృత్ = వర్షాకాలమందలి - వారిదంబు = మేఘము, ఎల్లచోక = అన్నిచోట్లను, అభివర్షింపంగ = నిండుగ వానకురియుచున్నను, చాతకంబునకు = వానకోయిలకు, మొగము + ఎత్తినక = నోరు తెరిచిన, నాల్గు + బిందు + అంబు బిందుల్ కదా = నాలుగ్గో అయిదో నీటిబొట్టుమాత్ర మేకదా, లభియించుక = దొరకును.

సమర్థమునుచైవము ఎవని కెంతయనినిర్ణయించునో వాని కది తనంతటనే దొరకును. దీనికై యొకనినాశ్రయింప నక్కఱలేదు. ఒకవేళ ఆశ్రయించిన, వారెంతగొప్పవారయినను నిధినిర్ణయమునకంటె హెచ్చు కలుగనే కలుగదు. ఎల్లదిక్కులను వ్యాపించి వర్షాకాలమున మేఘము ఎంతసమృద్ధిగా కురియుచున్నను మేఘు నాశ్రయించిన వానకోయిలకు తలయెత్తి నోరు తెరిపఁగా వానవిడుకు లేనాటుగో అయిదోమాత్రమేగదా నోటవడును! అంతకంటె సెక్కువపడదు. కావున అన్నివిధముల చైవమే శరణము.

వారిదము - వారి = జలమును, ద = ఇచ్చునట్టిది - మేఘము.

నాల్గైదు - బహువ్రీహి.

కర్తవ్యద్ధతి.

సర్వము దైవాధీన మని దైవపద్ధతిని ముగించినపిదప, ఆ దైవము నైతము కర్తాధీనముగనే యున్న దని నిరూపించుచు దైవముకన్నను కర్తయే గొప్పదను చున్నాఁడు.

ఆవ. కర్త బలీయ మని వర్ణించుచున్నాఁడు.

మ. విధిచే గాని సురత్తమంతనె ఫలావిష్కారకు ల్లాప; త

ద్విధి యన్నన్ నియతక్రియాఫలద; ముర్విస్తత్ఫలం బన్నఁగ
ర్తధురాయత్తమిటాటఁజేసి భజచ్ఛార్వాం బౌచుఁగర్తంబెయ
త్యధికం బై ప్రవిభాసిలు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 91

సురభి...స్పతీ, సురలు = ఇంద్రాదివేల్పులు, విధిచే గాని = దైవము చేతనేగాని, తమంతనె = స్వయముగా, ఫల+ఆవిష్కారకుల్ = ఫలమును వెలయించువారు (ఫలము నిచ్చువారు), కారు; తత్ విధి+అన్నన్ = ఆదైవ మన్ననో, నియతక్రియాఫలదము - నియత = నిర్ణయింపబడిన - క్రియా = జ్యోతిష్టోమము, తపము, దానము మొదలగు కర్తములయొక్క, ఫలదము = ఫలమును ఇచ్చునది, (అగును), ఉర్విక్ = భూమియందు, తత్+ఫలంబు అన్నన్ = ఆఫల మన్ననో, కర్తధురాయత్తము = కర్తభారమునకు అధీనమైనది, ఇటు, టాట+చేసి = అగుటచేత, కర్తంబె = ఆకర్తమె, భజచ్ఛార్వాంబు+బౌచుక్ = పూజింపదగిన దై, అత్యధికంబు+వి = మిక్కిలిగా, ప్రవిభా సిలుక్ = ప్రకాశించును.

వేల్పులను భజితమా యనిన వారు ఫలమునీయ స్వతంత్రులుగారు; వారును మనవలెనే విధికి వశమైనవారే. అట్లయిన విధిని భజితమా యన్న ఆవిధియు ఆయాకర్త కనుకూలమగు ఫలమునిచ్చునేగాని స్వతంత్రముగా నీయఁ జాలదు. మఱి ఫల మన్ననో కర్తాధీనము. కావున వేల్పులకుఁగాని, విధికిఁగాని

మొక్కుటయెందుకు? విధినైతము చేసిని దాటఁజాలదో అకర్మకే మొక్కుదము. కనుక మంచిఫలమునకై మంచిపనులు చేసికోవలసిన దని దీనిభావము.

పూర్వపూర్వమునకు ఉత్తరోత్తరము ప్రత్యుత్కర్ష మనుటచే మాలాదీపకాలంకారము. దీనినే సారాలంకార మని కావ్యప్రకాశము పేర్కొనఁచున్నది. టౌటజేసి—జడవాచకముల ద్వితీయాదిరూపములమీఁద ‘చేత్కా’ విభక్తి యర్థమున ‘చేసి’ వచ్చుటయుఁ గలదు.

అతి+అధికము = అత్యధికము. ప్ర+వి+భాసిలు = ప్రవిభాసిలు.

ప్ర, వి, అతి—అనునుపసర్గలు భృకార్థకములు.

అప. కర్తయొక్క సకలనియంతృత్వము.

మ. అజు బ్రహ్మాండఘటాళి సల్ప ఘటికారాచార్యుఁ జేసె; స్వృష ధ్వజభిక్షుటనుఁ జేసె; సూర్యు భ్రమణవ్యాసంగిగాఁ జేసె; నంబుజనాభుఁ వివిధావతారతరళాత్ము న్జేసె; నక్కర్త మెల్లజనశ్రేణి కలంఘ్య మకా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతి. 92

సురభి...స్పతి, (వికర్తము), అజు=బ్రహ్మ, బ్రహ్మాండఘటాళి=బ్రహ్మాండ+ఘట = బ్రహ్మాండములనెడు మండలయొక్క - ఆళి = వరుసను; సల్ప = చేయుటకు, ఘటికార+ఆచార్యుఁ = ముందుల కాచార్యునిగా, చేసె = చేసెనో, వృషధ్వజు = వృషభమును ధ్వజముగాఁ గలిగిన శివుని, (వృత్యువును జయించినవాడైనను అనుట), భిక్షుటనుఁ=బిచ్చ మెత్తుకొనుచు తిరుగువానినిగా, చేసె, సూర్యు=(సకలలోక ప్రకాశకుడగు) సూర్యుని, భ్రమణ వ్యాసంగి కా = (ఒక నిమిషమైన విశ్రాంతి లేక) తిరుగుటయందు మిక్కిలి అసక్తికలవాఁడు అగునట్లు, చేసె, అంబుజనాభుఁ = (తామర నాళియందుకలవాఁడును, మఱియందు అంబుభవనములు కలవాఁడును అగు) విష్ణుమూర్తిని, వివిధావ...త్తు = వివిధ = చలువిధములైన - అవతార = అవతారములచే - తరళ = ప్రకాశించు - అత్తు = శరీరము కలవానినిగా

కర్తవ్యధర్మ

(అవతార మెత్తునట్లుగా), చేసెకొ, అక్కర్తము = అంతటి ప్రభావము
అకర్తము, ఎల్లజనశ్రేణికికొ = మానవజాతి కంతటికిని, అలంఘ్యము = దా
రానిది, ఔకొ = అగును.

కుమ్మరి కుండలు చేయునట్లు బ్రహ్మకు బ్రహ్మాండములు సృజించుచు
దురవస్థయు, శివునకు బిచ్చగాండై తిరుగవలసిన కష్టమును, సూర్యునకు
ఆకాశమునందు బ్రమించుచుండవలసిన సంకటమును, విష్ణువునకు వివిధము
యవతారముల సైతపలసినపీడయు చేనివలనఁగలిగినదో, అది ఆత్రిమూర్తు
నైతము ఆశించుశక్తిగల ఆకర్త యెట్టివారికిని దాఁటరానిది.

అజుఁడు—అ=విష్ణువు, అజుఁడు = విష్ణువుకుమారుఁడు-బ్రహ్మ.

బ్రహ్మాండము—ఈవిశ్వమంతయు సంధకారావృతమై యుండినకా
మున భగవంతుఁడు నిజలేజముచే దానిని చెదరఁగొట్టెను. మొట్టమొదట ఆయ
జలమును సృష్టించి యం దొకదీపమునుంచెను. అయ్యదియే యొకగొప్ప యం
చుయ్యెను. అందుండి భగవంతుఁడు బ్రహ్మరూపమున నావిర్భవించెను. కను
నాయండమునకు బ్రహ్మాండ మనుపేరు కల్గెను అని మనుస్మృతి.

ఘటికారుఁడు-ఘటి = కుండ, దానినిచేయువాఁడు = ఘటికారుఁడు;
కుమ్మరి.

ప్రపద్ధజు భిక్షుటనుఁజేసె - బ్రహ్మకు ఆదిలో నైదుముఖము లుండెను
ఆయన యొకప్పడు కట్ట వచింపఁగా పరమశివుఁడు కిసిసి ఆయన యైదవముఖ
మును ఖండించెను. అందువలన శివునకు బ్రహ్మహత్యాపాతకము కలిగినది. దానికి
ప్రాయశ్చిత్తముగా శివుఁడు బ్రహ్మకపాలమును చేఁబూని భిక్షుటనుచేయ
సాగెను.

సూర్యుకొ - సూర్యుఁ డిట చంద్రాదిగ్రహములకును నక్షత్రములకును
ఉపలక్షణము.

వివిధావతారకరభాత్తుకొ - విష్ణువునకు దశావతారములు ప్రసిద్ధి.

“మత్స్యః కూర్మో వరాహ శ్చ నరసింహోఽథ వామనః,
రామో రామశ్చ కృష్ణశ్చ బుద్ధః కల్కిచ తే దశ.”

విష్ణువునకు అవతారబాధకలుగునట్లు భృగు దూర్వాసుల కావము కల
దని యోగవాసిష్ఠరామాయణమునను మత్స్యపురాణమునను కలదు.

అప. సకలనిరూపక యగుటవలనను, సకలశ్రేయములకు నిభానమగుటచేతను
సత్కర్తాచరణ మత్యావశ్యక మని వద్యద్వయముచే ఉపదేశించుచున్నాడు.

మ. ఘను సత్యల్పునిగా, వివేకి జడునింగా, జెంత దూరంబుగా,
ననవద్యామృతము నివ్వఁబుగ, సఖు న్నాణాపహుంగా, నొన
ర్చు నహో కర్తము! దానిమానిమరిదుర్బుద్ధుల్లుణౌఘోషలా
లనము న్గోరుదు రేలొకో సురభిమల్లా నీతవాచస్పతీ. ౪౩

సురభి...స్పతీ, కర్తము = సత్కర్తమనుదేవత, ఘను = గొప్ప
వానిని, అత్యల్పునిగా = మిక్కిలి సీచునిగాను, వివేకి = బుద్ధిమంతుని
(విద్వాంసుని), జడునిగా = బుద్ధిలేనివానినిగాను (మూర్ఖునిగాను),
చెంత = సమీపమును, దూరంబుగా, అనవద్య+అమృతము = ఉత్త
మోత్తమమైన అమృతమును, విషంబుగ, సఖు = స్నేహితుని, ప్రాణాప
హుంగా = ప్రాణమును అపహరించువానినిగాను, చివరను = చేయును
(మార్చును). అహో = అశ్చర్యము. దాసి = (అట్టి సర్వశక్తిమంత మగు)
కర్తమును, మాని, మరి, దుర్బుద్ధులు = పెడబుద్ధికలవారు, గుణౌఘోషలా
లము = రజస్తమాదిగుణములయొక్క - ఓషు = సమూహముయొక్క -
ఉపలాలనము = బుజ్జగింపును, (రజస్తమోగుణాత్మకములగు సర్థములను),
ఏలొకో కోరుదురు = ఏకారణముచేతనో కోరుచున్నారు. (గుణములు క్షేళ
కరములైన ఫలముల నిచ్చునవి యైనను వానినే కోరుదుదు.)

సత్కర్తము సుజనులను దుర్జనులుగాను, విద్వాంసుని మూర్ఖునిగాను,
చెంతను దూరముగాను, అమృతమును విషముగాను, స్నేహితుని శత్రువుగాను
చివరకు క్షీలది. కోరినకోర్కులను అనుభవింపఁ దలఁచువాఁడు దుఃఖిమయము.

అగు రాజనతామసకృత్యముల నాశ్రయింపక సత్కర్తమునే అశ్రయింప వలయును.

అశక్యమును శక్యము చేయగలుగు ననుటచే విశేషాలంకారము.

అపహము = చెఱచునట్టిది.

ప్రాణాపహండు - ప్రాణమును చెఱచునట్టివాడు - చంపునట్టిశత్రువు.

గోణ+ఓఘు = గుణోఘు - వృద్ధిసంధి - అ, ఓల-కు కెరికిని ఔ - ఆదేశము.

ఓఘు+ఉపలాలనము = ఓఘోపలాలనము-గుణసంధి. అ, ఉ-లకు ఓ - ఆదేశము.

అవ, సంపదాపదలు శుభాశుభకర్తాయ త్తములు గావున ఆదే సత్కర్తా చరణోపదేశము.

మ, శుభకర్తంబు కలంతసేపు దయిత ల్పద్ధాంతము ల్చత్రముల సుభతోఘం; బది దీతిన న్నకలము న్నూత్రంబు విచ్చిన్న మైన భువి న్దైంసినము త్రియంబులగతిక నానావిధం బొను వల్లభ తారంజితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 94

వల్లభ తారంజితభూజనా - వల్లభతా = స్వచరిపాలనముచేత - రంజిత = సంతోషపెట్టబడిన - భూజనా = ప్రజలుగలవాఁడా, సురభి...స్పతీ, శుభకర్తంబు = మంచికర్తము (దానివలన కలుగు అద్భుత మనుట), కలంతసేపుకొ = ఎంతకాలము ఉండునో అంతకాలమును, (ఎంతకాలముకూడ వచ్చుఁడునో అంతకాలము), దయిత = ప్రియురొండు, శుద్ధాంతము = పరిశుద్ధములైన అంతఃపురములును, ఛత్రము = (తెల్ల) గొడుగులు (రాజవిహ్నములు) సుభట+ఓఘంబు = మంచిభటుల సమూహమును, (అనునవియుండును), ఆది = ఆశుభకర్తము, తీతినకొ = వ్యయము కాఁగా, సకలముకొ = ప్రియురొండు, అంతఃపురము, గొడుగు అనునవి యెల్ల, సూత్రంబు = దారము, విచ్చిన్నము

విసక్ = పెరుగఁగా, భువిక్ = నేలను, చెందిన = పొందిన (నేలమీఁద పడిన), ముత్తియంబులగతిక్ = ముత్యముల (విధమున) పఠె, నానావిధంబు = నలుదిక్కుల చెదరినట్టిది, జౌను = అగును.

పురాకృతపుణ్య మున్నంతవఱకును, ప్రియుర్రాంధ్రు, మేలయిన యంతః పురములు, తెల్లగొడుగుతోఁగూడిన ప్రభుత్వము, వీరులగుభటసేన అనునవి మనుష్యుఁడు అనుభవించఁగల్గును. ఆపుణ్యము ముగియఁగానే అవి యన్నియు పెరిగిపోయిన ముత్యాలపేరులోని ముత్యములవలె నలుదిక్కుల చెదరి మాయ మగును.

శుద్ధాంతము = పరిశుద్ధులై నరక్షకులు సమీపమందుఁ గలిగినది; రక్షిం పఁబడిన ప్రాంతములు కలది. రాచనగరు, నగరిలో స్త్రీలుండుగృహము.

కల+అంత - కలంత - అంతపరిమాణార్థకము - కనుక సంధినిత్యము.

ఛత్రముల్ = (ప్రకరణబలముచే) తెల్లగొడుగు అనియర్థము. అది రాజచిహ్నము. కాన దొరతన మని భావము.

ముత్తియము — ఇయఁకుమాటుగా నామాంతమునకెత్వము బహుళముగా నగు - ముత్తియశబ్దమునందుమాత్రము ఇత్వలోపము కానఁబడియోడి - ముత్తి యము - ముత్తెము - ముత్యము. ఉపమాలంకారము.

అప. ఏవనిచేసినను దానిపర్యవసానమును ముందు ఆలోచించుకొని చేయవలెనుగాని తొందరపడరాదు అనుట.

మ. అగుణంబేని గుణాఢ్యమేని యొక కార్యం బెద్ది యైన న్నదిక్ ముగియఁనోచనఁజేసిపూనఁగఁదగు, న్బునిక్ర ప్రయోత్పాదితం బగునేనిక్ గడగండ్లు గాక యధికంబొచ్చిత్తశల్యం బగున్ లగదత్తుజ్వలనద్గుణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 95

లగదత్తుజ్వలనద్గుణా - లగత్ = స్థిరపడిన - అతి+ఉజ్వల=మిక్కిలి ప్రకాశవంతమైన - నద్గుణా = మంచిగుణములుకలవాఁడా, (సహజమగు నద్గు

జములచే ప్రకాశించువాఁడా), సురభి...స్పృశీ, అగుణంచేసికొ = చెడ్డదిగాని, గుణాఢ్యమేసికొ = మంచిదిగాని, ఎడ్డియైనకొ ఒకకార్యములు = నిజము ఒకపనిని, మదికొ = మనస్సునందు, ముగియకొ = పూర్తిగా, యోచనకొచేసి = ఆలోచించి, పూనగకొతగుకొ = ప్రయత్నించుట తగియుండును. పూన్కి = కార్యారంభముచేయుట, రయ + ఉత్పాదకంబు = మిక్కిలి తొందరకలిగినట్టిది, అగునేసికొ = అయినయెడల, కడగండ్లు = కష్టములు, కాక = తప్ప, (కష్టములతో పాటు), అధికంబు + పై = మిక్కిలియైన, చిత్తకల్పము = హృదయమునకు ములికి అగును (మనోవేదన ప్రకటించి బాధించును అనుట).

ఎవఁడుగాని మంచిదో చెడ్డదో యొకపనిని చేయ నెంచిన ముందుగా దానిపర్యవసానమును దీర్ఘముగా ఆలోచించుకొనవలయును. అట్లుకాక తొందరపడి యాకార్యము సారంభించిన నది కడగండ్లుపాలుగావించుటేగాక యావజ్జీవము హృదయమునగుచ్చుకొన్న బాణపుములికివలె బాధించుచుండును. కావున సావధానముగ విమర్శించినతరువాతనే యేకార్యమునుగాని పూనుకొనవలగును; అట్లుచేసిన చిత్తమునకు సమాధానము కలుగును.

కడగండ్లు - నిత్యబహుపచనము. (కడ + కండ్లు.)

కండు = విపత్తు - కండ్లు = విపత్తులు. కడగండ్లు = మరణముదనుక నుండువిపత్తులు-అగచాట్లు. కాక = విసార్థకమగు నవ్యయము.

మది (వి.) మతి (ప్ర.) పూన్కి-రూ. పూసికి-పూనుధాతువు కృదంత రూపము-“కొరు మొదలగువానికి ‘ఇకి’ పర్ణకమగును.” విను, పోలు, మను, పూను మొదలగునవి కొర్వాదులు. ఉపమాంబుకారము.

అవ. సత్కర్తము ననుష్ఠింపనివాడే మందభాగ్యుఁడు.

మ. ఘనసారంబునఁ గోద్రవావృత్తియొసంగ, న్రత్నభాండంబు చందనదారు ల్లాని తెల్కపిండి దగ వండం, బైఁడినాఁగంట దున్ని నెఱి పూదికి నాట జిల్లేడులు, చింతించు న్నహిం బుట్టి పుణ్యనిరీహుం డగువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 96

శ్రీసురః...స్వతీ, మహిక్ = (కర్తృభూమియగు) ఈదేశమున, పుట్టి, పుణ్యనిరీహుండు - పుణ్య = (తపము మున్నగు) పుణ్యకార్యములయందునుచి హుండు = కోరికలేనివాడు, అగువాడు = అగునట్టిమనుజుడు, ఘనసారంబునక్ = కప్పురపు టరటితో, కోద్రవ+ఆపులి = ఆరెవడ్డచేనికి కంచెను, ఒసంగక్ = విర్పలుచుటకును, చందనదారుత్ = మంచిగందపుచెక్కలను, రత్నభాండంబు = రత్నముతోచేయఁబడిన కుండను, కొని=తీసికొని, తెల్కపిండి = గానుఁగపిండిని, తగక్ = ఒప్పుగునట్లుగా, వండక్ = వండుటకును, వైడినాఁగంటక్ = బంగారునాఁగేటితో, (నేలను), దున్ని, నెటిక్ = పూర్తిగా, దూదికిక్ = దూదికొఱకు, జీల్లేడులు = జీల్లేడుచెట్లను (జీల్లేడుమాది పట్టువలె మెత్తగ నుండును), నాటక్ = నాటుటకును, చింతించుక్ = ఆలోచించువాఁడగును.

ఈభరతఖండము కాస్త్రాచితకర్తలు చేయఁదగినభూమి. అట్టిదానియందు జనించికూడ తపస్సు మొదలగు పుణ్యకార్యము లేపురుషుండుచేయఁజొ వాడే భాగ్యహీనుండు, మూర్ఖుండుగూడ. ఎట్లన ఆరెవడ్డచేనికి కప్పురపుటరంటులను కంచెగానిర్పించువాఁడును, తెలకపిండిని వండుకొనుటకు చందనపుకట్టలను రత్నాలకుండను ఉపయోగించువాఁడును, జీల్లేడుమాదికోసము బంగరునాఁగేటితో నేలనుదున్నువాఁడును ఎట్టివారగుదురో వారితో సమానుడగును. అనఁగా ఉత్తమఫలసాధనమును సీచఫలసాధనమునకై వినియోగించుకొను మూర్ఖుఁ డగు నని భావము. కనుక అన్నివిధముల శ్రేయస్కామునకు సత్కర్మానుష్ఠానమే తగినది.

భారతీయుల కీదేశము కర్తృభూమి; చంద్రలోకస్వర్గలోకాదులు భోగభూములు. ఇచట పుణ్యకార్యములొనర్చువారికి స్వర్గాదిలోకములు ప్రాప్తించుననియు, తత్ఫలమునుభవ మచటముగియఁగా వారు మరల పుణ్యకార్యాచరణ నిమిత్త మీభూమియందు జనింతు రనియు శ్రుతులు నుడువును.

ఘనసారము=(1) కర్పూరము, (2) కర్పూరపుటనటి.

అపవిత్రము = అపవిత్రము = చుట్టుకొనియుండునది = కంచె, వెలుగు.

రక్షణము = రక్షణములతో చేసిన కంచె - వజ్రవైడూర్యములతో సంబంధించినది.

దారుణ : దారుణము - అశుభమున వుత్తము లోపించగా సిద్ధించిన రూపము. వుత్తములను రాము, బాము శబ్దములతోపలి.

తెల్లపిండి = తెల్లపిండి - అమిడి అకారము లోపించగా తెల్లపిండి అగును. రూ. తెల్లపిండి.

మైడి = బంగారము. రూ. మయిడి, మసిడి.

నాగలి - నాగలి + తి + అ - నాగలి ఔపవిత్రము గావున తుదివర్ణమునకు 'తి' అదేశము; అమహదర్థము జడవాచకము గావున తృతీయానంతముల 'అ' అదేశము. ఇట తృతీయార్థము. రూ. నాగేలు, నాగేలు.

జిల్లు - రూ. జిల్లు.

పుణ్యనిరీహుఁ డెవఁడో వాఁడు ఘనసారంబున కోర్కెవాపుతి యొసంగును. ఇత్యాదివిశిష్టములగు పినగుట, మడుగుట, నాటుట అనువానిచేత సిద్ధిమైన వాక్యములయర్థ మసంభవముగావున అసంభవమస్తువుల సంబంధముచే మాలానిదర్శనాలంకారము. చూ. రీ. మూర్ఖవర్ణము.

అవ. పుణ్యకర్త మే సర్వమునిచ్చును గావున వానినే గడింపవలయును.

శా. ప్రావీణ్యంబులరావు, బల్చదువులకారా, వన్సవాయంబులకారా, వర్షిశ్వరనిత్యనేవకతన న్రా, పుష్పలకారతకారా, వేనాటు ఫలించు వృక్షముగతి న్నత్యర్థమైశ్వర్యముల్ తావై నాటికిఁ జేకులు స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 97

సురభి...స్పతీ, ప్రావీణ్యంబులకార = వివిధములగు విషయములుగల నేర్పరితనముచేత, (పుష్పలకారముల్ = సంపదలు), రావు = కలుగవు, బల్చదువులకార = గొప్పచదువులచేతను, రావు, అన్యవాయంబులకార = కలముచేతను,

రావు, ఉర్విశ్వర విశ్వసేవకతనన్ - ఉర్విశ్వర = రాజులయొక్క-నిత్య-ఎడ
తెగని-సేవకతనన్=గొలుపుచేతను, రావు, ఉజ్జ్వలాకారతన్=చక్కగా ప్రకా
శించుచున్న ఆకారముచేత (చక్కదనముచేత)ను, రావు, సత్కర్మము=పుణ్య
కర్త, విశ్వర్యముల్=సంపదలయొక్క, తావు=స్థానము, వి=ఆయి, వినాటన్=
ఏయే సమయములందు ఫలింపవలయునో, నాటికిన్ = ఆయాసమయము
లందు, ఫలించు = ఫలమొనఁగునట్టి, (పరిపక్వసమయమందే అనుట), పృథ్వి
గతిన్=చెట్టువలె, చేపఱున్=సిద్ధించును.

పురుషునకు పలువిధముల నేర్పరితనము, గొప్పవిద్య, మంచికులము,
ఎడతెగని రాజసేవ, సౌందర్యము అనునది విశ్వర్యాదిఫలముల నీయఁజాలవు.
దానిదాని ఋతువులో ఆయాచెట్టు ఫలించునట్లు, పూర్వముచేసికొన్న పుణ్య
ములు వానివానికాలము వచ్చినప్పుడు చక్కగా ఫలములనిచ్చును. పురాకృత
పుణ్యకర్త విశేషమునకు వ్యతిరేకముగా ఫలము కలుగఁజాలదు కావున సత్క
ర్మములనే చేయవలసినది అని భావము.

ఫలించుట యనుధర్మ మొక్కమాఱుమాత్ర ముదాహరింపఁబడి
యొందుటచే దీపకాలంకారము.

3, 4 పాదములలో ఉపమాంకారము.

బల్-బలువు అను విశేషణమునకు వృత్తియందు అంత్యనర్ణము లోపిం
పఁగా బలు అగును. హల్లు పరమగుచో బలు-లోని ఉత్వమునకు వికల్పముగ
లోప మగు. గతి - ఉపమానాచకము.

విశ్వర్యముల్ తావు-విశ్వర్యములయొక్క తావు. యొక్కకులోపము
బహుళము.

అవ. ఇందును దైవప్రభావమే.

య.మునుఁగు న్నాక పయోధిలో, రిపుచయంబునైల్పుఁగాకెట్టులేక,
వినువీధి న్నన నేర్పుఁ గాక, కృషివాణిజ్యాదులం బొద్దు గా

క. నిలింపాచలమెక్కుగాక, చదువు లైకట్టుగా, కెచ్చురా
దనయం బున్నది పోదు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 93

శ్రీసురభి...స్పతీ, (పురుషుడు), పయోధిలోకం = సముద్రమునందు,
మునుగుళికాక = మునుంగనీ, రిపుచయంబుక = శత్రుసమూహమును, గెల్చుకా
కాక = గెలుపనీ, ఎట్టులేక = ఏదోయత్నముచేత, వినువీధికో = ఆకాశమార్గము
నందు, చనక = పోవుటకు, నేర్చుకాక = సమర్థుడౌకానీ, కృషి + వాణిజ్య +
అదులకో = సేద్యము, వర్తకము, మొదలైనవానియందు, పొద్దుకాక =
పొరలంకారకాక = పొరలాడనీ, నిలింప + అచలము = దేవతలకు ఆవాసమైన
పర్వతము (మేరువు = బంగారుకొండ)ను, ఎక్కుకాక = ఎక్కునీ, చదువుతో =
(వేదాది) సమస్తవిద్యలును, కైకట్టుకాక = వశమైనకానీ, అనయంబుక =
అవశ్యముగా, ఎచ్చు = అధికము, రాదు, ఉన్నది, పోదు.

పురుషుడు సముద్రములో మునిగినను, పోరిలో శత్రువులను గెలిచి
నను, ఎంతో ప్రయత్నముచేసి (యోగాదుల సభ్యసించి) ఆకాశగమనము
సాధించినను, సేద్యమును వర్తకమును చేసికొనుచు వానియంచే మునిగి
యున్నను, మేరువుకొన కెగిరినను, వేదాదివిద్యల నన్నిటిని కైవసముచేసి
కొన్నను, ఇట్టివి యెన్ని సాధింపగల్గినను అదృష్టమున్నంతమాత్రమే లభిం
చునుగాని అంతకన్న హెచ్చురాదు; ఉన్నదానికి లాటు లేదు.

పయోధిలోక మున్దుక. (1) జలస్తంభబాదివిద్యలునేర్చి జలమున
సంచరించుశక్తి. (2) మత్స్యములు మున్నగు రత్నములకై సముద్రమున
మునుంగుట-అనియైనను.

వినువీధికో జనక, నిలింపాచల మెక్కుకా - ఈరెండుకార్యములు యో
గానుసంధానముచే సాధితములు.

చదువుతో - వేదవేదాంగాదివిద్యలు.

నాల్గువేదములు, అఱువేదాంగములు, మీమాంస, న్యాయము, పురాణము, ధర్మశాస్త్రము అని విద్యలు పదునాలుగు; వీనితో ఇతిహాసములు, ఆగమములు మొదలగు అఱువది నాల్గుఁ గూడ చేరును.

కొండఱిమతమున చదువులన్న ఆస్వీక్షకి, శ్రయీ (వేదములుమూఁడు), దండసీతి అనునవి మూఁడు; మఱికొండఱిమతమున ఆస్వీక్షకి, శ్రయీ, వార్త, దండసీతి అనునవి నాల్గు.

ఇచటఁ బేర్కొన్న మునుఁగుట మొదలగునవి చతుష్వర్ణికశలలొ నంత హృతములు.

“రానున్నది రాక మానదు, పోనున్నది పోక మానదు”

“యద్భావం తద్భవతి, యదభావి నతద్భవేత్”-అని న్యాయము.

అవ. మహాసంకటసమయములందును పూర్వపుణ్యమే శరణ మగును.

మ. అనియందు న్వనియందు దావశిఖయం దంభోధియం దద్రిసా
నునికాయంబులయందు శత్రుతతియందు నున్మిప్తనై న స్ఫ్రీమ
త్తుని నైన నిష్కమాసనస్థు నయిన న్దోతై సుకర్తంబు పా
లనము జేయు జనావళి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. ౧౧

సురభి...స్పతీ, అనియందుక్ = యుద్ధమునందును, వనియందుక్ = ఆడవియందును, దావశిఖయందుక్ = కాన్చిచ్చు (ఆడవినివ్వు)నందును, అంభోధియందుక్ = సముద్రమునందును, ఆద్రి + సాను + సి కాయంబులయందుక్ = కొండకొనల ప్రోవులందును, శత్రుతతియందుక్ = పగవాండ్రగుంపునందును, సుప్తుక్ ఐనక్ = నిద్రితునిగాని, ప్రమత్తుక్ ఐనక్ = మత్తుగొన్న (కైపుఁగొనున్న లేక, పరాకుటడియున్న) వానినిగాని, విషమాసనస్థుక్-విషమ = అపదయందు-ఆసనస్థుక్ = నెలకొనినవానిని, అయినక్ = కాని (మిట్టపల్లములుగా నుండు నేలమోఁదహార్చున్నవానిని; లేదా, భయముపుట్టించు స్థానమునందున్న

వానిని), (అగు), జనావళిక్ = జనసమూహమును, సుకర్తంబు = పూర్వపుణ్య కర్తము, పాలనముచేయుక్ = రక్షించును.

పురుషుని యుద్ధములో, కార్షిచ్చులో, సముద్రములో, కొండకొనలలో, కత్తువులనడుమను, నిద్రలో, కైపులో, ఆవడలలో పురాకృతపుణ్యములే రక్షించును; ఇతరములు కావు.

కవి పురర్జన్య కల దమటను 97, 99 పద్యములలో సూచించుచున్నాడు.

అవ. పుణ్యాత్మునకు సర్వక్ర సకలసౌఖ్యములు గలుగు నని చెప్పుచు ఉపసంహరించుచున్నాడు.

మ. భయదారణ్యము రాజధాని యగు; భూభాగం బశేషంబు రత్నయుతంబై కనిపించు; నెల్లజనులు న్నమ్మిత్తులై కొల్తు రెంతయు; దొల్తేనను బెట్టిపుట్టినమహాత్మశ్రేణి కిష్టార్థ మెల్లయెడ న్లలు సుఖంబున న్సురభిమల్లా నీలివాచస్పతి. 100

సురభి...స్పతి, తొల్ మేనను = పూర్వజన్తమునందు, ఎంతయుక్ = మిక్కిలి, పెట్టిపుట్టిన = (పురాకృతపుణ్యముచే) అదృష్టవంతులైన, మహాత్మశ్రేణికిక్ = పెద్దలనముదాయమునకు, భయద+ఆరణ్యము = భయముపుట్టించు అడవి, రాజధాని = రాజునివసించేడు ముఖ్యపట్టణము, అగుక్, అశేషంబు = సమస్తమైన, భూభాగంబు = భూమియు, రత్న+యుతంబు+వి = మణులతో కూడుకొన్నట్టిదై, కనిపించుక్ = కనబడును, ఎల్లజనులక్ = జనులందఱును, నమ్మిత్తులు = సౌజన్యముతోకూడిన స్నేహితులు (ఆప్తులు) వి, కొల్తురు=సేవించురు, (వారికి), ఇష్ట+అర్థము=కోరినవస్తువు, సుఖంబునక్=మిక్కిలి సంతోషముతో, ఎల్ల+ఎడక్=అన్నిస్థలములందును, కల్గుక్=కలుగును.

ఎవడు పూర్వజన్తమున విస్తారమైన పుణ్యకార్యము లాచరించి యుండునో అమనుష్యునికి ఘోరారణ్యములోకూడ సకలభోగములును రా

ధానిలో రాజునకు జరిగినట్లు జరుగును; వెఱవా రెల్లరును ఆపు లగుదురు; భూమిపై అడుగిడినచోట్లనెల్ల రత్నములును నిధులును దొరకినంతసౌఖ్యము కలుగును. కనుక స్వశ్రేయోభిలాషి సత్కర్తాచరణతత్పరుడై యుండఁ దగు ననుట సందర్భాభిప్రాయము.

భయదము=భయమును ఇచ్చునట్టిది-కూరమృగాదుల ప్రాచుర్యముచేత.
రాజధాని=రాజునకు నివాసమైనది-సమస్తభోగములను సాధించునది.
అశేషము-శేష మేమియు లేక-చతుస్సముద్రాంతమైన భూమి.

రత్నయుతము-(1) శ్రేష్ఠమైన వస్తువులతో సమృద్ధమైనది.

(2) మహాపద్మము మొదలగు నవనిధులతోను నిండినది
అనగా సమస్తఫలముల నొసంగునది.

పెట్టిపుట్టువాఁడు - అదృష్టవంతుఁడు. జాలీయశబ్దము.

నీతిశతకము సమాప్తము.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామికౌస్తులు అండ్ సన్స్ వారి

‘వావిళ్ల’ ప్రెస్సున ముద్రితము.

P. I. Card Q. H. No. Ms. 23, 29-9-1945-750 Copies.

ప్రశ్నలు.

1. త్రిందిభావములను వివరించుపద్యములం చెల్పుడు :

- (a) మూర్ఖులతో స్నేహము కష్టము.
- (b) జ్ఞానార్జనము అత్యావశ్యకము.
- (c) విశ్వర్యబలము.
- (d) సేవకావృత్తి యతికఠినము.
- (e) కవి నృపతులతారతమ్యము.

2. (a) 26, 57, 60, 66 పద్యములలోని భావములను వివరింపుడు.

(b) ఈపద్యములలోని సమాసములను వివరింపుడు.

3. దాసప్రాశస్త్యమునుగూర్చికాని, కర్తప్రాధాన్యత నుద్దేశించికాని, వికరించుచు రెండేసిపద్యములచే సుదాహరింపుడు.

4. సందర్భోచితముగ నర్థవివరణము చేయుడు :

- (a) జాగిలం బవ్వేల్పుందొరం జూచి కొంకడు గృహీతార్థ మానంబు (9)
- (b) పండితగ్రామణు ల్పడి నూహింప నలంతులే. (11)
- (c) గురుత్వలఘుత్వంబుల నిశ్చితంబులగుచర్చకేణిదోపించు. (31)
- (d) కూ శైవ్వరి మే లనుకొ (43)
- (e) మే లిట్ల యై యడరుకొ జుమ్ము గ్రమంబుతో. (58)
- (f) చెన్నార నవ్వేశ్యలీల జనాధీశులనీలి. (38)
- (g) తొలుతద్విర్ణములై పొరిం గృశములై తోచుకొ. (45)
- (h) ఎందును బుణ్యాత్ముల కిట్టి మూడుపహులు వ్వికోకంబులొ జేకులుకొ. (59)

5. (i) జరనై నకొత్తుధనైన. (ii) ఘనసారంబునఁ గోద్రవావృత్తి, (iii) తమయర్థంబుపరిశృజించి, (iv) క్షీలి మృత్యుంజయ, (v) ఘన సత్యల్పనిఁగా—అనుపద్యములకు సంపూర్ణవ్యాఖ్య వ్రాయుడు.

